

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KEMAL BİLBAŞAR'IN ROMANLARINDA KADIN VE KADIN
EĞİTİMİ

YILDIZ EREBAK DEMİREL

İzmir
2024

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KEMAL BİLBAŞAR'IN ROMANLARINDA KADIN VE KADIN
EĞİTİMİ

YILDIZ EREBAK DEMİREL

DANIŞMAN

Prof. Dr. Sabahattin ÇAĞIN

JÜRİ ÜYESİ

Prof. Dr. Sabahattin ÇAĞIN

JÜRİ ÜYESİ

Prof. Dr. Fazıl Gökçek

JÜRİ ÜYESİ

Doç. Dr. İlyas Yazar

İzmir

2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “‘Kemal Bilbaşar’ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi” adlı çalışmanın içerdiği fikri izinsiz başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında ve bölümlerinin yazımında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve *intihal içermediğini* beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

24/06/2024

Yıldız EREBAK DEMİREL

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 27/06/2024

Tez Başlığı:

Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Kadın Ve Kadın Eğitimi

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 156 sayfalık kısmına ilişkin, 26/06/2024 tarihinde **tez danışmanım tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (**Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı**) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri** (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin **benzerlik oranı % 11'dir**.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☐

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☒

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça hariç, ☐ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (8) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☒ Kaynakça dâhil, ☒ Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. ☒	
EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde. ☐	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Yıldız Erebak Demirel
Öğrenci No :
Anabilim Dalı : Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
Statüsü : Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐

ÖĞRENCİ

DANIŞMAN

Yıldız Erebak Demirel

Prof. Dr. Sabahattin Çağın

27/06/2024

27/06/2024

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu () işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu" formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans çalışmalarımın her aşamasında bana olan inancıyla her zaman yanımda olan aileme, sevgili eşim Kadir Demirel'e, çocuk kalpleriyle beni motive eden canım kızım Ömür ve oğlum Çınar Ali ile üniversite hayatımın başından itibaren daima yol göstericim olan, desteği, inancı ve bilgisiyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Sabahattin Çağın'a ve her zaman öğrenilecek çok şeyin olduğunu öğreten ve bilgisinden çokça faydalandığım sevgili hocam Doç. Dr. İlyas Yazar'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca şu an hayatta olamasa da geleceğe dair tüm umutlarımın ve hayallerimin ortağı olan babama sonsuz özlemlerimle...

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem	1
1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri.....	1
1.4. Alt Problemler.....	1
1.5. Sınırlılıklar	2
1.6. Varsayımlar.....	2
BÖLÜM II.....	3
KURAMSAL ÇERÇEVE / İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	3
2.1. Kuramsal Çerçeve	3
2. 2. İlgili Yayın ve Araştırmalar	3
BÖLÜM III	8
YÖNTEM.....	8
3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni.....	8
3.2. Evren / Örneklem	8
3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları	8
3.5. Verilerin Analizi.....	8
3.6. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği.....	9
BÖLÜM IV	10
BULGULAR	10
4. 1. Kemal Bilbaşar'ın Hayatı ve Sanat Anlayışı	10
4.2. Sosyal Durumlarına Göre Kadınlar.....	14

4.2.1. Köylü ve Kentli Kadınlar	14
4.2.2. Çerkez, Arnavut ve Yabancı Kadınlar	35
4.2.3. Aldatan Kadınlar	40
4.2.4. Hizmet Eden Kadınlar	45
4.2.5 Çocuğu Olmayan Kadınlar	47
4.2.6. Kahraman Kadınlar	49
4.3. Evlilik	54
4.3.2. Kadının Alınıp Satılması	55
4.3.3. Çok Eşlilik	57
4.3.1. Evlilik, Para ve Siyaset	61
4.4. Kadına Bakış Açısı	64
4.4.1. Kadına Şiddet	66
4.4.2. Kadın ve Doğa	72
4.4.3. Kadına Hitap ve Kadının Konumu	78
4.4.4. Ezgilerde Kadınlar	80
4.5. Kadın ve Eğitim	85
4.5.1. Formel Eğitim	87
4.5.2. İnformel Eğitim	91
BÖLÜM V	99
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	103
EK 1.	107
Ek 2. Romanların Özetleri	108
Denizin Çağırışı	108
Ay Tutulduğu Gece	110
Cemo	113
Memo	118
Yeşil Gölge	124
Yonca Kız	129
Başka Olur Ağaların Düğünü	132

Kölelik Dönemeci	137
Bedoş.....	142
Zühre Ninem	145

ÖZET

KEMAL BİLBAŞAR’IN ROMANLARINDA KADIN VE KADIN EĞİTİMİ

Kemal Bilbaşar, cumhuriyet döneminin önemli yazarlarından. Savaş yıllarının sıkıntılarını bizzat yaşayan yazar, çocukluğunun zorunlu göçleri ve mesleği gereği farklı coğrafyaları tanıma olanağı bulmuştur. Bu yıllardaki tecrübeleri, eserlerine renk katan bir unsur olmuştur. Yazarlık yaşamına 1938’de hikâye ile başlayan yazar son romanı *Zühre Ninem’e* (1981) kadar edebiyatın içinde ve aktif bir yazar olarak yer almıştır.

Kemal Bilbaşar’ın romanları, en genel ifadeyle sosyal adaletsizliğin romanlarıdır. Romanlarında genellikle küçük kasaba ve köylerde yaşayan insanları ele alan yazar, bu insanları kendi sosyal çevreleri içinde verirken ülkenin de panoramasını çizer. Özellikle 1923’ten sonra demokrasinin ve eşitliğin emekleme aşamasında olan insanların sorunlarını dile getirir. Ele aldığı coğrafya ve insanlarla yaşanan dönemdeki sınıf çatışmalarını ustalıkla betimler. Bu betimlemeyle birlikte sesini duyuramayan, ezilen sınıfın sesi olur.

Halkın sesi olmaya çalışan yazarın eserlerindeki kadınların çoğu, sosyal adaletsizliğin en güçlü aktisleridir. Cinsiyetçi bir yaklaşımla oluşturulan toplumsal kimlikleri ile toplumun en çok sömürülen, kullanılan, değersizleştirilen ve görmezden gelinen kesimidirler. Ataerkil düzende erkeğin belirlediği sınırlar içinde yaşamaya mecbur bırakılan bu kadınlar, eğitim başta olmak üzere birçok sosyal haktan yoksun bırakılan kadınlardır. Bu durum ise kadının birey olarak toplumda yer edinmesinin önündeki en büyük engeldir. Bilbaşar’ın romanlarında okul eğitimi alabilen kadınların sayısı oldukça azdır. Bu şansı elde edebilen kadınlar, toplumda yer edinen ve saygı duyulan birer birey olarak geleceğe dair umudu simgeler.

Bilbaşar’ın romanları her ne kadar belirli bir tezi öne çıkaran romanlar olsa da romanlardaki karakterler sadece bu tezin araçları değildir. Tüm insani hâlleriyle yaşayan bir hikâyenin parçasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Bilbaşar, kadın, eğitim.

ABSTRACT

WOMAN AND WOMAN EDUCATION IN THE NOVELS OF KEMAL BİLBAŞAR

Kemal Bilbaşar is one of the important writers of the republican period. The author, who personally experienced the hardships of the war years, had the opportunity to get to know different geographies due to the forced migrations of his childhood and his profession. His experiences during these years have been an element that adds color to his works. The author, who started his writing career with stories in 1938, remained involved in literature and as an active writer until his last novel, *Zühre Ninem* (1981).

Kemal Bilbaşar's novels are, in the most general terms, novels of social injustice. The author, who generally deals with people living in small towns and villages in his novels, depicts these people within their own social environments and draws the panorama of the country. He expresses the problems of people who were in the infancy of democracy and equality, especially after 1923. He masterfully describes the class conflicts of the period with the geography and people he deals with. With this description, it becomes the voice of the oppressed class, whose voice cannot be heard.

Most of the women in the works of the author, who tries to be the voice of the people, are the strongest actresses of social injustice. With their social identities created with a sexist approach, they are the most exploited, used, devalued and ignored people in society. These women, who are forced to live within the limits determined by men in the patriarchal order, are deprived of many social rights, especially education. This situation is the biggest obstacle to women gaining a place in society as an individual. In Bilbaşar's novels, the number of women who can receive a school education is very small. Women who get this chance symbolize hope for the future as individuals who have a place in society and are respected.

Although Bilbaşar's novels are novels that highlight a certain thesis, the characters in the novels are not just tools of this thesis. It is part of a living story in all its human aspects.

Keywords: Kemal Bilbasar, women, education.

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Çalışmamızın problem durumu, Kemal Bilbaşar'ın romanlarında kadın ve kadın eğitimine ait verilerin saptanıp değerlendirilmesi, karakter özellikleri ortaya konan kadınların eğitimleri ve sosyal yaşamları bakımından incelenmesi ve yazarın görüşlerinin ortaya konulmasıdır.

1.2. Amaç ve Önem

Toplumcu edebî eserler bir toplumun genel yaşantısına ışık tutan kaynaklar olmasının yanı sıra geçmişten süzülüp gelen kültür unsurlarının yer aldığı bir hazinedir. Bu eserlerdeki tüm unsurlar sosyal bir varlık olan insanın içinde şekillendiği toplumun duygu, düşünce, hayal ve isteklerinin izlerini taşır. İnsanlar arasındaki ilişkiler anlamında da oldukça geniş bir veri kaynağıdır. Bu açıdan toplumu inceleyen sosyoloji ile de daima etkileşim içindedir. Eserlerdeki sosyolojik veriler toplumun kültürel değerlerinin yanı sıra toplumsal kimlikleriyle kadın ve erkeğin rollerini de yansıtır.

Bu çalışmanın amacı toplumsal yapının temel iki bileşeninden biri olan kadının içinde yaşadığı toplumun değer yargıları ile nasıl algılandığını, konumlandırıldığını, kadına yüklenen toplumsal kimliği ve bu çerçevede kadın eğitiminin niteliği ile bu eğitimin kadının toplumsal konumunu belirlemedeki rolünü ortaya koymaktır.

Toplumcu sanatın önemli isimlerinden olan Kemal Bilbaşar ve eserleri hakkında çok değerli çalışmalar yapılmakla birlikte bu eserlerde yer alan kadınlar ve onların eğitimi ile ilgili müstakil bir çalışmanın olmaması bu araştırmayı gerekli kılmıştır. Elde edilecek bulguların anlatılan dönemlerle ilgili mevcut durumu ortaya koyması ve yeni çalışmalara kaynaklık etmesi beklenmektedir.

1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri

Kemal Bilbaşar'ın romanlarında kadın ve kadın eğitimi ile ilgili hususlar nasıl ele alınmıştır ve yazarın bu konuya bakış açısı nasıldır?

1.4. Alt Problemler

1. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında kadın kavramı hangi açılardan ele alınmıştır?
2. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında yer alan kadınlar, toplumcu gerçekçi anlayış çerçevesinde nasıl işlenmiştir?

3. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında kadına atfedilen rollerin kadının yaşamına etkisi ne ölçüdedir?
4. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında kadının kadına ve erkeğin kadına bakış açısı nasıldır?
5. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında evlilik kurumuna bakış açısı nasıldır?
6. Kadın ve doğa arasındaki benzerlikler ve bu benzerliklere kadının ve erkeğin bakış açısı nasıldır?
7. Geleneksel halk kültürü Kemal Bilbaşar'ın romanlarına ne ölçüde ve nasıl etki etmiştir?
8. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında ele alınan kadınların eğitim durumu nasıldır ve bu eğitimin niteliği kadını ne şekilde etkilemiştir?

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışma, Kemal Bilbaşar'ın yayınlanmış romanları ile sınırlandırılmıştır.

1.6. Varsayımlar

1. Kadının toplumsal konumunun medeniyet seviyesi ile paralel olduğu gerçeğinden hareketle toplumcu ve gerçekçi eserlerde yer alan kadınlar, bir milletin çağdaşlaşma sürecini yansıtan ipuçları içerir. Kemal Bilbaşar'ın romanları bu açıdan sosyolojik anlamda bir veri kaynağı olarak değerlendirilebilir.
2. Toplumsal cinsiyet çoğu zaman kadının aleyhine bir gelişme izlemiş ve bu durum kadının yaşamını şekillendiren temel etken durumuna gelmiştir.
3. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında kadınlar ezilen sınıf olmaları itibariyle toplumsal dönüşümde aktif rol alan varlıklardır.
4. Geleneksel eğitim toplumun kadına bakış açısını içeren birçok ayrıntıyı barındırır.
5. Formel eğitim alan kadınlar hem kadın hem erkek açısından toplumda daha saygın bir yer edinmişlerdir.
6. Doğa birçok açıdan kadına benzer ve bu benzerlik erkeğin her ikisine de aynı şekilde yaklaşmasına neden olmuştur.
7. Kadının toplum içindeki yerinin değersizleştirilmesi ataerkil düzenle büyük ölçüde ilişkilidir.
8. Ataerkil düzende kadın; toplumsal, siyasi, dinî ve ekonomik gerekçelerle sömürülen bir varlıktır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE / İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kuramsal Çerçeve

Kemal Bilbaşar'ın romanlarında kadın ve kadın eğitimi üzerine yapılan çalışmada sosyolojik araştırma metodu kullanılacaktır. Bu bağlamda toplumsal yaşamın içindeki eylemler, toplumu oluşturan iki temel unsurdan biri olan kadının konumu ve toplumla olan ilişkisi açısından değerlendirilerek kadının mevcut toplumsal konumu ve eğitimi ile ilgili genellemelere ulaşılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda toplumsal ilişkilerde kadının konumunu etkileyen faktörler ele alınarak bu unsurların siyasi, sosyal, dinî ve ekonomik unsurlarla ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. 2. İlgili Yayın ve Araştırmalar

Algül, A. (2014). Kemal bilbaşar'ın Denizin Çağırışı Romanına Psikanalitik Açından Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (20): 7-26.

Alıcı, Y. (2019). Kemal Bilbaşar'ın Cemo ve Memo Romanlarında Toplumsal Cinsiyet Yansımaları. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 11 (22): 355-375.

Ateş, A. B. (2022). Ekofeminizm Bağlamında Eski Türklerde Kadın ve Doğa İlişkisi. *Akademik Açı*, 2(2): 69-107.

Bağcı, M. (2002). *Kemal Bilbaşar'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bağcı Tayfur, M. (2008). *Kemal Bilbaşar'ın Hikâyeleri, Romanları ve Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bahadır, M. (2022). Mitolojiden Felsefeye Doğa-İnsan İlişkisi. *Felsefe Dünyası*, 2(76): 135-157.

Çetin, O. (2005). Ekofeminizm: Kadın Doğa İlişkisi ve Ataerkillik. *Sosyoekonomi*, 1(1): 61-76.

Demir, F. (2020). Kemal Bilbaşar'ın Denizin Çağırışı adlı Romanında Yabancılaşma Olgusu ve Bunun Toplumcu Gerçekçi Anlayışla Bağlantısı. *The Journal of Social Sciences*, 24(24): 180-190.

Dere, M. (2022). Kemal Bilbaşar'ın Cemo ve Memo Adlı Romanlarına Ekofeminist Bir Yaklaşım. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7): 317-332.

Dikici, Ü. (2005). *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Şahıslar Kadrosu*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Enginün, İ. (2004). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erdem, A. R. (2015). Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem. *Belgi Dergisi*, (9): 1266-1277.

Güler, H. (2024). *Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Kemal Bilbaşar'ın Romanlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürbüz, A. (2022). Behçet Aysan Şiirinde Toplumcu Gerçekçi Ögeler. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (12): 133-160.

Hali, S., Rencüzoğulları, S. (2017). İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6(17): 425-437.

Hatırnaz, Beyza. (2021). Ekoturizm ve Kadın. *Ekoturizmi Anlamak* (ss. 324-387). Ankara: Detay Yayıncılık.

Hesapçıoğlu, M. (2009). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29(29): 121-138.

Hızlan, D. (1983, Şubat). Kemal Bilbaşar. *Hürriyet Gösteri*, s. 22.

İzgi, M. C. (2012). Şamanizm ve Şamanlara Genel Bakış. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 2(1): 31-38.

Kaplan, M. (2005). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kapucu, S. (2016). *Kemal Bilbaşar'ın Hikâyelerindeki Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü unsurları üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, E. (2018). Toplumcu Gerçekçi Yazar Kemal Bilbaşar'ın Cemo Adlı Eserinden Yansıyan Anadolu. *Folklor/Edebiyat*, 24(95): 241-260.

Kocatürk, M. (2019). *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Halk Bilimi Unsurları*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçak, A., Gündoğdu, S. K. (2018). Kahramanın Yolculuğunda Dişil Varlıklar: Karaçay-Malkar Nart Destanları Örneği. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1): 101-125.

Kurdakul, Ş. (1983). *Düşün ve Edebiyatımızda Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*. İstanbul: Bilpa Yayınları.

Kurdakul, Ş. (2002). *Çağdaş Türk Edebiyatı 4*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Kurğa Örmek, F. (2018) *Kemal Bilbaşar'ın romanlarındaki kalıplaşmış ifadeler üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurnaz, Ş. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/14.htm, (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2024).

Moran, B. (2022). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Necatigil, B. (1979). *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınevi.

Oğul, B. (2021). *Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam ve Kemal Bilbaşar'ın Denizin Çağırışı Romanlarında Yabancılaşma*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Özkırımlı, A. (1983, Şubat). Kemal Bilbaşar, Yazarlık Yaşamında Bireyselin Ardındaki Toplumsalı Aradı Hep. *Milliyet Sanat Dergisi*, s. 24-25.

Özkırımlı, A. (1987). *Kemal Bilbaşar* (Cilt 1). İstanbul: Cem Yayınevi.

Özpay, A. (2004). *Kemal Bilbaşar'ın Romancılığı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paličko, E. (2021). Ölümcul Kadın İmgesi Bağlamında Peyami Safa'nın "Cânân"ı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4): 2519-2541.

Şimşek, U., Küçük Turgut, B. ve Topkaya, Y. (2012). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*, 7(4): 2809-2823.

Tekataş, S. (2018). *Kemal Bilbaşar'ın Toplumsal Romanlarında Folklorik Unsurlar*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Timuçin, A. (1993). Gerçekçi Sanat ve Toplumcu Gerçekçi Sanat. *Varlık 60. Yıl Seçkisi*, s. 245-247.

Turğut, F. (2017). Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(1): 93-117.

Türköne M. (1995). Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü, Ankara: Ark Yayınevi.

Oğul, B. (2021). *Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam ve Kemal Bilbaşar'ın Denizin Çağırışı Romanlarında Yabancılaşma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Özel, S. (2019). Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın ve Aileye Verilen Önemin İncelenmesi. *Bilim Armonisi*, 2(2): 53-62.

Yavuz, K., Ertem, A. (2021). Türk Toplumunda Kadının Statüsüne Genel Bir Bakış. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1): 69-82.

Yılmaz, E., Tamam, L. ve Bal, U. (2015). Poligami ve Ruh Sağlığına Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(2): 221-228.

Yılmaz, M. (2019). *1940 Kuşağı Yazarlarından Kemal Bilbaşar'ın Öykücülüğü*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Yücel, Y. (2019). *Kemal Bilbaşar'ın Cemo, Memo ve Başka Olur Ağaların Düğünü Adlı Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Çalışmada Kemal Bilbaşar'ın kitap hâlinde yayınlanmış on romanı esas alınarak bu romanlarda yer alan kadınlar; sosyal durumları, evlilik kurumu içerisindeki konumları, toplumun kadına bakış açısı ve aldıkları eğitimin niteliği açısından dört bölümde ele alınmış ve her bölüm kendi içindeki alt başlıklarla detaylandırılmıştır. Toplumcu gerçekçi anlayışla yazan ve eserlerinde genellikle toplumun kırılma dönemlerini ele alan Kemal Bilbaşar'ın, romanlarında anlattığı dönemler ile gerçek yaşam arasındaki ilişki -özellikle kadın açısından- araştırılarak benzer ve farklı noktalar ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni

Bu tez, “Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi” konusunu betimleyici ve analiz edici bir çalışma ile ele almaktadır.

3.2. Evren / Örneklem

Bu çalışmanın evreni, Kemal Bilbaşar'ın yayımlanmış romanlarıdır. Örneklemi ise Kemal Bilbaşar'ın romanlarında sosyal yaşam durumları, karakterleri ve eğitimleri açısından incelenerek değerlendirilen kadınlar ile roman kişilerinin bu kadınlarla ilişkileri oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Çalışmanın verileri, Kemal Bilbaşar'ın romanları, yazarla ilgili yapılan çalışmalar ve yazılan yazılar ile cumhuriyet öncesi ve sonrası Türk kadınının eğitimine yönelik çalışmalar okunarak toplanmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Kemal Bilbaşar'ın romanlarındaki kadın kahramanlar; karakterleri, sosyal yaşam içerisindeki konumları, evlilik kurumu içerisindeki yerleri, eğitimleri, hayata bakış açıları açısından sınıflandırılmış ve bu sınıflandırma ölçütlerinin birbiriyle ilişkisi/etkisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca romanlarda yer alan kadınlar, diğer roman karakterlerinin bakış açılarına göre değerlendirilerek çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

3.6. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği

Bu araştırmada verilerin elde edilme sürecinde araştırmaya konu olan eserlerdeki kadınlar, tespit edilebilen tüm durumları ile değerlendirilmeye çalışılmış ve bu değerlendirme sırasında mümkün olduğunca tarafsız kalınmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

4. 1. Kemal Bilbaşar'ın Hayatı ve Sanat Anlayışı

Cumhuriyet dönemi yazarlarından olan Kemal Bilbaşar; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dünyaya gelmiş ve cumhuriyet döneminde yetişmiş bir sanatçıdır. Yetiştği dönem, sanat anlayışının şekillenmesinde oldukça etkili olmakla birlikte bu anlayışı yansıtabileceği eserler oluşturabilmesi açısından oldukça zengin bir dönemdir. Doğumu ve çocukluk yılları oldukça zorlu bir döneme denk gelen yazar bu yılları ve ailesini şöyle tanıtır:

“1326 (1910) yılının Ocak ayını Şubat'a bağlayan karlı kış gecesinde Çanakkale'de dünyaya gelmişim. Babam Polis serkomiseri Hüsnü Naim Efendi, Selanik'in Balkan devletlerince işgali sırasında müttefik subaylarca şehit edilmiş. Sekiz yaşıma dek yetim büyüdüm. Annem Nuriye Hanım Eskişehir'de ikinci kez evlendi. Üvey babam küçük bir memurdu. Evimizde geçim darlığı çekilirdi. Yaz aylarında üvey kardeşimle simit, şeker, sigara kâğıdı, kibrit, gazete satardık. Bir yıl terzide ve kavaf dükkânında çıraklık ettiğimi de hatırlıyorum” (Bilbaşar, 1967: 218).

Annesinin ikinci kez evlenmesiyle hayatlarına dahil olan üvey baba, Bilbaşar'ın ve ağabeyinin hafız olarak yetişmesini ister. Ancak ağabey Burhan Bilbaşar buna karşı çıkar ve öğretmen olarak gittiği Seyitgazi'ye kardeşini de götürür ve ilk öğrenimini burada tamamlayan Kemal Bilbaşar Edirne Erkek Öğretmen Okulu'na yerleşir ((Bilbaşar, 1952: 4). Bu okul Kemal Bilbaşar için kütüphanesiyle bir cennettir âdetâ. Klasik eserleri bu dönemde okuma fırsatı bulur ancak yazar olmak gibi bir hevesi yoktur. Okulun müzik öğretmeni Ahmet Yekta Bey'den çok etkilenen Bilbaşar, o yıllarda okulun orkestrasında çalar, beste yapma girişimleri olur ve hatta bu okulu bırakarak Musiki Muallim Mektebi'ne ya da İstanbul konservatuarına girmek için oldukça çabalar. Çabaları sonuçsuz kalan Bilbaşar, müzik alanında kazandığı meziyetleri (keman çalmak ve beste yapmak) öğretmenliğinde kullanır (Bilbaşar, 1971: 3).

On sekiz yaşında mezun olan Bilbaşar, Trakya'da küçük bir kasabada öğretmenliğe başlar. Âşık olmanın coşkusuyla şiirler yazmaya başlar ve bu durum onu edebiyatla ilgilenmeye sevk eder. Gazi Eğitim Enstitüsü'nde bu ilgi Tanpınar'la tanışmasıyla daha ileri boyutlara taşınır. Ahmet Hamdi Tanpınar ve Hakkı Tonguç ile yaptıkları edebi sohbetler ve sonraları M. Nihat Özön'ün onu Gorki ile tanıştırması Bilbaşar için bir dönüm noktasıdır denebilir. Gorki'den çok etkilenen Bilbaşar, onun sayesinde yazar olma hevesini ilk defa içinde hissetmiştir. Bu heves ona ilk hikâyesi Kaza'yı (Çımacı Hasan) yazdırır ve Bilbaşar'ın yazarlık serüvenini başlatır (Bilbaşar, 1952: 4). Bu serüvene 1937'de başlayan Bilbaşar, bir yandan

hikâyelerine yenilerini ekler bir yandan da İlhan İleri ve Cahit Tanyol ile Aramak (Güzeli-İyi-Gerçeği) adlı bir dergi çıkarır. Bu dergideki yazılar dönemin gazete ve dergilerinde sütun sahibi yazarların ilgisini çeker. O dönem sol görüşlü Yurt ve Dünya, Adımlar gibi dergilerde ve tek parti dönemini eleştiren Tan gazetesinde yazılarının yayınlanmasıyla ilk resmî tepkiyi alır ve Bakanlık emrine çekilir. Halkçı bir hükümetin halkçı bir yazara bu davranışını anlamlandıramayan Bilbaşar, dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e gider ve bunun nedenini sorar. Suçunun sol gazete ve dergilere yazı vermek olduğunu öğrenen Bilbaşar, bu iddiayı reddeder ve halka sesini duyurabilmek için tüm olanaklardan faydalandığını açıklar. Ayrıca yazıları değil de onların yayınlandığı mecralardan dolayı görevinden alınmasına tepki gösterir ve haklı bulunarak görevine geri döner (Bilbaşar, 1971: 5).

Yazarlık yaşamına hikâye ile başlayan Bilbaşar, roman, tiyatro gibi türlerde de verimli sayılabilecek bir sanatçıdır. Yazarın 1938-1981 yılları arasındaki yazarlık dönemi, onun Türk edebiyatına sekizi hikâye olmak üzere on iki roman ve birçok tiyatro eseri kazandırdığı bir dönemdir.

Bilbaşar'ın edebiyat sahnesine çıktığı dönemler aynı zamanda sanatta toplumcu gerçekçi anlayışın ilgi gördüğü dönemlerdir. Bu yüzden sanat anlayışının şekillenmesinde yaşadığı dönemin de etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Marksist bakış açısı üzerine şekillenen toplumcu gerçekçi edebiyat öncelikle 1930'larda Rusya'da devlet eliyle resmî bir sanat görüşü olma vasfını kazanmıştır. Jdanov, M. Gorki, N. I. Buharin, Karl Radek gibi düşünür ve yazarların katılımıyla 1934'te Sovyet Yazarlar Birliği'nin Birinci Kongresi'nde bu sanat anlayışının temel ilkeleri saptanmıştır. Toplumcu gerçekçi sanatın ne olması gerektiği üzerinde duran sanatçılar, bu sanatın estetik boyutundan çok içeriğini ele almışlardır ki bu içerik bugün bile birçok farklı şekilde yorumlanabilen bir yapıya sahiptir (Moran, 2022: 53).

Toplumcu gerçekçi sanatın durum raporunun ötesinde bir anlayış olduğu ise kongrede Radek'in sözleriyle ortaya konmuştur:

“Gerçekçilik, çöken kapitalizmi ve onun çürüyen kültürünü yansıtmak değildir sadece; aynı zamanda yeni bir toplumu ve yeni bir kültürü yaratabilecek sınıfın doğuşunu yansıtmaktır. Toplumcu gerçekçilik şu anki gerçekliği bilmek değil, bunun nereye doğru gittiğini bilmektir. Toplumcu gerçekçi eser, yazarın hayatta gördüğü ve eserinde yansıttığı çelişkilerin nereye varacağını belirten eserdir” (aktaran Moran, 2022: 54).

Buna göre toplumcu gerçekçi yazar da toplumun kölelikten feodalizme, feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden sosyalizme doğru mutlak geçişini kavrayan ve toplumu bu tarihsel çizgide doğru yere oturtturarak ilerici bir anlayışla ona yön verecek kişidir.

Kemal Bilbaşar'ın eserlerinde olduğu gibi cumhuriyet döneminde yazılan birçok toplumcu eserde, yaşanan dönemin sosyal problemleri tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilir. Enginün, cumhuriyet dönemi roman ve hikâyecilerinden bahsederken toplumcu gerçekçi çizgide yazılan eserlerde halkın meseleleriyle karşılaşmaktan doğan bir gerçeklik olduğunu söyler. İnsanın, bu eserleri sanat kılıfına bürünmüş layihalar olarak görmekten kendini alamadığını ve ilgililerin bunları bir çeşit rapor gibi görüp değerlendirebilmiş olmalarını dilediğini ekler (Enginün, 2004: 286-287).

İlk romanı *Etrafımızdaki Duvar* ve arkasından gelen *Denizin Çağırışı* Kemal Bilbaşar'ın bireyselliği ön plana çıkardığı eserlerdir. *Ay Tutulduğu Gece* ile birlikte toplumsala doğru ilerleyen sanat eğilimi son romanı *Zühre Ninem'e* kadar değişmez. Bilbaşar, yazdığı tarihi ve biyografik temelli eserlerinde bile bu çizgiyi öne çıkarır. Eserlerinde genellikle ya kırsal kesimin insanlarını ya da buralardan kente göç etmiş insanları anlatır. Her fırsatta halkçı kimliğini öne çıkaran yazarın (Enginün, 2004: 325) bu insanları yaşadığı çevrenin koşulları içinde biçimlendirışı ve yarattığı karakterlerin arkasında toplumu yansıtmaları onun bu kimliğinin en belirgin özelliğidir.

Öğretmenlik dışında temel uğraşının yönetim ve halk arasındaki problemleri, ezen ve ezilen arasındaki ilişkiyi, işçi sınıfının problemlerini, ekonomik ve toplumsal adaletsizlikleri, köyden kente göçü ve bunun yarattığı problemleri anlatmak olduğunu söyleyen Bilbaşar, bunu halka ulaştırabilmenin yolunun onun diliyle konuşmak olduğu düşüncesindedir. Bu yüzden geçmişten süzülüp gelen geleneksel halk edebiyatı ürünlerinden faydalanır, eserlerinde halkın alışkın olduğu ve samimi bulduğu masal ve efsane diline geniş ölçüde yer verir (aktaran Özkırımlı, 1987: 232).

Annesi ve ninesi sayesinde küçük yaşlardan itibaren geleneksel halk edebiyatı ürünleri ile iç içe büyüyen Bilbaşar'ın bu tecrübeleri ona büyük ölçüde yardımcı olur. Bu doğrultuda kullandığı dil onu halka yaklaştırmakla kalmaz eserlerinde yer alan karakterlere nefes olur. Kurdakul, Bilbaşar'ın dilini şu şekilde tarif eder:

“Bilbaşar'ın son romanlarında dil, konuşma dilinden büyük ölçüde yararlanarak geçmiş çağlardan süzülüp gelen yöresel şiir kalıtımının özümsemişliğini düşündürür. Yer yer tamlamalarla, imgelerle donatılan tümceler

doğallığa ters düşmez. Aksine duyarlığın güzelliğini oluşturur. Kişilerin yaşarlığına büyük ölçüde katkıda bulunur” (Kurdakul, 2002: 131).

Bilbaşar’ın yazma anlayışında da belli kalıplar vardır. O ihtiyaç duyduğu malzemeyi içine girdiği kalabalık alanlardan (aktaran Özkırımlı, 1987: 232), günlük olaylardan, okuduğu dergi, gazete veya kitaplardan (Bilbaşar, 1952: 4) sağlar. Bunlar yazar için hikâye taslakları oluşturduğu doğal ortamlardır. Bu noktada yazdığı pek çok hikâyenin de romanları için taslak olduğunu belirtmekte fayda vardır:

“Bilbaşar’ın roman üretmede kendine özgü bir tekniği vardır. Küçük hikâyeleri sonradan etlendirek roman yapmıştır. O olay ve olayda yer alan kişilerin soluğu hikâyenin sınırlarından dışarı çıkınca roman türüne girmiş demektir. Gerek Cemo gerek Yeşil Gölge Bilbaşar’ın bu çalışmalarına gösterilecek sağlıklı örneklerdir” (Hızlan, 1983: 22).

Toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı her ne kadar Marksist görüşün edebiyat alanındaki bir yansıması olsa da bu anlayışla yazan sanatçılar tarafından farklı yorumlanabilme özelliği ile çeşitlenmiştir. Öyle ki estetik ilkeleri tam olarak belirlenemeyen bu yönelim, aynı anlayıştaki yazarların birbirini kıyasıya eleştirmelerine yol açmıştır. Bu konudaki en çarpıcı örneklerden biri de Attila İlhan ile Haldun Taner arasındadır. Attila İlhan Seçilmiş Hikâyeler dergisinde Haldun Taner’in “*Şişhaneye Yağmur Yağıyordu*” adlı hikâye kitabını eleştirir ve bu yolla aynı çizgideki yazarları, yeni Türk hikâyesini şuursuzca inkâr etmek suretiyle Türk hikâyesine ihanet etmekle suçlar. Bu yazarların estetik zevkten yoksun olduklarını, görüş ve duyularında alaturka olduklarını, anlatımın tekdüze olduğunu söyler. Yazko edebiyat dergisinde Bilbaşar ise Attila İlhan’a “*Sokaktaki Adam*” eseri üzerinden cevap verir. Onun alafranga hayranlığı ile birlikte hikâyeciliğin gelmiş geçmiş tüm geleneklerini yok saymasını, halkı anlatırken alışılmış bir tek dil üzerinden hareket ederek halk ağızlarını inkâr etmesini eleştirir (Bilbaşar, 1981:101-102). Bilbaşar’ın İlhan’a yanıtı yukarıda bahsedilen bu çeşitlenmiş bakış açısını iki temel anlayışta somutlaması bakımından önemlidir:

“Dünyada oldum bittim iki estetik plan var: Bir gün ışığı estetiği bir ay ışığı estetiği. Gün ışığı estetiğinde ölçülülük, berraklık ve mantık egemendir. Eserin hacmini veren üç boyut da makul bir planda yer alır. Klasik bir form hakimdir. Ay ışığı estetiğinde ölçü bozulur, berraklığın yerini alacakaranlık alır. Boyutlarda makul had yerine enine boyuna bir abartma yer tutar. İfade yarı sarhoşlukla yarı gece korkusuyla bozulmuştur. Anlatışta bir rekaket, bir hezeyan hali görülür. (...) Biz gün ışığı estetiğine bağlı olanlar, bu aydınlıkta birbirimizden kolayca seçiliriz. Ne ben Orhan Kemal’e benzerim ne Orhan, Samim’e ne Samim, Haldun’a... Ama sizlerin -kabahat ay ışığında zahir- birinizi birinizden ayırmak mümkün olmuyor. Bir çaresine bakmalısınız, derim” (Bilbaşar, 1981:102-103).

4.2. Sosyal Durumlarına Göre Kadınlar

Toplumu meydana getiren insan, biyolojik açıdan kadın ve erkek olarak sınıflandırılır. Cinsiyet temelli bu yaklaşımın bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kavramı ise kadın ve erkeğin her ikisine de farklı misyonlar yükleyerek toplumsal bölünmeye yol açmıştır. Bu bölünme Türk toplumunda zamanla siyasi, ekonomik, sosyal ve dinî birtakım nedenlerle kadının aleyhine bir gelişme göstermeye başlamış ve kadın, erkeğin ona biçtiği sınırlar içinde yaşamak zorunda bırakılmıştır. Kadının toplumsal konumu ile ilgili zaman zaman iyileştirici girişimler olmuşsa da ne yazık ki bunlar yeterince kapsayıcı olamamıştır. Kadına yönelik bu iyileştirici girişimlerin yoğun olduğu cumhuriyet döneminde eser veren Kemal Bilbaşar, sosyalist gerçekçi sanat anlayışı ile kadının mevcut konumunu yansıtmaya çalışması açısından ele alınabilecek önemli yazarlardandır.

Ele aldığı dönemler itibarıyla Osmanlı ya da Türkiye topraklarında yaşayan insanları ele alan Bilbaşar, köyü ve kentiyle, farklı etnik kökenleriyle bu toprakların kadınlarını yetiştikleri kültür içinde rengarenk çizmeyi başarabilen yazarlardandır. Bunu yaparken de toplumun gelenekten getirdiği birçok unsurla kadını öne çıkan kimlikleriyle vermekle birlikte bu kimliklerin toplumsal eleştirisini yapmayı da ihmal etmez.

Bu bölümde kadınlar, en genel biçimiyle önce köylü ve kentli olarak sınıflandırılarak kapsayıcı genellemelere ulaşılmaya çalışılacak ve sonrasında toplumsal ilişkilerinde belirgin sosyal durumları açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.2.1. Köylü ve Kentli Kadınlar

Kemal Bilbaşar'ın eserlerinde karakterlerin genellikle küçük kasaba veya köylerde yaşayan insanlar olduğu görülmektedir. Yazma serüveninin tamamında toplumcu gerçekçi bir çizgi izleyen Bilbaşar roman karakterlerini çok geniş bir coğrafyanın kırsal insanlarından seçerek hem bu çizgiyi canlı tutmuş hem de ulaşmak istediği kitleyi büyütmüştür. Toplumu, topluma toplumun sıradan kabul ettiği insanlarla anlatmak ve bunu yaparken onların dilinden konuşmak Bilbaşar'ın dikkat çekici bir özelliğidir.

Bilbaşar'ın karakterlerini ve kurgusunu -özellikle Türkiye şartları açısından- en genel ifadeyle “doğallık”la tarif eden Doğan Hızlan, bu yaklaşımının inandırıcılığı da beraberinde getirdiğini vurgular.

“Kemal Bilbaşar'ın kasabası bir insan panayırı görünümündedir. Yozlaşmaların trajisi altında yaşamın komiği boy atar. Bir cinayet, bir kahpelik Türkiye'nin koşullarına uymayan bir Shakespeare trajedisi kurgusunda olmaz, bir

içki âleminde olup bitiverir. Kasaba yaşamının yalın gerçeği işte Bilbaşar'da böylesine olağan, yalın, bu yüzden de inandırıcıdır" (Hızlan, 1983: 22).

Bilbaşar'ın çok geniş bir coğrafyadan seçtiği karakterler içinde kadın karakterler önemlidir. Her ne kadar ataerkil bir düzen içerisinde verilse de -gerçekçi olmanın bir gereği olarak- Bilbaşar'ın kadınlarının bir kısmı, erkeklerin gölgesinde kalan silik tipler değildir. Aksine canlı, değiştiren, dönüştüren kadınlardır. Toplumun kendisine biçtiği sınırların dışına çıkmasına çok izin verilmese de toplumu değiştirme ve dönüştürme noktasında oldukça etkin rol almaktadırlar. Bunu da tahmin edilenin aksine kentli ve eğitilmiş kadınlar değil sıkıştığı dar çerçeveyi kırmaya azmeden kırsal kesimin kadınları gerçekleştirmektedir.

Bilbaşar'ın uzun hikâyecilik serüveninin ardından gelen ilk romanı *Deniz'in Çağırışı*, onun bir romancı olarak tanınmasında yeterli kapı aralığını açmasa da bireyin "yabancılaşma" olgusunu ele alması açısından oldukça önemlidir. Bilbaşar; bu olguyu eserin odak noktası yapmakla kalmaz, bunu anlatım tekniğine de yansıtır. Eserde ana karakterin isminin verilmeyişi, sadece bir öğretmen olarak tanıtılması ve roman karakterlerinin duygu ve düşüncelerinin, konuşmalarının doğrudan değil de dolaylı bir anlatımla sunulması bunun göstergelerindendir.

Denizin Çağırışı'nda, Yahya Kemal'in "Deniz Türküsü" şiirinden birkaç mısraya yer verilir. Bu; ana karakterin yalnızlık duygusu, denizin onda uyandırdığı çağrışımlar ve eserin kaderini vermesi açısından oldukça dikkate değer mısralardır:

"Çıktığın yolda bugün yelken açıp yapayalnız
Gözlerin arkaya çevrilmeyerek pervasız
Yürü! Hür maviliğin bittiği son hadde kadar
İnsan âlemde hayal ettiği nispette yaşar" (Bilbaşar, 2021a: 9).

Romanda karşılaşılan ilk kadın, ana karakterin annesidir. Bir kasaba kadını olan anne, onca yokluğa ve yorgunluğa rağmen mutlu ve çok canlı olarak tasvir edilir. Yokluğu ve acıyı hayal gücü ve enerjisi ile süslü paketlere sararak çocuklarına hissettirmemeye çalışan biri olarak eserde yer alır:

"Annemin soda ve sabunla yıpranmış, sıcak suda beyazlanarak buruşmuş ellerinde hiçbir zaman bir tek liradan fazla para görmediğim hâlde, o daima bolluk içinde yüzen bir kişiyi andırırdı. Yüzünde parlatılmış bir manav elmasının renkleri vardı. Ekmeğimizi çok kez haşhaş tohumuyla karıştırılmış tuza banıp yerken, 'Bu lokmayı ne niyetine yiyelim?' diye sorardı. Sonra kahkahalarla gözleri yaşarınca dek gülerken kendisi cevap verirdi: 'Bugün Rıdvan Beylerin evinde kuzu dolması var. Gel tadına bakalım şunun'" (Bilbaşar, 2021: 12).

Eserde yer alan diğer karakterler kentli kadınlardır. Bu kadınlar, anne karakterine benzemeyen ve çıkarıcı tiplerdir. Öğretmen'in İzmir'e yerleşmesiyle hayatına giren bu kadınlar Pakize, kızı Zehra ve Adalet'tir. Adalet, ana karakterin İzmir'e geldiği ilk gece görerek etkilendiği ve daha sonra ortadan kaybolan, romanın ilerleyen bölümlerinde tesadüfen yine romana dahil olan bir hayat kadınıdır. Pakize ise Öğretmen'in kaldığı pansiyonun sahibesidir. Sonraları kızı Zehra ile nişanlanarak kayınvalide adayı olacaktır. Bu üç kadın karaktere bakıldığında Zehra'nın toyluğu bir yana bırakılırsa kentli kadınların bencil ve çıkarıcı yapıları öne çıkmaktadır.

Bilbaşar'ın ikinci romanı olan *Ay Tutulduğu Gece*, Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle biten tek parti yönetiminin ve bunun getirdiği değişimlerin bir Ege kasabasındaki yansımalarını anlatan eseridir. Kemal Bilbaşar, diğer eserlerinde olduğu gibi toplumsal değişimlerin halktaki yansımalarını insani bir hassasiyetle, kurgu dünyasında oldukça başarılı bir şekilde yansıtmayı başarmıştır.

Eserlerinde çok renkli simalara yer veren yazarın, seçtiği karakterlerde psikolojik açıdan öne çıkardığı kişiler, onun insanı tüm açmazlarıyla ve yaşamın doğallığı içinde verdiğinin kanıtlarındandır. *Ay Tutulduğu Gece* ve *Denizin Çağırışı* ruhsal problem yaşayan karakterlerin anlatımı açısından ortak noktaları olan ve bireysel olarak insanı hassasiyetle ele alan eserlerdir. *Denizin Çağırışı*'ndaki Öğretmen'in kendine ve topluma karşı takındığı tavır, yalnızlığı, yabancılığı; *Ay Tutulduğu Gece*'nin Nemide'sinin eserde kısa ama etkili var oluş mücadelesi okuyucuyu farkında olmadan saran ve sarsan bir gerçekliktir.

“Kemal Bilbaşar'ın insanları kuru, cansız ve ruhsuz değildir. *Denizin Çağırışı* ve *Ay Tutulduğu Gece*'deki karakterler -özellikle bu deyiimi kullanıyorum- insan gerçeğini yansıtan duyarlılığı kalem ardı etmemiştir. Gerçekçiliğin bile içinde taşıdığı çelişkiyi hiç unutmamıştır. Onun için diyorum Kemal Bilbaşar'ın gerçekçiliği inanılır gerçeklik olarak anılmalıdır” (Hızlan, 1983: 22).

Bu romanda Bilbaşar, kasabanın panoramasını çizerken kadın karakterlerden oldukça sık yararlanmıştır. Gerek dönemin toplumsal değişimlerini verirken gerek toplumun kadına bakış açısını çizerken verdiği detaylar birçok satır arası okumayı da içinde barındırmaktadır. Cumhuriyetle birlikte kadının toplum hayatında değişen konumu ve durumlarını, Atatürk sevgi ve saygısının koruyuculuğu ve kuşatıcılığını bu satır aralarında okumak mümkündür:

“Değirmenlerin arasında bir Atatürk anıtı var. Etrafının demir parmaklığı birine lazım oldukça sökülüp götürülüyormuş. Kadınlar akşamları bu anıtın tabanındaki mozaikler üzerinde denize karşı oturuyorlar. Onun himayesinde, kendilerine kimsenin sataşamayacağını düşünmüşler sanki. Delikanlılar kadınların çevresine sokulmuyorlar, uzaktan dolaşıyorlar” (Bilbaşar, 2020: 16).

Bir cumhuriyet öğretmeni olarak eserde yer alan ve kooperatifçiliği savunarak gelişmesi için uğraşan Tevfik, eserdeki diğer karakterlerle kıyaslandığında kadınların da bir birey olarak toplumda var oluşunu içselleştirmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu kanının kasabaya henüz yerleşmemiş olduğu kasaba halkının çizdiği kadın profilinden net olarak anlaşılmaktadır:

“-Şu gördüğünüz kadınların, kızların çoğu aynı zamanda mal sahibidirler, diyor Öğretmen Tevfik.

Avcı Nuri, ‘Sen gene öyle belle, öğretmen.’ diye çekişiyor onunla. ‘Garı kısmının malı mı olurmuş? Gıcına bile sahip olamaz fakir garılar... Gocası yumruğu depesine gondurdu mu, lokmasını neyi alır ağzından. Sen ne diyon allasen, öğretmen’” (Bilbaşar, 2020: 24-25).

Bilbaşar’ın bu eserinde kasaba kadınları arasında öne çıkan bir diğer isim ana karakterin âşık olduğu Nemide’dir. Kasabanın ileri gelenlerinden Halim Bey’in yeğeni olan Nemide, annesinin ölümünden sonra zihinsel birtakım problemler yaşayan bir kızdır. Akıllı zaman zaman gidip gelmektedir anlatılanlara göre. Ana karakter, bir gece yarısı (Ay tutulmasının olduğu gece) bu kızı görür ve âşık olur. Daha sonra Halim Bey’in evinde bu kızla karşılaşınca onunla evlenmeye karar verir.

Nemide; eserde çok fazla konuşturulan bir karakter olmasa da hikâyesi ve yaşamda kendine yer açma serüveni bakımından etkileyici bir kadındır.

Bilbaşar, eserinde kasabanın genç kızlarından bahsederken onları kadın-erkek ilişkilerindeki tavırlarıyla ön plana çıkarır. Bu genç kızlardan bahsederken bir düğün gecesini seçmesi ve kadınların seçen değil seçilen taraf olduklarını vurgulaması kasabadaki algıyı vermesi bakımından önemlidir:

“Kapının ağzını dolduran delikanlılar kızlara alıcı gözlerle bakıyorlar. Kızlar utangaç, büzülmüş oturuyorlar. Hepsinde de beğenilmeye çıkmış odalık hâli var” (Bilbaşar, 2020: 74).

Diğer yandan eserde kentli olarak yer alan kadınlar kasabaya yolu düşen konsolos kâtibinin eşi ve baldızıdır. Bu kadınlar, kasaba kadınlarıyla kıyaslanamayacak kadar öz güvenli, cesur, birey olmayı içselleştirmiş ve kendinden emin karakterlerdir. Güzelliğin özgür olmayla oluşabileceğine inanan bu kadınlar kasaba kadınlarının aksine seçilen değil seçen tarafta yer alırlar. Elbette bu durumda yetiştikleri çevrenin ve kültürün etkisi büyüktür. İtalyan asıllı bu kadınlar, özgür ve kadının değerinin bilindiği bir anlayışla yetişmişlerdir. Güzelliklerini bile özgür olmalarına bağlayan bu kadınlar, eserde bu yönleri ile Alevî kadınlara benzetilmişlerdir (Bilbaşar, 2020: 142-150). Yine bir başka kentli kadın olarak esere dahil olan

Suzan (Havva Kız) da özgürlüğünün peşinde koşan bir kadındır. Roman sonlarına doğru tekrar esere dahil olup Öğretmen Tevfik'i seçen karakter olarak eserdeki rolünü tamamlar (Bilbaşar, 2020: 162-164). Romanda ana karakterin öğrencilik yıllarında kaldığı pansiyonun sahibi Madam Satanic ve kız arkadaşı Marika da çizilen diğer kentli kadın profillerine benzer çizgidedir.

Bilbaşar bu eserinde, kentli kadınları daha çok cinsel özgürlük bağlamında ele almıştır. Cinselliği gizli saklı yaşayan kasaba kadınları ile bu anlamda özgür davranan kentli kadınları kıyaslayarak geleneğin ve ahlaki anlayışın farkını ortaya koymaya çalışır. İnsana bakış açısının hayatı ne kadar etkileyebileceğinin altını çizer. Kasaba kadınlarının cinsel isteklerinin toplumun değer yargıları ile uyuşmadığında yaşadıkları trajik son ile kentli kadınların bunu hayatın bir parçası olarak görüp yaşamlarına devam ettikleri somut olarak okuyucuya gösterilir.

Yazarın üçüncü romanı olan *Cemo*, 1967 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü ile Bilbaşar'ın tanınmasında oldukça büyük bir yere ve öneme sahiptir. İki bölümden oluşan bu eserin tamamında Cemo anlatılır. Birinci bölümde Cemo'nun babası olan Cano, kızını baba sevgisi ve şefkati içerisinde bir efsane kahramanı olarak tanıtır. İkinci bölümde ise Cemo'nun kocası Memo, kendisiyle birlikte efsaneleştirir Cemo'yu. Bilbaşar, daha romanın başında bu iki anlatımın birbirinden farklı olduğunu ve bunun da dağ insanlarının coşkun hayal gücünden kaynaklandığını söyleyerek okuyucuyu uyarır (Bilbaşar, 2022a: 9). Nitekim roman kahramanlarını, içinde bulundukları çevrenin şartları içinde veren ve o yöreye uygun ağızlarla konuşturan Bilbaşar'ın bu eseri, yazarın bu bakış açısının en somut örneğidir. Diğer yandan her iki bölümde de Cemo'nun babası ve kocası olmak üzere iki ayrı erkek tarafından anlatılması ve anlatıcıların Cemo'yu tanıtırken bile kendilerine pay çıkararak onunla birlikte kendi efsanelerini oluşturmaları oldukça dikkat çekicidir.

Romanın daha ilk satırlarında karşımıza çıkan bu tutum Cano'nun ağzından şöyle aktarılır:

Cemo'yu ben büyötmüşüm. He vallaha. Anasız büyötmüşüm hemi de onu. Kör etmemişim, topal etmemişim. Dişi kurt kimi yavuz, ceyran kimi tez ayak etmişim. Gözüm kimi korumuşum, sözüm kimi sakınmışım. Anasından yadigâr idi bana. Hık demiş burnundan düşmüş anasının. Kara saçları gök ışıltılı idi, anasının saçları kimi. Kömür gözleri ocak alevi kimi yanardı. Dudakları Şirvan narından kırmızı idi. Gülünce inci dizileri dökülecek sanırdın ağzından. Kaşları çatıldı mı hançer olup yüreğine saplanacak diye korkardın. Dişi bitmemiş yetim kaldı anasından. Ufacık, kara bir kuzu kimi emekler buldum savaş dönüşü. Ama ceyran

kimi tımarlı, canavar kimi yabani yetiştirmişim onu. Derisini gülden yumuşak, bileğini çelikten sert etmişim” (Bilbaşar, 2022a: 11).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında geçen bu eserde özellikle Doğu Anadolu coğrafyasının zorlu şartları düşünüldüğünde Cemo’nun bu kimseye benzemez hikâyesi Türk kadınının mücadelesini, değişimini, dönüşümünü ve dönüştürebilme gücünü vermesi bakımından oldukça değerlidir. Cano’nun kızına olan düşkünlüğü ve onu kendine yetebilen ve güçlü bir kız olarak yetiştirmesinin asıl nedeni aslında kızının yaşadığı çevredeki diğer kadınlara benzemesini istemeyişindendir:

“Cemo’yu böyle dövüşte hünerli yetiştirmemin sebebi vardır. Dövüş alanında karşısına beğenmediği bir yiğit çıkanda kendini koruyabilsin isterdim. Sevmediği, kendinden üstün görmediği ere karılık etmezdi. Bunu, avucumun içi gibi bilirdim. Zaten onu parayla satmayışımın sebebi de buydu. Böyle bir yiğitlik yarışması uydurarak ona kocasını seçme fırsatını kazandırmaktı meramım. Geleneğe uysam, kızı parayla satmaya kalksam parası gücüylen benden kart biri de alırdı Cemo’yu. Para ile satın alan herif kadrini bilmez, kızı mal gibi hor kullanırdı. Gözümün bebeği biricik kızımın bura avratları gibi çile doldurmasına gönlüm heç razı değildi” (Bilbaşar, 2022a: 34).

Romanın ikinci bölümünde Cemo, Memo’nun gözüyle çıkar okuyucu karşısına. Memo önce kendi hikâyesini anlatır. Ardından hayatına giren ilk kadından, Şih kızı Senem’den bahseder:

“Ama günün birinde bir kayaya çarptım başımı. Kömür gözlü bir şih kızı uğruna belaya girdim. Senem derlerdi adına. Dersim Yaylası’nın tek gülüydü. Senem diyende, delikanlıların soluğu ah olup çıkardı boğazlarından. On beşinde bir peri ki Şirinler, Aslılar eline su tökemezlerdi. Onu ilk görende yandım tutuştum ben de” (Bilbaşar, 2022a: 51).

Senem’e ilk görüşte âşık olan Memo, kızı babasından ister ama sınıf farkı yüzünden köylü Memo ile Şih kızı Senem evlenemez. Senem, kendisinden yaşça çok büyük Şih Abuzer adında bir ağaya satılır. Kadınların evlilikte söz hakkına sahip olmadığı, Şih kızı da olsa kadınların kendileri için biçilen kaderi yaşamaya mecbur oluşları romanda Senem üzerinden oldukça ustalıkla dile getirilir. Romanda Cemo dışında bütün köylülerin genel durumu aşağı yukarı bu şekildedir. Ancak bu karakterler her ne kadar dar bir çerçeveye sıkıştırılmak istense de cumhuriyet ile birlikte gelen değişim ve dönüşümün güçlü birer parçası olarak kendi mücadelelerini vermeye devam etmişlerdir. Senem tüm kötülük ve kötülerle olan mücadelesini sürdürmüş, kendi obasının başına geçmiş ve tüm çevresi ve kendi adına daha insanca bir yaşamın savaşını vermiştir. Cemo ise bu savaşta kendi hayatının kahramanı olabilmek için tüm gücüyle mücadele etmiş ve son noktada Senem’in çocuğunu emanet edebileceği kadar güvenebileceği son sığınak olmuştur. Yeri geldiğinde tüm köylüye, babasına bile karşı çıkarak

doğru olanın yanında yer almış, çevresini bu doğruluğa inandırmış ve Sorikoğlu'ndan intikamını bile eşit şartlarda ve kendi elleriyle almıştır. Bu bağlamda Cemo bir kahraman olarak eserde erkeğin gölgesi altında silik bir tip olarak değil hayatıyla ilgili tüm kararları kendisi veren cesur bir kadın olarak anlatılmıştır. Senem, Cemo ile kıyaslandığında her ne kadar geleneğin içinde kaderine razı olan bir kadın gibi çizilse de mevcut düzenin ona biçtiği hayattan bir şekilde sıyrılmayı başarmış ve bireysel mutluluğu için savaşıırken Memo'yla birlikte toplumsal dönüşümün kahramanı oluvermiştir. Cemo ve Senem'in toplumcu gerçekçiliğin ana hedeflerinden biri olan sosyalist bireyselliğin geliştirilmesinin çarpıcı birer örneği olduğu söylenebilir.

Romandaki diğer köylü kadın karakterlerden bazıları kaderine razı olan bazıları ise bu ana kadın karakterlerle birlikte onların mücadelesine yardım eden yardımcı karakterlerdir. Memo'nun ve Cemo'nun başlattığı dönüşümün ve kolektivizmin gizli kahramanları olarak eserdeki işlevlerini yerine getirirler.

Romanda kentli kadın karakterler olarak yer alan kişiler ise Memo'nun askerliği sırasında tören günlerinde yapılan balolarda gördüğü kadınlardır. Bunlar Memo'nun bildiği kadınlara benzemeyen kadınlardır:

“Törenli günlerde balo yaparlardı. Baloya kadınlar daha süslü, daha cılbak gelirlerdi. Erkekler daha çok yer içerlerdi. O geceler şehrin sivilleri de katılırdı eğlentiye. Kadınlar birbirinden güzeldi. Öyleyken erkekler karılarını heç kıskanmazlardı. Hürü gibi avradı başka erkeklerle sarılıp oyuna kalkardı da adam ses çıkarmazdı. Büsbütün şaşardım buna” (Bilbaşar, 2022a: 67-68).

Cemo'nun bir parçası ve devamı niteliğinde olan *Memo*'da bu kez anlatıcı Senem'dir. *Cemo*'dan daha hacimli olan bu eserde karakterler değişmez. Sadece daha ayrıntılı olarak verilen Senem'in serüvenine dahil olan diğer karakterler eklenir. Bu eserde de *Cemo*'da olduğu gibi anlatıcı hikâyeyi biraz daha değişik verir.

Eser, Senem'in kendini tanıtmamasıyla başlar:

“Ben Monzur Gözesi'nin dikensiz gülü, Ke.. uşağı şhının biricik dölüyüm. Senem derler adıma. Tujik Baba toprağından karılmış çamurum. Ak süte benzeyen Monzur suyuyla yunulmuş tenim. Gözümün elifinde gün ışığı yanar, kara saçlarımdan gök ışıltıları dökülür. Bu sebeple kalem kaşlı, gül nakışlı güzelliğim dillerde gezer, kara gözlerimin elifi fermanlar bozardı. Kara saçlarımdan her teli bir yığidin bileğini bağlar, kirpiklerimin her oku bir aşığın yüreğini dağlardı. Seyitler uğruma kekosun satar; şhlar, ağalar kapımızda kulluğa can atardı. Dersim yaylasından Dicle düzüne söylenirdi türküm. Öyleyken bir çancı ustasına yanmış, kül olmuşum. Canım helal, gözüm helal Memo'ya” (Bilbaşar, 2021b: 19).

Memo'da yer alan kadınlar, genellikle köylü kadınlardır. Ancak Senem'in doğup büyüdüğü Dersim'deki kadınlar ile gelin gittiği Diyarbakır'daki kadınlar birbirinden oldukça farklıdır. Diyarbakır'daki kadınlar kesinlikle hiçbir konuda söz sahibi olmayan ve kocasının, ağasının sözünden çıkmayan itaatkâr kadınlardır. Dersim kadınları ise her ne kadar eşine saygıda kusur etmeyen, onu baş tacı eden, ataerkil düzenin dışına çıkmayı düşünmeyen kadınlar olsa da yeri geldiğinde sesini yükseltebilen ve inandıkları uğruna mücadele verebilen ve değer gören kadınlardır. Bunun en güzel örneği Senem'dir. Bir kahraman olarak çizilen Senem, kadınların ikinci planda olduğu bir yapının içinde babasının da öncülüğü ile tabiri caizse bir erkek gibi yetiştirilerek mücadelesini vermeyi başarmıştır. Süregelen anlayış içinde her ne kadar Diyarbakırlı bir şıha satılmasının önüne geçilemese de kendisine biçilen bu kaderin içinde mücadele etmeye devam etmiştir.

Romanda Senem'den sonra annesinden de bahsedilir. Annesi Senem'in babası olan ilk kocası ölmeden önce değer gören bir kadındır ancak ikinci eşi olan Şıh Persin tarafından sözünün bir kıymeti kalmayan silik bir karaktere dönüşür.

Senem ve annesi dışında romanda yer alan kadınların çoğu Senem'in gelin gittiği Diyarbakır'da karşılaştığı Şıh Abuzer'in eşleri ve hizmetli kadınlardır. Birden fazla kadınla evliliğin normal kabul edildiği bu kültürde tahmin edileceği üzere kadına değer verilmemektedir. Gerek Şıh Abuzer'in eşleri gerek konaktaki diğer kadınlar kendilerine biçilen hayatı yaşamaya mecbur bırakılan ve buna karşı çıktıklarında olabilecek en kötü şekillerde cezalandırılmayı hak eden karakterler olarak çizilir romanda. Hizmetli kadınlardan Fağfure, Senem'in hizmetine verilen ilk kadındır. Onu çok sever ancak ne yazık ki Fağfure'nin şıhın oğlu Seyit Vehhab'ın hizmetine verilmesiyle ondan ayrılmak durumunda kalır. İkinci hizmetli kadın ise Fato'dur. Senem, Memo'yla karşılaştıktan sonra kaçmak için Fato'dan yardım alır.

Romanda yer alan kentli kadınlar ise Senem ile Memo'nun Elazığ'da adlarına verilen şölende gördüğü kadınlardan ibarettir:

“Sofrada oturan hanımlara gözüm değende tüm şaşırdım. Kolları, gerdanları cılcıbdı. Kimi saçlarını enselerine toplayıp bağlamışlardı, kimi oğlan gibi kırkılmışlardı. Boyunlarına altın işlemeli gerdanlıklar, inci boncuklar kulaklarına elmas küpeler takmışlardı. Parmaklarında iri taşlı yakut, zümrüt yüzükler ışıldardı. Tenleri beyazdı, gözleri sürmeliydi, dudakları nar çiçeği gibi kırmızıydı. Cümlesi birbirinden güzel gelinlerdi, yüzlerine bakmaya kıyamazdım” (Bilbaşar, 2021b: 352).

Toplumcu gerçekçi yazarlar, eserlerinde bireyden çok halka yoğunlaşan, kitlelerin eylemlerini eserde odak noktası yapan yazarlardır. Bu anlayışla yazılan eserlerde kişi isimlerinden çok topluluk isimleri ön plana çıkar. Bilbaşar'ın eserlerinde de aşağı yukarı durum böyledir. Özellikle *Memo*'da yazar, -bir topluluğun simgesi durumuna gelmiş kişi isimleri bir yana bırakılırsa- karakterlerini bağlı oldukları bütünün adıyla anmayı tercih etmiştir. Yazarın eserinde kullandığı Ke... uşağı, Çakalgediği köylüleri, A. ceyranı, Zozana halkı gibi ifadeler yazarın bu bilinçli tutumunu destekler niteliktedir. Bireysel bir savaşın olmadığı, daha doğrusu bireysel olarak başlayan ama toplumsal bir değişim isteğinin mücadelesine dönüşen olayların anlatıldığı eserde adı ile anılan kişi sayısı eserin hacmi düşünüldüğünde oldukça azdır.

Yeşil Gölge, Bilbaşar'ın Cevizli Bahçe adlı öyküsünden yola çıkarak yazdığı beşinci romanıdır. “May Edebiyat Ödülü”nü kazanmış (1969) olan romanın serüvenini yazar bir konuşmasında şöyle anlatır:

“*Yeşil Gölge* Cumhuriyet Dönemi toplum yaşantımızın 1946'larda Karadeniz Bölgesi'nden alınmış bir kesitidir. Roman bir yandan halkçı geçinen yozmuş bir iktidarın küçük kasaba temsilcilerini, onların kurdukları soygun düzenini, kirli işlerini, gaddarca tertiplerini, iş başında kalmak için cinayetten bile çekinmediklerini ortaya koymakta; öte yandan Atatürk devrinde sinmiş, gizlenmiş, gerici güçlerin –ağaların, eşrafin ve şeriatçı takımının- yeni kurulan partiyi iktidara getirmek için nasıl el ele verdiklerini, nasıl hazırlandıklarını; eğlenceyi, türküyü, oyunu seven bir halkın renkli yaşantısı içinde anlatmaktadır. *Yeşil Gölge* 1940'da *Cevizli Bahçe* adında bir hikâye olarak doğdu. 1945'te *Kadırga* adıyla oyun olarak yazıldı. CHP'nin oyun yarışmasına katıldı. Jüri *Kadırga*'yı ikinci ödüle layık gördü. Ne var ki parti sorumluları toplumcu yazarlığı muhaliflikle yorumlayarak bu ödülü iptal ettiler. 1959'da *Kadırga*'yı daha da genişleterek *Yeşil Gölge* romanını meydana getirdim” (aktaran Necatigil, 1979: 501-502).

Bu eserdeki köylü ve kentli sınıflandırması bizzat roman karakterleri tarafından yapılmıştır. Birbirinden çok farklı üç semt olarak tarif edilen kasabada Çarşı semti halkı kendini gerçek kasabalı olarak görüp Gülbucağı ve Kışla Mahallesi'nde oturanlara köylü gözüyle bakar (Bilbaşar, 2015a: 11). Ama yazar asıl nedenin kıskançlık olduğunu belirtmeden geçemez.

“Çarşı semtinin namuslu kadınları, Gülbucağı'nın günahkâr üstünlüğünü pek iyi bilirler. Ne var ki bu aşağılık kompleksi ile Gülbucağı'nı kötü semt diye dillerine dolarlar, kınamaya, yermeye çalışırlar” (Bilbaşar, 2015a: 11).

Bilbaşar, romanın başında kasabada yaşayan kadınları yaşadıkları coğrafyanın da yardımıyla şöyle tanıtır:

“Akşamları sandal teferrücu yapan kadınlar, İstanbul modasına uygun elbiseler giyerler ama üzerlerinden ipek Laz çarşaflarını çıkarmazlar. Onları, buralı olmanın bir alametifarikası gibi sırtlarında taşırlar. Kadınlar ropplarından söz açarken de başka taşra kasabalarındaki gibi İstanbul adıyla övünmekten hoşlanmazlar; modele o elbiseyi ilk giyenin adını takarlar; ‘Asiye’nin urobundan dikti’düm.’derler. Yahut da elbisenin dikildiği mahallenin ismini verirler, ‘İrmakaltı modası bir ceket yaptı’dum.’ derler...

Kasabanın kadınları güzeldir, oynaktır; Karadeniz uşağı olmayan yani küfürbazlık, hovardalık, kavgacılık nedir bilmeyen erkeklere horlukla bakarlar. Bu yüzden kasabanın vukuat bilançosu oldukça kabarıktır. Lügatçesi de küfür bakımından çok zengindir hani. Burada küfürsüz laf edilmez: Severken sövülür, gülerken sövülür, ağlarken sövülür, överken sövülür, kınarken sövülür. Bu küfürler ancak sesin tonuna, yüzün biçimine göre iyi ya da kötü bir anlam taşır.

Kadınlar için ayrı erkekler için ayrı küfür dağarcığı yoktur. Kadınlar da erkekler gibi ana avrat düz giderler. Şunu da eklemeyelim; Babasının yanında, onun kocalık haklarını çiğneyerek anasına sövmeyen delikanlı, pısırkı yetmiş sayılır.” (Bilbaşar, 2015a: 9-10).

Yeşil Gölge; Bilbaşar’ın çok partili yaşama geçişin sancılarını anlattığı, kadınlar üzerinden verilen ahlak hükümlerinin yüzeyselliğinin toplumun her kademesine sirayet etmiş bir yüzeysellik ve ikiyüzlülük olduğunu vurguladığı bir romandır. Eserde Müezzinoğlu (Halk Partili) ve Hacı Raif (Demokrat Partili) üzerinden ikiye bölünmüş kasaba, çok partili hayata geçiş döneminin Türkiye’sidir. Bir tarafta madalyası hakkına köşe başlarını tutan sözde Halkçılar diğer yanda gerçek demokrasi vaadiyle ortaya çıkan Demokrat Parti gölgesinde eski haklarını geri kazanmak isteyen gizli şeriat taraftarları vardır. Müezzinoğlu’nun yanarak can vermesi Demokrat Parti’nin zaferi gibi görünse de yanında Arnavut muhtarın da aynı akıbeti paylaşması siyasette maşa olanların sonunu göstermesi bakımından ilginç bir detaydır. Diğer yandan eserin sonunda bu yüzeyselliğin ve ikiyüzlülüğün en büyük kahramanlarının ölümü, Bilbaşar’ın geleceğe dair umudunun bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Yonca Kız bir çocuk romanı olmasına karşın zengin-fakir çatışması, göç gibi toplumsal meselelerin ele alındığı bir romandır. Eserdeki temel olaylardan biri olan Yonca’nın kaçırılmasını Bağcı, Bilbaşar’ın çocukluk anısına bağlar. Çocukken çingeneler tarafından kaçırılmak üzereyken son anda kurtulan Bilbaşar’ın, kurtulamasaydı yaşayacağı muhtemel hayatın bu romanı oluşturduğunu belirtir (Bağcı, 2008: 240).

Romanda köy ve kent ayrımı oldukça belirgin bir biçimde ele alınmıştır. Romanın başında ana karakter olan Yonca Kız’ın doğduğu Kale kasabası anlatılır. Bu kasabada yaşayan kadınların ve çocukların hayatı algılayış biçimleri, yoksullukları, beklentileri ve özverileri gerçekçi bir dille gözler önüne serilir:

“Kasabanın erkekleri para kazanmak için uzak şehirlere çalışmaya giderler, fakat kadınlarla çocuklar kaleden dışarı çıkmazlar, güneşle birlikte dokuma tezgâhlarının başına oturup gün kavuşasıya dek mekik atar, tarak vurur, masur sararlar. Bu yüzden evlerin açık kapılarından, pencerelerinden ardı kesilmeyen çıkırık, tezgâh sesleri kaldırımlara dökülür. Kasabanın nabız vuruşudur bu tezgâh sesleri; kansız düşmüş, heyecanlı, sinirli bir nabız vuruşu... Kadınlar her an sırtlarına görünmez bir kırbaç inecekmiş gibi telaş ve korkuyla tezgâhı çalıştırır. Korkuları sebepsiz değildir, bilirler ki tezgâh çalışmazsa ocak tütmez, tencere kaynamaz olur.

Buranın çocukları başka yerin çocukları gibi oyunlar oynamasını bilmezler ama masur sarmasını, mekik atmasını, tarak kullanmasını çok iyi becerirler. Bu işleri bilerek dünyaya gelirler sanki. Küçük yaşlardan analarına dokuma işlerinde yardım ederler, masur sararlar, tezgâhı boş bulduklarında oturup mekik atarlar” (Bilbaşar, 2022b: 8).

Bilbaşar, eserin başındaki kısa kasaba hayatının ardından Yonca Kız’ın babasının İzmir’de zengin teyze oğluyla karşılaşması ve iş bulmasıyla kente göç edişlerini anlatır. Kentte karşılaşılan insanların büyük kısmı kasaba halkından çok farklıdır. Ailece teyze oğlunun konağına yerleşirler. Burada babası kapıcılık yapacak, annesi mutfak işlerine yardım edecek ve Yonca Kız da evin küçük kızına arkadaşlık edecektir. Konakta karşılaşılan ilk kadın evin hizmetlilerinden ve şişman bir Arap kadını olan Sultan Bacı’dır. Yonca Kız ve ailesini büyük bir sıcakkanlılıkla karşılar. Daha sonra evin büyük hanımı Ayşe Teyze, gelini ve torunu Şehvar ile tanışılır. Ayşe Teyze oldukça şefkatli ve sıcakkanlı karşılar onları ancak gelini ve torunu aynı sıcaklığı göstermez. Bu aileyi küçümsediklerini ilk günden açıkça ortaya koyarlar. Evin gelini, Yonca Kız’a etek öptürmeyi öğretmediği için Sultan Bacı’yı azarlar:

“Hanımefendi: ‘Aşağıda niye talim ettirmedin?’ diye Sultan Bacı’ya çıkıştı. ‘Ona da anasına da eteklemeyi öğreteceksin! Her kimin yanına gelirse eteklemeyi iş bilecekler!’ Sonra kırmızı pabuçlara iğrenmiş gibi bakarak: ‘Şu köylü pabuçlarını da çıkar, at kızın ayağından, bir daha görmeyeyim!’ dedi” (Bilbaşar, 2022b: 55).

Evin hanımının bu aileyi köylü olarak görüp küçümsemesinin yanı sıra evin küçük kızı Şehvar da annesi gibi kendilerine benzemeyen bu aileden hoşlanmaz. Şehvar daha ilk görüşte onları bu evde istemediğini söyler. Sonraki günlerde oyuncağını Yonca Kız’ın elinde gördüğünde kopardığı yaygara annesinin tüm zalimliğini gün yüzüne çıkarır. Hanımefendi; Yonca’nın örgülü saçlarını kökünden keser, pabuçlarının güllerini yolar, başını ahretlik gibi bağlatır ve kızıyla oynamasını yasaklar (Bilbaşar, 2022b: 60).

Yonca ve ailesinin kentte konakladığı bir başka yer ise birçok göçmen ailenin barındığı handır. Bu handa yaşayan insanlar köylerinden kopmuş ama şehirli olamamış, ait olamamanın ve yaşam mücadelesinin zorluklarıyla başa çıkmaya çalışan insanlardır. Bilbaşar

bu eseriyle toplumcu gerçekçi yapıtlarda sıkça işlenen köyden kente göç zorunluluğunun getirdiği problemleri, işçi- patron/ ezen-ezilen çatışmasını etkileyici bir dille anlatmıştır.

Eserde evin gelini ve küçük kızı dışında tüm kadınlar, Yonca kız ve ailesine karşı oldukça iyi davranan, merhametli, yardımsever ve sevgi dolu insanlardır. Sultan Bacı, Ayşe Teyze, hemşehrileri Elif Gelin, Ayşe Teyze'nin kız kardeşi Hatice Hanım, Yonca Kız'a annelik eden Kezban; Yonca Kız'ın da etrafına verdiği sevginin bir karşılığı olarak eserde bu iyi insanlar arasında yerlerini alırlar. Hatta Şehvar bile Ayşe Teyze ve Yonca Kız'ın yardımıyla eserin sonunda tüm kötü huylarından arınır. Anne ve babasının tutuklanmasından sonra babaannesinin ilgilendiği Şehvar, çevresindeki insanlar ve Yonca Kız sayesinde kötü alışkanlıklarından kurtulmuştur. Zengin-fakir çatışmasının merkezde olduğu eserde, bu sınıfsal ayrımın küçük yaşlara kadar indiği ama doğru ve hümanist bir yaklaşımla nasıl giderilebileceği Yonca ve Şehvar üzerinden anlatılmıştır. Kuşatıcı bir anlayışla ve sınıfsız toplum ilkesi doğrultusunda gelişen toplumcu gerçekçilikte birey, içinde yaşadığı çevrenin bir ürünü ve yansıması olarak ele alınır. Bu yüzden insanın dönüşümü, toplumun dönüşümüdür. Sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi için fiziksel, ruhsal ve aktöresel gelişim esastır. Eserde Yonca Kız, kendisine ve ailesine karşı geliştirilen tutumu anlamlandıramaz. Çünkü sınıf ayrımı ve ekonomik durum ne onun ne de ailesinin bildiği ve öncelediği bir durumdur. Ancak Şehvar, buna tezat bir anlayışla yetiştirilmiş bir çocuktur. Bu noktada Bilbaşar, eserin sonunda toplumcu gerçekçiliğin temel özelliklerinden biri olan hümanizm ve geleceğe umutla bakma çerçevesinde Şehvar'ı topluma kazandırmış, geleceğin umudu olarak görülen çocukları Şehvar ve Yonca ile karakterize ederek iyimser bakış açısını bir kez daha göstermiştir.

Başka Olur Ağaların Düğünü, 1972'de basımı gerçekleşen ve Bilbaşar'ın köy ve kasaba yaşayışını karşılaştırdığı bir eseridir. Olaylar; eserin girişinde de belirtildiği gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Demokrat Parti, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı gibi etkenlerle hızla büyüyen şirin bir Ege kasabasında geçer (Bilbaşar, 2013: 9). Eserlerinde genellikle Türkiye tarihinin kritik dönemlerini ve bu dönemlerin halk arasında nasıl karşılık bulduğunu ele alan yazar, bu eserinde de aynı çizgide ilerlemiş ve hızla zenginleşerek köprü başlarını tutan ağaların durumunu mizahi unsurlarla zenginleştirerek vermiştir.

Başka Olur Ağaların Düğünü'ndeki alan kadınlar, olayların geçtiği mekânlar itibarıyla genellikle köylü karakterlerdir. Ancak bu köylü kadınlardan Osman Ağa'nın yakınları, kendilerini diğer köylü kadınlardan farklı gören ve onları beğenmeyen kadınlar olarak yer alır eserde:

“Menekşe; on beşinde, kanlı canlı bir kız. Tütün rengi saçları kucak dolusu. Anasına göre saç da kendisi gibi inatçıdır kızının. Tararken gözlerinden yaş gelir. Ama Menekşe saçlarından şikâyetçi değildir. Onlar yüzünden kendini akranlarından üstün tutar. Üstünlük taslamak onlarda aile hastalığı. Doğrusunu isterseniz aile içinde kınanamayacak olanı Menekşe’dir. Kızın güzellikten yana bucakta eşi emsali yoktur. Bütün kızlar, kıskansalar da gene bunu kabul ederler” (Bilbaşar, 2013: 11).

Eserdeki köylü kadınlardan Fatma Bacı, oğlunu okutmak için türlü fedakârlıklar göstermiş bir annedir. Oğlu doktor olup köye döndüğünde de eski yaşayış biçimini değiştirmeyen istikrarlı bir çizgide verilmiştir. Fatma Bacı’nın eserde verilen bu çizgisi ve oğlu Murat’ın doktor olmasına rağmen bahsedilen ağalar tarafından hâlâ hakir görülmesi dönemin anlayışını yansıtmaya bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bilbaşar bu tavrıyla statü farkı olarak yansıtılan durumların temelinde eğitim değil para ve yalandan çizilen soy sople övünme olduğunun altını çizer.

Kasabanın genç kızları ise eğitimsiz ve kendilerini köy delikanlılarına beğendirmek için sürekli köy çeşmesi başında çizilen karakterler olarak verilmiştir (Bilbaşar, 2013: 26). Bu açıdan *Ay Tutulduğu Gece* romanında çizilen genç kızları andırırlar. Geleneksel anlayışta özellikle kırsal bölgelerde evlenme çağına gelmiş kızların ve delikanlıların birbirlerini düğünlerde veya köy çeşmesi başında görüp beğenmeleri, Bilbaşar’ın eserlerine yansıttığı bir başka yerli motiftir.

Kasaba kızlarından -Menekşe bir tarafa bırakılırsa- sadece Hüseyin Ağa’nın kızı Hüsniye diğerlerinden farklı davranır. Çocukluk aşkı olan ve Hüsniye’nin babasının denk olmadıklarını düşündüğü için evlenmelerine izin vermediği Etem’in onu bir gün kaçırmamasını beklemektedir. Bu anlamda sınıflı bir toplum düzeninin karşısında duran bir kadın olarak çizilmiştir.

Eserde en dikkat çeken nokta sürekli birbiriyle yarışır hâlde olan Menekşe’nin babası Osman Ağa ve Menekşe’ye âşık Tahir’in babası Hüseyin Ağa’nın Menekşe üzerine bahse girmeleridir. Osman Ağa gücünü kanıtlamanın peşindedir. Hüseyin Ağa ise oğlu ile Menekşe’yi evlendirip evin biricik kızının mirasıyla zengin olma niyetindedir. Aradaki bu çıkar hesapları, kolay yoldan zengin olma ve bu uğurda kadınların kullanılması dahil her yolun mübah sayılması kadına verilen değeri yansıtmaya bakımından önemlidir. Nitekim türlü hilelerle Hüseyin Ağa’nın bahsi kazanmasıyla Menekşe ile Tahir’in evlenmesi kararlaştırılır. Bu noktada kadının kendisine biçilen kaderi reddedişi kurnazlık biçiminde Menekşe’nin savaşında yerini alır. Menekşe Tahir’le evlendiği günün gecesinde kaldıkları otelde yanlışlıkla

Murat'ın odasına girer. Bu yanlışlık onun kaderini değiştirmesi için son fırsattır. Menekşe bu fırsatı değerlendirir, yazgısını değiştirir ve âşık olduğu Doktor Murat'a kavuşur.

Eserde yer alan kentli kadınlar; Osman Ağa'nın kızı için şanına yakışır bir şekilde istediği şehir düğününde, düğün sonrası eğlenmek için gittikleri pavyonda karşılaşılan kadınlardır. Düğün sahipleri ve yakınları bu pavyona eşleri ile birlikte gider. Bu durum Osman Ağa'nın kendini şehirli olarak görmesiyle ilgilidir. Amaçları eşleri ile güzel bir akşam geçirip eğlenmek değil pavyondaki kadın dansçıları izlemektir. Kapattıkları mekâna gittiklerinde erkeklerden ziyade kadınların tepkileri dikkat çekicidir. Böyle bir ortamda bulundukları için günaha girdiklerini düşünen kadınlar, dansçı kadınları izlemekten bile utanırlar. Buna karşılık erkekler, yanlarındaki kadınları hiç umursamadan dansa dahil olarak eğlenirler. Dansçı kadınlardan ikisi dansöz biri striptiz yapan yabancı bir kadındır. Eserlerinde yabancı kadınları hayata bakış açısı ve kadın-erkek ilişkileri bakımından sık sık öne çıkaran Bilbaşar, bu yabancı kadını da farklı kültürlerdeki kadınların birbirlerine ve karşı cinse karşı tutumları arasındaki farkı gösterebilmek için özellikle öne çıkarır.

“Şef garsonun kızgın erkek sesini duyan zarif yapılı kadınlardan biri vücudunu krelemeyi bıraktı, sinirli sinirli şalına büründü. Habersiz içeri girdiğinden ötürü, 'Cochon!..' dedi. Dudağını boyayan artistlerden biri isterik bir kahkaha attı, 'Şu Frenk orospusuna da bakın kızlar,' dedi 'karı âlemin içinde çırılçıplak soyunmaktan utanmaz, sonra bir tek horozdan gizlenmeye kalkar.' Kanepelerden birinde oturup sigara içmekte olan başka bir artist, 'Onun adı soyunmak değil kızım, striptease sanatı.' dedi” (Bilbaşar, 2013: 212-213).

Kölelik Dönemeci, Kemal Bilbaşar'ın Türkiye toprakları dışında bambaşka bir coğrafyayı anlattığı romanıdır. Eser zaman ve mekân açısından oldukça farklı olmakla birlikte eserde yer alan karakterlerin çoğu Ahbaz ve Adıga Çerkezleridir. Kafkasya'da Kırım hanlarına bağlı ve özgür bir hayat süren Çerkezlerin Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) sonra Kırım'ın Rus etkisine girmesinden endişelendikleri için Osmanlılardan yardım istemesi ile değişen yaşamları anlatılır. Osmanlı, dağlı ve vahşi olarak nitelediği bu insanları Müslümanlaştırarak medenileştirmek, böylece kendisine bağlamak ve Kuzey Karadeniz'de Ruslara karşı kullanmak niyetindedir. Bu amaçla Soğucak muhafızlığına Ferah Ali Paşa'yı atanır. Diğer tarafta ise Çerkezleri Ruslaştırmak isteyen bir güç de söz konusudur. Bu iki güç arasında kalan bazı Çerkez boyları ise bu durumu endişeyle karşılamakta ve kültürlerini koruma savaşı vermektedir.

Kölelik Dönemeci; Ferah Ali Paşa'nın kâtipi Mehmet Haşim Efendi'nin tezkeresinden verilen uyarılama bölümleriyle Soğucak Seferi öncesi ve sonrasında Osmanlı'nın kendi içindeki çözümleri vermesi, olaylar arasındaki neden sonuç ilişkisinin kurulması ve eserin

daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ayrıntılar içermesi bakımından oldukça yerinde bir tutumdur. Ayrıca eser başında verilen kişi adları sözlüğü, sonunda verilen mini sözlük ve eserin her bölümünün Çerkezce bir başlık taşıması da bu amaca hizmet etmektedir. Gerçekçiliğinin bir yansıması olarak karakterlerini yaşadıkları yörenin ağızıyla konuşturan Bilbaşar, Osmanlıca sözcüklerin çokça yer aldığı ilk ve son bölümlerde dipnotlarla bu sözcüklerin anlamlarını vermeyi de ihmal etmemiştir. Bütün bu özellikleriyle oldukça titiz bir çalışma olarak gösterilebilecek bu eseri Hızlan şu şekilde tarif etmektedir:

“Kölelik Dönemeci, tarihle romanın bir arada birbirini rahatsız etmeden nasıl bir arada bulunacağının başarılı bir örneğidir. Roman konusunun gerektirdiği diyalektin kullanılışı da özellikle anılması gereken bir özelliğidir bu romanın” (Hızlan, 1983: 22).

Kölelik Dönemeci’nde yer alan kadınları köylü ve kentli kadınlar olarak sınıflandırmanın yanı sıra buradaki köle kadınların durumunun ayrıca açıklanmasında fayda vardır.

Eserde yer alan kentli kadınlar, Bilbaşar’ın eserin ilk bölümünde verdiği ulema takımının eşleri ile Esmâ Sultan’dır. Ulema takımının eşleri olarak verilen kadınlar eserde ismen yer almamakla birlikte hepsi elbiseleri, mücevherleri, müzeyyen arabaları ve kayıklarıyla övünen genel bir çerçeve içinde sunulmuştur (Bilbaşar, 2015: 28). Romanda Osmanlı’nın “dağlı ve vahşi gördüğü Çerkezleri medenileştirme gayesi” düşünüldüğünde aynı bakış açısının *Yeşil Gölge*’de kendini gerçek kasabalı olarak görüp diğerlerini köylü kabul eden kadınlarda da olduğu görülür. Sınıf olarak kendini diğerlerinden üstün görme anlayışı, kadınlarda giyim-kuşam, mal varlığı olarak öne çıkarılan bir durumdur (Bilbaşar, 2015a: 9-10). Esmâ Sultan ise eserde Soğucak’ta cami yaptırması için Ferah Ali Paşa’ya iki kese altın gönderen bir Osmanlı Sultanı olarak yer alır.

Eserde yer alan diğer kadınlar, Ayşe Bacı ve Rus köleler dışında Çerkez kadınlarıdır. Çerkez kadınları ataerkil bir düzen içerisinde yaşayan, hayatını eşlerine ve çocuklarına adanmış kadınlardır. Soylu olarak kabul edilen bey kızları ve eşleri saygı gören kadınlardır. Ancak onlar bile törelere uygun davranmadığında en kötü cezaları alabilecek durumdadır. Çerkez kadınları ister halktan olsun ister bey kızı olsun alınıp satılabilen birer varlık olarak eserde yer alırlar. Ancak bu durum diğer romanlardaki gibi kadın üzerinden maddi çıkar sağlama anlayışı ile değil Çerkez gelenekleri ile ilişkilendirilmesi gereken bir durumdur. Nitekim herhangi bir ayrılık durumunda gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra alınan “vase”nin (başlık) iadesi söz konusudur. Bu bir çeşit kadını güvence altına alma tedbiri olarak da düşünülebilir.

Rus kölelerin durumu ise çok daha acıdır. Köle (tokma) üreticilerinin elinde bulunan bu kadınların Şılka adı verilen törenlerde Kazak erkeklerle gözler önünde birlikte olmaları ve hamile kalmaları sağlanarak doğan çocukları ellerinden alınır. Çerkez anneler tarafından emzirilerek gerçek annelerine gösterilmez. Tokmalarsa on üç yaşına geldiğinde Anapa'ya götürülüp satılırlar. Bu Rus köleler hamile kalamazsa bir esirciye satılırlar. Çocuk doğuramayacak duruma gelenler ise yine satılarak acımasız bir ağanın tarlasında, mutfağında, bahçesinde ömrünü tamamlar. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu ise obanın erkeklerinden birine kendini beğendirip canboyluk (kuma) olarak yaşamaktır (Bilbaşar, 2015b: 67-68).

Ayşe Bacı, Soğucak limanında kalan, Aşçı Mustafa Efendi'nin karısıdır. Bir Osmanlı kadını olan Ayşe Bacı, Çerkez topraklarında uzun yıllar kalmanın bir sonucu olarak bu iki kültürü de bilen, eserde yönlendirici karakter olarak öne çıkan bir kadındır. Eserdeki tüm kadınlar kendi inançları ve geleneklerine uygun bir yaşam sürmekte olup kaderi bir erkeğe bağlı olan kadınlardır.

Kemal Bilbaşar'ın biyografik özellikler taşıyan romanı *Bedoş*, daha çocukluk yıllarından itibaren öğretmen olmayı kafasına koyan Bedia'nın hikâyesini anlatır. Bilbaşar, eşi Bedia Hanım'ın hayatından hareketle kaleme aldığı eserde, arka planda Birinci Dünya Savaşı yıllarının zorlu koşullarını tarihçi kimliği ile güçlü bir şekilde aktarır. Bilbaşar hem Bedia ve ailesinin yaşam koşullarıyla hem de çevrelerindeki insanların mücadeleleriyle döneme ışık tutan bir eser kaleme almayı başarmıştır.

Bedoş'ta mekân olarak Adana ve İstanbul seçildiğinden eserde yer alan kadın karakterlerin hemen hepsi kentli kadınlardır. Eğitim durumları ve sosyal statüleri birbirinden farklı olan bu kadınlar eserde, konumlarına uygun bir gerçekçilikle ele alınmıştır. Eserin ana kadın karakterleri Bedoş ve annesi Başo'dur. Bedoş, çocukluğundan itibaren öğretmen olma hayali kuran ve bunun için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışan bir karakter olarak çizilmiştir. Bedoş'un hayata gözlerini açmasından öğretmen okuluna girmesine kadar olan döneminin anlatıldığı eserde yazar, sonuç bölümünde kısaca Bedoş'un hayallerine kavuştuğunu okuyucuya duyurur. Bu dönem aynı zamanda ülkenin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile yıprandığı, Mondros ve Lozan'ı da içine alan oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Ancak Bilbaşar, karakterlerini bu tarihî atmosfere ve yaşam koşullarına uygun biçimde vermeyi başarmıştır.

Bedoş'ta etkin olarak okuyucu karşısına çıkan diğer kadın Başo'dur. Güçlü, fedakâr, cesur, becerikli ve değişime açık bir annedir. Arnavut kökenli olan bu kadın; Türkçeyi

evlendikten sonra öğrenmiş, eşiyle beraber her türlü sıkıntıya göğüs germiş, gerektiğinde tek başına mücadele etmiştir. Çocuklarının eğitimi ve geleceği için her türlü fedakârlığı göze alan bir anne olarak her zaman örnek olmuş ve çevresinde kendisine danışılan bir birey olarak saygı görmüştür.

Başı'nun annesi Tayyibe Hanım; Arnavut gelenek ve göreneklerine bağlı, yardımsever ve evlatlarına düşkün bir annedir. Kızı Başo'nun babası tarafından affedilmesi için elinden geleni yapar ve ardından ev almaları için onlara maddi yardımlarda bulunur. Çocuklarının mutluluğunu önemseyen bu kadın diğer kızı Fato için de çabalar. Üstüne kuma alınacağını öğrenen kızının boşanıp baba evine dönmek için onu Bayram Ağa ile evlendirerek mutlu ve rahat bir hayat sürmesini sağlamaya çalışır.

Başı'nun ablası olan Fato, Bayram Ağa ile evlendikten sonra İstanbul'a yerleşir. Başo'nun en zor zamanlarında onun yanında olan, özellikle Bedia ile her türlü konuda ilgilenen ve onu destekleyen, babasının reddettiği üvey oğlu için bile elinden geleni yapmaya çalışan bir kadındır.

Bedia'nın babası Memduh Bey'in annesi Güldam Hanım ve kız kardeşleri Firdevs ile Tevhide de her zaman Başo'nun yanında olan ve onu destekleyen kadınlardır. Çerkez kökenli olan Güldam Hanım Adana valisi olan ilk eşi Bahri Paşa'dan ayrıldıktan sonra hapisane müdürü Halit Efendi ile evlenmiştir. Tuttuğunu koparan ve zeki bir kadındır. Nitekim Başo'yu istemeye gittiğinde geri çevrilmiş ancak pes etmeyerek kızı kaçırmak için plan yapmış ve Memduh Bey ile Başo'nun evlenmesini sağlamıştır. Firdevs, Memduh'un küçükken merdivenlerden itip kambur ettiği ve sakat kalmasına neden olduğu kız kardeşidir. Ancak neşeli, tatlı dilli, temiz ve hamarat olan bu genç kız Sadık Bey'le mutlu bir evlilik sürdürmektedir. Tevhide ise kendisini görüp beğenen Hızır Reis adındaki kaptanla babasının kararıyla istemese de evlenmek zorunda kalan bir kadındır.

Aile efradının dışında eserde yer alan diğer kadınlar hem Bedoş'un hem de Başo'nun hayatında önemli yere sahip, başarıyla çizilmiş kadınlardır. Bunlardan ilki Başo'nun ilk ev sahibesi olan emekli bir öğretmendir. Hocanım olarak eserde yer bulan bu kadın hem Bedoş ile hem de Başo ile yakından ilgilenmiş ve hayatlarını kolaylaştırmak için elinden geleni yapmıştır. Hocanım, öncelikle Başo'ya ev hanımlığı ile ilgili bilgiler vermiş sonrasında bunları uygulayarak göstermiştir. Bedoş doğduğunda da onunla yakından ilgilenerek hem Başo'ya yardımcı olmuş hem de Bedoş'un yetişmesinde ve geleceğe dair hayallerinin şekillenmesinde oldukça etkin bir rol oynamıştır.

Muhsine Hocanım ise Bedoş'un ilk eğitimini aldığı okulun müdiresidir. Daha ilk görüşte Bedoş'u çok seven ve ondaki ışığı gören Muhsine Hanım, her zaman onu desteklemiş ve eğitimiyle ilgili yol gösterici olmuştur. Muhsine Hanım, ayrıca dönemin koşullarının farkında olan ve memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için elinden geleni yapmaya çalışan eğitilmiş ve aydın bir karakterdir. İzmir'in işgalinden sonra Halide Edip'in Sultanahmet Mitingi öncesinde vatan için neler yapılabileceğinin konuşulacağı toplantıya katılması, bunları üslubunca Bedoş'a anlatmaya çalışması onun ne kadar vatansever, cesur ve aydın olduğunun en önemli göstergelerindendir (Bilbaşar, 2015c: 166-167).

Bedoş ve ailesinin hayatında önemli bir yere sahip olan kadınlardan olan Emine Hanım, büyük Fatih yangınında evleri yanan Başı ve çocuklarına evinin bir odasını kiralayarak kucak açan bir komşudur. Aynı zamanda kocası Suriye cephesinde olan Başı'ya dikiş dikmeyi öğreterek para kazanmasını sağlamış ve tek başına olan bu kadını koruyup kollamıştır.

Bedoş'ta yer alan kadın karakterlerin hemen hepsi yukarıda sayılanlar gibi iyi niyetli ve yardımsever kadınlardır. Bilbaşar; ana karakterlerini olduğu gibi yardımcı karakterlerini dönemin koşullarına, olayların seyrine, karakterlerin kökenlerine, yaşlarına ve cinsiyetlerine göre sunarak keyifli bir eser ortaya koymuştur. Doğan Hızlan'ın deyimiyle kişilerini olay örgüsüne feda etmeyen yazar; hayatın sillesini yemiş, hafızalarda kalacak güçte karakterler yaratmayı başarmıştır (Hızlan, 1983: 22).

Zühre Ninem, Bilbaşar'ın son romanıdır ve 1900'lerin başlarında hayatları darmadağın olan Rumeli insanlarını anlatır. Osmanlı Rus Savaşı (1877-1878) ile başlayan, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile devam eden ve nihayetinde Kurtuluş Savaşı ile biten bir dönemin zor ve acımasız koşullarında Rumeli insanlarının trajik hikâyesi anlatılır. Bu eseriyle Bilbaşar kendi kökenlerine ışık tutması ile ön plana çıkar. Romana adını veren Zühre Nine, Kemal'in anneannesidir ve romanın ikinci bölümünden itibaren onun gözüyle anlatılır. Eserde kullanılan isimlerin Bilbaşar'ın kendi hayatı ile örtüşmesi, Naim Bey'in işi ve ölüm şekli, Bilbaşar'ın yaşadığı yıllar ile eserdeki zaman diliminin ve mekânların paralel oluşu eseri biyografik bir çizgiye çekmektedir. Kuşkusuz yazar, bu eseriyle kendi hayatındaki önemli kesitleri ve insanları anlatarak geleceğe kalmanın kapısını kendi kalemiyle aralamıştır. Bu açıdan bakıldığında ise her akşam anılarını bir deftere yazarak ölümsüzleşmeyi arzulayan babasının yapamadığını gerçekleştirmiştir.

Bilbaşar'ın romanlarına bakıldığında bu romanlarda yer alan kadınların çoğunun köylü ve kasabalı kadınlar olduğu görülmektedir. Hemen her eserinde tarihsel olarak kritik bir dönemi tercih eden yazar, bu dönemlerin halktaki yansımalarını verirken kasaba ve köylerin sıradan insanlarını seçerek değişimin halkta nasıl karşılık bulduğunu anlatmıştır. Bunun yanı sıra son iki romanı biyografik izler taşımaktadır. Eşi Bedia Hanım'a ithaf ettiği *Bedoş*, eşinin biyografisinden izler taşımakla birlikte cumhuriyetle birlikte sosyal statüsü değişen kadının dönüşümünü ustaca vermektedir. Atatürk ilke ve inkılaplarının yarattığı açılımla birlikte gücünü ortaya koyabilen, birey olmayı başarabilen, dönüşen ve dönüştüren güçlü kadınlar ön plana çıkar. *Zühre Ninem* ise Bilbaşar'ın kendi hayatından izler taşıyan bir başka eseridir. Yazarın on üç yaşına kadar olan hayatını büyük benzerliklerle veren eserde ana karakterler, güçlü, cesur, lider, kendine ve çevresine yetebilen kadınlar olarak öne çıkan yazarın ninesi Zühre ve annesi Nuriye Hanım'dır.

Zühre Ninem'de yer alan kadın karakterler başta Zühre Nine olmak üzere kızı Nuriye, gelinleri Fitnat, Hatça ve yaşadığı yerlerde yakınlık kurduğu ikincil karakterlerdir. Eserde ağırlıklı olarak yer alan mekânlar Selanik, Çanakkale, İstanbul ve Eskişehir'dir. Buralarda yaşayan kadınlar ise kent yaşamı içinde verilmiştir. Romanın başkışısı olan Zühre Nine, Sofya-Vidin yolu üzerindeki Vraça kasabasında doğmuş varlıklı bir ailenin kızıdır. Daha bebekken babasını kaybeden Zühre, yaşamı boyunca bunun acısını hissetmiş ve kızı ile torunu Kemal'in de aynı kaderi yaşaması dolayısıyla bunu sık sık dile getirmektedir (Bilbaşar, 2015d: 36). Güzelliği ve zekâsı ile dikkat çeken Zühre kısa zamanda konağın idaresini de ele aldığından kısa zamanda dili de davranışları da değişmiş, erkekler gibi sövüp saymaya, kesin emirler vermeye başlamıştır. Ama yine de toy bir kız olan Zühre kandırılmaktan kurtulamaz ve yaşadığı arazi bir başkasına satılır. Kendisine satılan araziye almak için konağa baskına gelen Aguş Ağa tarafından kaçırılır ve evlenirler. Aguş Ağa'dan üç oğlu ve bir kızı olan Zühre'nin oğullarından yana yüzü gülmez. Kızı Nuriye ve damadı Naim Bey ile yaşar. Naim Bey'in vefatından sonra kendini kızı ve torunlarına adar. Ailesini bir araya toplamak için elinden geleni yapan, zekâsı ve becerisi ile ömrünce içinde olduğu savaşın tüm zorluklarının üstesinden gelen bu cesur kadın aynı zamanda romandaki Kemal'in de deyimiyle âdeta göçmenlerin simgesidir:

“Bildim bilesi Zühre Ninem, sokağa çıkışlarımızda başını şami dediği ak yaşmakla örter; sırtına yeşile çalan soluk kara bir ferace giyerdi. Ayaklarına yazın kırmızı yemeniler, kışın kara kaloşlar geçirirdi. Rumeli'den göçmen olarak gelmiş tüm kadınların sırtında bu giysileri gördüğümünden Zühre Ninem bu kılığıyla belleğimde göçmen simgesi gibi kazılmıştır” (Bilbaşar, 2015d: 35).

Zühre Nine, Nuriye Hanım’la birlikte küçük Kemal’in edebî zevkinin temellerini atan kişilerdir. Kemal’e küçük yaşlarından itibaren türlü masallar anlatan bu kadın Bilbaşar’ın toplumcu gerçekçi çizgisinin oluşmasında oldukça büyük bir öneme sahiptir.

“Bütün çocuklar gibi ben de masala ve hikâyeye pek ilgi duyardım. Evimizde Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Elif ile Mahmut, Tûtînâme gibi hikâyeler okunurdu. Bunları ezber bilirdim. Okumayı öğrenince de bunları okumak büyük bir zevk vermişti bana. Bunları bir karagöz perdesinde arkadaşlara oynatırdım” (Bilbaşar, 1952: 1).

Çocukluğundan itibaren sürekli göç etmek zorunda kalan Bilbaşar, öğretmen olduktan sonra da birçok yeri gezip görme olanağına sahip olduğundan karşılaştığı tüm manzaraları kullanarak edebî çizgisini yansıtmaya çalışmıştır. Bunu yaparken halktan kopuk bir edebiyatın kimseye yararının olamayacağına inandığından halkı halka anlatmak için en iyi yolun halkın dili olduğu gerçeğini kavramış ve karakterlerini yaşadığı çevre ve zaman dilimi içerisinde ele almıştır. Yazar *Türk Dili* dergisindeki bir yazısında sanata bakış açısını ve anlatım tekniğini şöyle ifade eder:

“Fikirde toplumcu sanatta gerçekçi görüşe bağlı idim. Memleketimiz insanların dertlerini toplum gerçeklerini ancak bu edebiyat tekniği ile gün ışığına çıkarmak ve onlara çözüm yolunu göstermek mümkün olacağına inanıyordum. Eserlerimde meddah taklitlerine, halk masal ve hikâye değişlerine de yer veriyordum. Bununla eserimi halkıma daha rahat okutacağım, eserlerimle geleneksel bağlantıyı sağlayacağım kanısındaydım” (Bilbaşar, 1967: 218- 219).

Okuyucusunun diline böylece yaklaşan Bilbaşar, eserlerinde özellikle sözlü kültürün ürünlerini de kullanarak anlatımını her zaman canlı tutmayı başarmıştır. Bu noktada küçükken ninesinden dinlediği masallar, hikâyeler, türküler eserlerini renklendiren unsurlar olmuştur ve hemen her eserinde bunlara yer vermeyi ihmal etmemiştir. Hatta *Zühre Ninem*’de “Nar Hatice” masalını ninesinin ağzıyla anlatır (Bilbaşar, 2015d: 69-72).

Zühre Nine, haksızlık edenlerin mutlaka cezalarını bulacağına inanan, adalete güvenen ve özeleştiri yapabilen dobra bir kadındır. Eserde anlattığı masalların sonunda torununa bu öğüdü vermeyi de ihmal etmez:

“Hiç aklımdan çıkarma kızanım. Allah Baba; fakir fukaranın, ezilip horlananların ahını hiçbir zaman zalımın yanına komamıştır. Er geç onları layık oldukları cezaya çarptırmıştır. Bu kuru kafacığımınla şimdilerde düşünürüm de Tanrı’nın o Büyük Bozgun acısını Türklere sebepsiz tattırmadığını anlarım. Bulgar gâvurcuklarına, momçelere çok çektirmiştir bizim Türk milleti. Zavallılıklar bizim idaremizde ne mallarına ne kızancıklarına sahip olamamışlardır. Karılarını, kızlarını dağa kaldırıp güvende gibi oynatırdı erkeklerimiz. Sonradan duyduk ki Büyük Bozgun günlerinde iki âyan konağımızı da köylücükler ateşe vermişlerdir.

Günlerce sürmüştür yangın. Onlar da gece gündüz şarap içerek hora tepmişlerdir konaklarımızın etrafında” (Bilbaşar, 2015d: 72).

Nuriye Hanım, Zühre’nin kızı ve Kemal’in annesidir. Eserde Zühre Nine’den sonra en çok bahsedilen kadındır. Kocasının ölümünü bir türlü kabullenemeyen bu kadın, kendisini kocasının kaçtığına ve bir gün geri döneceğine inandırarak hayatına kimseyi almamıştır. Annesi ve çocukları ile yaşam mücadelesi veren, becerikli, akıllı ve saygın bir kadındır. Aslında gerçek yaşamında Bilbaşar’ın annesi Nuriye Hanım bir süre sonra kocasının ölümünü kabullenerek Avni Bey adında biriyle evlenmiştir. Kemal’in on üç yaşına kadar olan hayatının anlatıldığı bu eserde ise bu evliliğe hiç değinilmemiştir. Kemal sekiz yaşındayken evlenen annesi eserde evlenmeyen bir kadın olarak yer almıştır. İkinci bölümünden itibaren küçük Kemal’in gözünden anlatılan eserde Bilbaşar, büyük olasılıkla bazı gerçekleri olduğu gibi değil görmek istediği gibi vermeyi tercih etmiştir.

Eserde anlatılan Nuriye Hanım, elinden her iş gelen becerikli bir kadındır. Komşularının tüm resmî işlerinde onlara yardım eden, devlet dairelerine rahatlıkla girip çıkabilen bir kadın olmasının yanı sıra düğün, kına gibi eğlence törenlerinde de aranılan, taklit yeteneği yüksek, eğlenceli bir kadındır (Bilbaşar, 2015d: 67-68).

Atilla Özkırımlı’nın 1973’te Bilbaşar’dan istediği biyografide Bilbaşar da annesinden bahsederken benzer ifadeleri kullanılır:

“Fazla eğitim görmemiş, çok çocuklu bir ev kadını. Çocukları için canını veren, tüm insanları seven, onlardan yardımını esirgemeyen (sırtından gömleğini veren), mahalle halkınca sevilip aranan, güler yüzlü bir insan. Batıl inançlara değer verir ama hekimi hocaya tercih ederdi. Günlük olayları izlerdi. Haberleri değerlendirmede akliselim sahibiydi. Düş kurardı, hikâye ve masal dinlemesini severdi. Masal ve destanları küçük yaşta öğrenmeme onun bu tutkusu sebep olmuştur” (Özkırımlı, 1983: 24).

Eserde adı geçen bir diğer kadın Bahriye’dir. Zühre’nin kız kardeşi Dürye Tete’nin gelini olan bu kadın, Nuriye’ye türlü iftiralar atan kötü niyetli bir karakterdir. Eskişehir’e göç eden Zühre Nine, ailesini bir çatı altında toplamak istemiş ve bu yüzden Dürye Tete ve onun geniş ailesi ile aynı konakta yaşamaya başlamıştır. Ne var ki Nuriye’yi kıskanan evin gelini küçük kızına eşinin kardeşi Hamdi’nin Nuriye’yi öptüğünü söyler. Babası tarafından sıkıştırılan kız her ne kadar doğruyu söyleyip onları aklasa da bu tatsız durum ailenin konaktan taşınmasına neden olur.

Zühre Ninem’de kendisinden en çok bahsedilenlerden biri de Hatça’dır. Çünkü Kemal, dayısının eşi Hatça’yı çok sever ve onunla vakit geçirmekten çok hoşlanır. Hatça, Mustafa

dayısının evlenerek kurtardığı bir hayat kadınıdır. İsmail dayısı dışındaki herkes onu çok sevmiş ve bağrına basmıştır. Hatça; düşünceli, becerikli, güzel, tatlı dilli ve iyi kalpli bir kadındır. Mustafa'nın ölüm haberi gelince bebeğiyle beraber ortadan kaybolmuştur.

4.2.2. Çerkez, Arnavut ve Yabancı Kadınlar

1910 yılında Çanakkale'de doğan ve gerek ailevi meselelerle gerek işi ve uğraşları sebebiyle ülkenin dört bir tarafında bulunan Kemal Bilbaşar, çok renkli bir tabloyu yakından görme fırsatını yakalamış bir yazardır. Bu yüzden ülkenin kozmopolit yapısını, değişen hayat standartlarını bizzat gözlemlene olanağı bulmuş; sanat anlayışının ve öğretmenliğinin bir gereği olarak bunu eserlerine titizlikle yansıtmıştır. Bilbaşar'ın eserlerinde yer alan karakterler de bu kozmopolit yapıya uygun olarak renkli simalardır. Tüm insani durumları ile gerçek yaşamın kendi çelişkisi içinde verilen bireylerdir. Hızlan, Bilbaşar'ın yarattığı karakterlere yaklaşımını şöyle tarif eder:

“Gözlemlerin sert saptayıcısı olmamıştır. Yaşamın sarsak çizgisi, onun gerçekçilikte öncüsü olmuştur. Kişilerini karakterleştirirken birdenbire alayın teknesine atıverir. Gerçekte bizim ülkenin toplumsal değişimini anlatan yazarın çatık kaşlı olması gülünçtür” (Hızlan, 1983: 22).

Bilbaşar'ın romanlarındaki kadınlar; tüm canlılıkları ve kendilerine has yönleriyle, toplumun onları ötelediği ya da kucakladığı durumlarıyla eserlerde canlanır. Bazen bir hayal içinde, bazen tesadüflerin sürüklediği kıyılarda, bazen de kendi mücadeleleri içinde kanlı canlı olarak çizilen bu karakterlerden hareketle Bilbaşar; yaşayan ve gerçek bir tablo çizmeyi başarmıştır.

Bilbaşar'ın yapıtlarındaki kadınlar uyrukları itibariyle de çok renkli bir tablo oluşturmaktadır. Fransız, Rus, İtalyan gibi Batılı kadınların yanı sıra eserlerde yer alan Çerkez ve Arnavut kadınlar da oldukça fazladır. Eserlerinde Arnavut, özellikle Çerkez karakterlerin fazlaca yer alması, yazar ve ailesinin kökleri ile ilişkilendirilebilir. Bilbaşar'ın baba tarafından Kafkasya göçmeni olması, eşi Bedia Hanım'ın anne tarafının Arnavut, babaannesinin ise Çerkez olması bazı eserlerinin konusunun ve dolayısıyla kişi kadrosunun oluşumunda etkili olmuştur.

Bilbaşar'ın eserlerindeki Çerkez kadınlar, yukarıda da bahsedildiği gibi *Bedoş*'ta yer alan babaanne Gülendamlar Hanım ile *Kölelik Dönemeci*'nin tamamına yakınında adı geçen kadınlardır. Her iki eserde de Çerkez kadınlarının çoğu her ne kadar erkek otoritesinin baskın olduğu bir yaşam içerisinde yer alsalar da zeki, kafasına koyduğunu yapmanın bir yolunu bulan, güçlü karakterler olarak çizilmiştir. Gülendamlar Hanım, oğlu Memduh'a Başı'yu isteyip

reddedilince Çerkez damarı kabarmış ve Başı'yu oğluna kaçtırmayı başarmıştır (Bilbaşar, 2015c: 12).

18. yüzyıl sonlarında, Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Ahbaz ve Adıga Çerkezlerinin çözülüşünün anlatıldığı *Kölelik Dönemeci*'nde ise karakterlerin neredeyse tamamı Çerkez'dir. Eserde yer alan Çerkez kadınlar, Rus köle kadınlar ile kıyaslandığında daha iyi durumda olsa da Çerkez âdetlerince zor bir yaşama sahiptir. Eserin ana karakterlerinden olan ve soylu bir aileden gelen Satanya bile bu zorlukları bizzat tecrübe eder. Satanya, elbette çevresinde saygı uyandıran ve kendisine hizmet edilen bir kadındır ama günlük yaşamda diğer Çerkez kadınlarıyla aynı korkuları paylaşmakta, aynı törelere uygun yaşamaktadır. Hatta bey kızı olmasına bakılmadan törelere uymayan bir davranış sergilediğinde diğer kadınlar gibi törelere uygun olarak cezalandırılmıştır.

Erkek egemen bir toplum olan Çerkezlerde kadın genellikle arka planda ve erkeğin gölgesinde yaşamaya alıştırılmış bir varlıktır. Oğulun annesine hürmeti bir yana bırakılırsa erkeğin karısına tavrı genellikle onu dikkate almama şeklinde kendini gösterir. Ancak bu durum değersizlikle karıştırılmamalıdır. Her ne kadar son sözün erkeğe ait olduğu ve zor yaşam koşullarının hâkim olduğu bir kültür ve coğrafyada yaşasalar da Çerkez anneleri evin temel direği olarak önemli bir yere sahiptir.

Kölelik Dönemeci'nde öne çıkan Çerkez kadınların çoğu becerikli ve zekidir. Eserde öne çıkan isimlerden Goşaf Ana, Diğe, Agunda Nine, Satanya, Reyda Nine, Sine bunlardan bazılarıdır. Tokma üretimi için ayrılan koşullarda kölelerin eğitiminden sorumlu olan Goşaf Ana; oğlu, Satanya ile evlenerek ona karşı gelince obayı terk etmiş, yerine gelen kız kardeşi Diğe ondan da becerikli çıkarak yönetimi eline almıştır. Diğer yandan bu iki kadınla kıyaslandığında Satanya'nın annesi Şiri Ana, daha yumuşak huylu ve pasif bir kadın olarak eserde yer alır. Oğlu ile çatışarak obayı terk eden Goşaf Ana, oğlunun kuma getirmesi ve Satanya'dan yüz çevirmesinin ardından gelen olaylar sonucunda Satanya'nın köle olarak satılmasına karar verilince intikamı alınmışçasına rahatlar ve obaya geri döner. Tekrar oğlunun yanında yerini alır. Ancak Şiri Ana tüm bu felaketlerde sessiz kalan ve kabullenen bir tavır içindedir.

Eserin diğer kadın karakterlerinden olan Agunda Nine ise Çerkez inançlarının yansıtıldığı bir karakter olarak öne çıkar. Agunda Nine, aşiretler arasında ağrıya sızıya karşı efsunlarıyla ünlü bir Bozdok büyücüsüdür (Bilbaşar, 2015b: 95). Çoğunlukla doğaya atfedilen tanrı ve tanrıçalarla iç içe bir inanç etrafında şekillenen Çerkez yaşamında; efsunların, dinî

ritüellerin yeri oldukça fazladır. Bu anlamda güçleri olduğuna inanılan insanların saygınlığı da aynı ölçüde büyüktür. Agunda Nine, efsunculuğunun yanı sıra kendi hazırladığı ot karışımları ve çeşitli ritüellerle nazara, hastalıklara da şifa dağıtan biridir.

Başta Agunda Nine olmak üzere Çerkezlerin özellikle yaşlı kadınları günlük hayatın karmaşası içinde karşılarına çıkan problemleri erkeklere sezdirmeden çözme konusunda da oldukça yeteneklidir. Aklına, bilgisine ve deneyimine güvenilen; ağzı sıkı kadınlardır. Gerek aşiretlerindeki diğer kadınların gerek delikanlıların sürekli akıl danıştığı kişilerdir.

Bilbaşar'ın eserlerinde yer alan Arnavutlar, büyük benzerliklerle kendi çocukluğunu anlattığı *Zühre Ninem*'de ve eşi Bedia Hanım'ın hayatından esinlenerek yazdığı *Bedoş*'ta öne çıkar. Diğer romanlarında yer yer Arnavut isimlerine değinilse de bu romanlardaki kişiler belirgin bir özellikle ön plana çıkmaz. *Bedoş*'ta ilk olarak Bedia'nın dedesi Arnavut Kadı Nimetullah Metin Roşi'den bahsedilir. Adana kadısı Nimetullah Efendi Türkçe bilmeyen kızını bir Türk'e verip mutsuz etmemek için gelen görücüleri kızının yaşının küçük olduğunu bahane ederek geri çevirir. Bu durum Arnavut kadının aile ve evlilik bağlarını ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Nitekim kaçırılan kızı Başo, gönlünü kaptırıp kendi isteğiyle kaçtığını söyleyince Nimetullah Efendi, bu acıyla hemen istifasını vererek Adana'yı terk eder (Bilbaşar, 2015c: 17). Bilbaşar'ın romanlarının çoğunda olduğu gibi burada da Nimetullah Efendi'nin karısı Tayyibe Hanım; kocasına itaat eden ve kabullenen bir tavır içindedir. Diğer yandan kocası ölünce kızının yanına yerleşen Zühre Nine, damadının ölümünün ardından savaşın da getirdiği türlü zorluklarla beraber çocuklarıyla yeni bir hayat kurmaya çalışan güçlü bir lider olarak okuyucu karşısına çıkar. Savaşla birlikte yaşadığı toprakları terk etmek durumunda kalan Zühre Hanım, göçmenliğin zorlukları ile birlikte bir yandan hayatta kalma çabası verirken diğer yandan tüm çocuklarını etrafına toplamaya çalışarak aile bütünlüğü için mücadele eder. Onların içinde bulunduğu durumdan faydalanmayı uman birçok yakını ile savaşmak durumunda kalır ancak tüm mücadelesi boyunca haklının yanında ve koruyucusu olarak yer alır. Tecrübesi ve cesareti ile başta kızı Nuriye Hanım olmak üzere çevresine örnek olan ve saygınlık uyandıran bir kadındır.

Bilbaşar'ın eserlerinde farklı etnik kökenler olarak sınıflandırılabilen bir diğer grup ise Fransız, Rus, İtalyan, Rum, Ermeni ve Arapların içinde bulunduğu yabancı kadınlardır. *Ay Tutulduğu Gece*'de Mühendis'in öğrencilik yıllarından hatırlayıp güzel ve özlem dolu duyularla yâd ettiği Madam Satanik ve Marika Fransız'dır. Madam Satanik öğrenciyken kaldığı pansiyonun sahibesi, Marika ise kız arkadaşındır. Düştüğü küçük kasabada öğrencilik yıllarını bir düşün içinde özlemle hatırlayan Mühendis hem bu tatlı anıları canlandırır hem de

istemsizce bir kıyaslama ile aniden değişen yaşamını sorgular. İçinde yaşadığı kültürün kadın-erkek ilişkileri üzerindeki baskısının ağırlığını hisseder. Kasabada birlikte olduğu Naziye ile eski kız arkadaşı Marika'yı kıyaslar, özlemlerini Naziye'yi Marika'ya benzetmeye çalışarak gidermeye çalışır. Yabancı kadınların kadın erkek ilişkilerindeki bakış açısı eserin farklı bir noktasında tekrar okuyucu karşısına çıkarılır. Kasabaya yolu düşen konsolos kâtibinin eşi ve baldızının rahat tavırları, öz güvenleri, hayatı algılayış ve yaşayış biçimleri kültürler arasındaki farkı ortaya koyması bakımından da oldukça önemlidir:

“Tevfik, ‘Şunlara sor,’ dedi, ‘bakalım biliyorlar mı? Bu İtalyan kadınlarının hepsi de neden güzel oluyorlar böyle?’ Tevfik’in sorusunu Fransızcaya çevirdim; ikisi de şuh birer kakhaha attılar. Silvana, ‘Sevmesini biliriz de ondan.’ dedi. ‘Dişiliğimizin bütün imkânları ile aşka veririz kendimizi. Şarkın yasaklarını tanımayız. Güzellik cinsel hürriyetle başlar, onunla gelişir.’

Tevfik başını salladı:

‘Yalan değil, bizim Alevi köy kadınlarının neden güzel olduğunu da aydınlatıyor bu cevap. Sor bakalım, Katolik papa da takdis ediyor mu bu aşkları?’

Bu kez Lükseria cevap verdi: ‘Hayır, ona yalnız aşkın meyvesini vaftizlemek düşer.’ Hep beraber gülüyoruz. Tevfik gene soruyor:

‘Acaba güzelliğinizde da Vinci’nin, Michelengelo’nun ve benzeri sanatçıların da payı yok mu?’

Silvana, ‘Şöyle de sorulabilir,’ diyor. ‘Onların yarattığı güzelliklerde İtalyan kadınların da payı yok mu?’

Tevfik bana fısıldadı:

‘Bu kadınların doğdakilerden farkı bu işte. Susuz rakı gibi halis. İnsanı bir kadehte zom ediyor’” (Bilbaşar, 2020: 143).

Kültürler ve bakış açıları arasındaki bu fark, Silvana’nın bıraktığı veda notunda açıkça ortaya konur. Yazar öncelikle bu notun -mektup değil- aceleyle karalanmış birkaç satırdan ibaret olduğunu vurguladıktan sonra cinsellik konusundaki yaklaşımların keskin farkını bir çırpıda verir:

“Silvana acele yazılmış bir- iki satırda şunları söylüyordu:

‘Eniştemle birlikte size vedaya geldik, bulamadık. Yarın erkenden gidiyoruz. Sizi bir daha göreceğimi ummuyorum. Afrodit’in düşmanları, Paris’e lütfkârlıkta bulunmazlar şüphesiz. Altın Hançer! Nasıl unuturum seni... Her zaman seni seveceğim, her zaman seveceğim...’

Tercüme bitince Tevfik bir kakhaha attı:

‘Ben de her zaman seni seveceğini söylüyor sanmıştım... Meğer altın hançereymiş vedası... İyice bak, J’dan sonraki harf t mi yoksa l mi?’

‘İster t olsun ister l, bir şey değişmez. Pitigrilli’nin kadına baktığı İtalyan gözlüğünün dişisiyle de muhakkak böyle görünür erkek’” (Bilbaşar, 2020: 157).

Cemo’nun devamı niteliğindeki *Memo*’da karşılaşılan yabancı kadın karakterlerin durumu biraz daha farklıdır. *Memo*’daki yabancı kadınlar, Senem’in satıldığı Diyarbakırlı Şih Abuzer’in haremindeki ve hizmetindeki kadınlardır. Arap asıllı bu kadınlardan ilki Senem’in

hizmetine verilen Fağfure'dir. Fağfure daha ilk karşılaşmalarında Senem'i çok sevmiş ve bilmediği bir yerde bilmediği insanların arasında yaşamak zorunda kalan Senem'e her konuda yardımcı olarak uyum sağlayabilmesi için elinden geleni yapmıştır. Eserde adı geçen diğer kadınlar ise Şih'in haremindeki kadınlardır. Bunlardan biri Lübnanlı bir kızdır. Bu kız Senem'den önce Şih Abuzer tarafından alınan bir kızdır. Senem Şih Abuzer'in dördüncü karısıdır. Bu durum kadınların evlilik ile ilgili söz haklarının olmayışı gerçeğini vermesinin yanı sıra sıradan bir eşya gibi el değiştiren bir varlık olarak görülmesinin en açık kanıtıdır. Eserde kendisinden bahsedilen diğer yabancı kadın ise Şih Abuzer'in doyumsuzlukla Halep'ten satın aldığı on üç yaşında bir kızdır. Hareme girdikten sonra yeni gözde o olduğundan Senem rahat bir nefes almış, Şih Abuzer'den kısmen kurtulmuştur.

Bilbaşar'ın çocuk romanı olarak kaleme aldığı *Yonca Kız*'da tek yabancı kadın ise Arap asıllı Sultan Bacı'dır. Sultan Bacı esere dahil olduğu andan itibaren şefkat ve merhametiyle ön plana çıkar.

“Tezgâhtar, şişman Arap kadını, ‘Bu Sultan Bacı’mızdır.’ diye tanıttı. ‘Derisi karadır amma yüreği pamuktan aktır ve de temizdir. İyilik için çarpan bir yüreği vardır’” (Bilbaşar, 2022b: 42).

Kölelik Dönemeci, yukarıda da bahsedildiği gibi Bilbaşar'ın kişi kadrosunun tamamına yakınının yabancılar olduğu eseridir. Bu eserde yer alan yabancı kadınlar arasında Çerkezlerin yanı sıra Ruslar da vardır. Eserde yer alan Rus kadınlar Çerkezlerin köle (tokma) üretmek için esir alıp kullandıkları kadınlardır. Bu kadınlar, “koğuş” adı verilen izbe bir mekânda kalmaya mahkûm edilen ve Çerkezlerin “şılka” adı verdikleri törende gözler önünde Kazak erkeklerle çiftleştirilen kadınlardır.

Eserde yer alan bu Rus kadınlardan Tanya'nın İlona'ya öğütleri esir Rusların durumunu açıkça ortaya koymaktadır:

“Sana bin kez söyledim. Boş umutlarla gönlünü karartma nafi! Bu dağlı haydutların eline düşmüşsün bir kez, kurtuluş yoktur. Kendini zorlayıp geçmiş unutacaksın! Sen artık tokma üreticisi Pşi Dole'nin damızlık kancıklarından birisin. Aklını kullanmaz, bu koğuştaki temelli kalırsan gençliğini benim gibi çocuk doğurmakla tüketirsin! Karnın hiç boş kalmaz ama doğurduğun yavruların yüzünü de göremezsin! Onları bebe odasında büyütürler. Obanın emzikli kadınları onlara süt analık ederler. Senin sütü emilmemiş sızlayan göğüslerini çaputla sıkıca bağlarlar, üç haftada pınarlarını kuruturlar. Sonraki iki ayda tımar edip yeniden döllenecek duruma getirirler. Tokmalarsa on üçünü bitirdiklerinde Anapa'ya götürülüp satılırlar. Yerleri boş kalmasın diye sen durmadan yenilerini doğurursun. Tek yaşama umudun her yıl şılka mevsimini beklemek, bir yıl önce koynunda yattığın erkeği düşlemek, sonra yeni yakalanmış Kazakların altına yatıp döl tutmaktır” (Bilbaşar, 2015b: 67- 68).

Yazarın dokuzuncu romanı *Bedoş*'ta yer alan yabancı kadınlardan ilki Matmazel Eleni'dir. Matmazel Eleni, Bedoş'un kuzeni Nadire'nin evlilik hazırlıkları için eve getirilen Rum bir terzidir. Çocuk sahibi olamayan Matmazel Eleni, Bedoş'a karşı ilgisi, sevgisi ve merhameti ile ön plana çıkar. Hatta bu sevgisini gizlice diktiği bembeyaz bir elbiseyi düğün günü Bedoş'a hediye ederek gösterir. Eserdeki diğer yabancı kadınlar Bedia'nın tiyatrodaki gördüğü kantocu Blanş ve Verjin'dir. Bu tiyatro serüveni ve Bedia'nın kantocu olma hevesi Blanş'ı kuliste görüp konuşması ile son bulur.

Bilbaşar'ın son romanı *Zühre Ninem*'deki yabancı karakterler dekoratif unsur durumundaki kişilerdir. Bunlardan Sarika, Selanik'te Kemal ve kardeşlerine bakıcılık yapan ve işgalle birlikte artık eve gelmeyen Musevi kızdır. Madam Azniv ve kızı Takuhi ise Zühre Nine'nin Hoşnudiye Mahallesi'ndeki komşularıdır. Takuhi Kemal'in en yakın arkadaşıdır. Ermeni sürgünüyle birlikte evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır.

4.2.3. Aldatan Kadınlar

Toplumcu gerçekçi bir yazar olarak eserlerinde insanı tüm güçlü ve zayıf yönleriyle ortaya koymaya çalışan Kemal Bilbaşar'ın sıkça ele aldığı konulardan biri de kadın-erkek ilişkileridir. Bu ilişkilerde kadın ve erkek gerek birey olarak gerek bir ilişkinin tarafları olarak tüm yönleriyle verilmeye çalışılmıştır. Kadın ve erkeğin; aşka, sevgiye, evliliğe ve cinselliğe bakış açıları hem baskın toplumsal anlayış içinde hem de bireysel bakış açısıyla titizlikle işlenmiştir. Bu çerçevede özellikle cinsellik bağlamında toplumun “düşmüş” olarak dışladığı kadınlar, Bilbaşar'ın eserlerinde sıkça yer bulan ve irdelenen bir konudur.

Bilbaşar'ın romanlarındaki düşmüş/aldatac kadınlar farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Hemen her romanında karşımıza çıkan bu kadınlar, genel olarak eşini para karşılığında aldatac kadınlar, herhangi bir maddi karşılık beklemeden kendi arzuları doğrultusunda eşini aldatac kadınlar ve hayat kadınları olarak sınıflandırılabilir. Ancak bu noktada yazar, daha ilk romanında kadınlar konusundaki namus anlayışını roman karakterleri aracılığı ile okuyucuya sorgulatmayı ihmal etmez:

“Namuslu kadın da ne demek? Park kadınları ile nikâh dairesinde tapusunu çıkardığınız kadın arasında ne fark var? Kapısında kanuna nöbet beklettiğimiz dört duvar arasında, iğrenerek, bıkmış olarak kendini veren bir kadın neden namusludur da arzularına bütün çıplaklığı ile yol veren, ahlak kurallarına, gelenek ifritlerine kahramanca göğüs geren kadın orospudur? Neden ihtiyar bir tüccarın nikâhlı karısı lüks ihtiyaçlarını karşılamak için kocasına işve yaptığı zaman namusunu korumuş oluyor da genç bir erkeğin kollarına kendini bırakan kadın aynı lüks hırslıyla çırpındığı için namussuz sayılıyor? Şu hâlde namus, dünya görüşüne göre değişmiyor mu? Akılla bakılınca biz iyiye kötü, çirkine güzel diyoruz. Maskeli

gerçeği yalın gerçeğe, sınırlı dünyayı sonsuz bir evrene tercih ediyoruz” (Bilbaşar, 2021a: 137).

Bilbaşar’ın eserlerinde kocasını aldatan kadınların sayısı, hayat kadınlarının sayısından daha fazladır. Bu durum, yazarın eserlerinde genellikle küçük kasaba ve köylerdeki yaşamı ele almasıyla ilişkilendirilebilir. Diğer yandan Bilbaşar, eserlerinde köylü ve evli kadınlardaki aldatma eğilimini şehirli hayat kadınlarından daha baskın bir şekilde öne çıkararak toplumdaki erkek baskısının ve sözde kadınları koruyan erkek gücünün aslında caydırıcı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Sosyal realizmin sorguladığı temel alanlardan olan gelenek ve töre en çok da bu konu üzerinden vurgulanmıştır. Hatta bu düşünceyi eşini aldatan kadınların, yakalanmaları durumunda başına gelecekleri bilmelerine rağmen aldatmayı göze almalarıyla desteklemiştir.

Ay Tutulduğu Gece’de kasabaya yeni gelen ve kasabalının bir anda “Su Mühendisi” olan ana karakter, geldiği gün bekâr olduğu için kasabalılar tarafından bir tehlike olarak görülüp dışlanmıştır. Bu durumu Nahiye Müdürü şu şekilde ifade eder:

“Ne yaparsın kardaşım, bu milletin mayası taassupla tutulmuştur. Üzerinden baskı kalktı mı maya aslını belli eder” (Bilbaşar, 2020: 10).

Eserin ilerleyen bölümlerinde gerek köylü kadınların söylemlerinde açıkça öne çıkarılan cinsellik gerek kasabalı evli kadınlardan olan Hüsniye ve Naziye’nin para karşılığında eşlerini aldatmaları bu baskıcı tutumun bir caydırıcılığının olmadığını açık bir şekilde ortaya koyar.

Hüsniye ve Naziye, evli ve para karşılığında kocalarını aldatan kasabalı kadınlardır. Naziye eserde ana karakter olan ve adı verilmeyen ihtiyat zabiti (Su Mühendisi) ile kocasını aldatan bir kadındır. Hüsniye ile kıyaslandığında çekingen tavırları ile dikkat çeker. Eserin ilerleyen bölümlerinde Balıkçı İdris ile basılır ve kasabalılar tarafından türlü eziyetlere maruz kalır.

Eserde kocasını aldatan kadınlar olarak yer alan karakterlerden biri de Lükseria’dır. Tatilini geçirmek üzere karısı ve baldızı ile bir Ege turnesine çıkan İtalyan konsolosunun kâatibi, yatlarının arızalanması sonucu kasaba limanına demirlemek zorunda kalır. Ertesi gün arızayı gidermek üzere konsolos kâatibi şehre indiğinde eşi ve baldızıyla ilgilenmesi için Tevfik ile Mühendis’e ricada bulunur. Onları Corci Adası’na götürmeyi teklif eden Tevfik ve Mühendis ile kadınlar arasında geçen konuşmalar yakınlaşmalarına vesile olur. Lükseria ve

kardeşi Silvana'nın aşka ve cinselliğe bakış açıları, rahat tavırları bu yakınlaşmayı ileri boyutlara taşır.

Bilbaşar'ın *Cemo*'nun devamı olarak kaleme aldığı *Memo*'da kocasını aldatan kadın olarak öne çıkan Hacer, Şih Abuzer'in eşlerinden biridir. Hamile kalınca kocasını aldattığı ortaya çıkar ve obanın örflerine uygun olarak "recm" edilmesine karar verilir. Recm, zina ile suçlanan kadının beline kadar kuma gömülüp taşlanarak öldürülmesidir. Ayrıca bu cezaya katılmayanların da suçlandığı bir uygulamadır. Erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesinin normalleştirildiği ve aldatan kadının insanlık dışı muamelelere maruz kaldığı bir anlayışın verildiği bu bölüm eserin en dikkat çekici bölümlerindendir. Böylelikle yazar, kadın ve erkek arasındaki keskin çizgiyi çarpıcı bir şekilde ortaya koyar.

Ayşe, Bilbaşar'ın *Yeşil Gölge* romanında kocasını aldatan bir başka kadındır. *Memo*'da yer alan Hacer gibi çok eşli bir aile yapısı içinde yer alan kadınlardandır. Eserde dört kadınla evli olan Hacı Kadir'in ikinci eşidir. Kocasını Arap Müezzini ile aldatır. Arap Müezzini; üfürükçülük, büyü, muska gibi vesilelerle kasabada birçok kadınla birlikte olan bir istirmarcıdır. Eserin sonunda henüz çocuk sayılabilecek bir yaşta olan Kevser ile birlikte kasabadan kaçır. Ancak bu romanda Bilbaşar, Ayşe'nin durumunu ceza ile değil görmezden gelerek sonuçlandırmıştır. Roman karakterlerinin ortak özelliği sayılabilecek kendi çıkarları uğruna her şeyi mübah sayma durumu birçok karakterde olduğu gibi Ayşe'nin aldatma olayında da üstünü kapatma olarak eserde yer bulmuştur. Diğer yandan Bilbaşar'ın Ayşe'nin durumunun çözümü için eserde kullandığı yöntem, dinî birtakım uygulamaların da eleştirisi niteliğindedir. Kocasını aldattığı ortaya çıkan Ayşe'yi Hacı Kadir boşar ve hemen arkasından kendi eliyle Arap Müezzini'le dinî olarak nikâhlar. Ardından Arap Müezzini'nin de üç "Boş ol!" ile boşadığı Ayşe tekrar kocasına döner.

Eserde kocasını aldatan bir diğer kadın Yörük Gelin'dir. Ancak Yörük Gelin'in durumu biraz daha farklıdır. Yörük Gelin, çocuk sahibi olamayan bir kadındır. Çocuk sahibi olabilmek için her şeyi yapmayı göze alır. Köylüler Yörük Gelin'e Dölyunağı denen gölde yıkanırsa hamile kalabileceğini söyler. Yörük Gelin bu tavsiye üzerine göle gittiği gün Müezzinoğlunu'nun kereste fabrikasındaki kâhyası Çentikli İbrahim'in tuzağına düşer. O günden sonra Çentikli İbrahim para karşılığında Yörük Gelin ile fabrikada çalışan erkekleri bir araya getirir. Yörük Gelin de çocuğu olur umuduyla Çentikli İbrahim'e boyun eğir. Yörük Gelin'in durumundan kocasının haberdar olması ve buna göz yumması ise ayrıca ele alınması gereken bir konudur. Çocuk sahibi olamamakla ilgili durumu bir eksiklik olarak gören

erkeklerin, bunun telafisi için başvurduğu bu görmezden gelme tavrı “Ne derler?” korkusudur (Bilbaşar, 2015a: 239).

Bilbaşar’ın eserlerinde kocasını aldatan kadınlar arasında sayılabilecek bir başka isim de Satanya’dır. Ancak Satanya’nın durumu yukarıda bahsedilen kadınlardan daha farklı bir kurgu içinde verilmiştir. *Kölelik Dönemeci*’nin önemli karakterlerinden biri olan Satanya tecavüze uğrar ve bu durum kocasını aldatan kadın olarak bilinmesine yol açar. Kocasına çok âşık olan Satanya, üzerine kuma getirilmesiyle yaşadığı aşkın bir yalan olduğunu anladığında evlenmeden önce kendisine âşık olan Şefsi’yi reddettiğine pişman olur. Şefsi, Satanya’ya duyduğu aşk sebebiyle hiç evlenmemiş ve insanlardan uzak bir mağarada yaşamaya başlamıştır. Duyduğu aşk ile mağaranın duvarlarına Satanya’nın tasvirlerini çizerek yıllarca avunmuştur. Kocasının ihanetiyle baba evine dönen Satanya bu hikâyeyi öğrendiğinde pişmanlık ve merakla bu mağarayı görmek ister. Mağaraya gittiğinde Satanya’nın kocası Pşi Dole’ye nefret besleyen Kazak köle intikam almak için Satanya’yı uyutarak ona tecavüz eder. Günler sonra hamile olduğunu fark eden Satanya, çocuksu bir inançla mağaradaki tasvirlerden hamile kaldığına inandırır kendini. Durumun ortaya çıkmasıyla “yirigeç” hesaplaşması başlar. Yirigeç zina işleyen kadının baba evine gönderilmesidir. Kocasının obasında yargılanan Satanya’nın önce baba evine gönderilmesine ancak babası tarafından da reddedilince çocukları ile birlikte köle olarak satılmasına karar verilir. Bilbaşar *Memo*’da recm, *Kölelik Dönemeci*’nde yirigeç ile toplumsal gerçekçilik çerçevesinde kadının konumunu eleştirel bir yaklaşımla ortaya koymuştur.

Bilbaşar’ın eserlerinde kocasını aldatan kadınların yanı sıra cinsel birlikteliği meslek edinmiş kadınlar da yer alır. *Denizin’in Çağırışı*’ndaki Zeynep ve Adalet, *Ay tutulduğu Gece*’de Havva Kız olarak anılan Suzan, *Yeşil Gölge*’nin Güllü Hacer ve Saniye’si ile *Zühre Ninem*’in Hatice’si bu romanlarda öne çıkan hayat kadınlarıdır.

Zeynep, eserde kanlı canlı tasvir edilen bir karakter olarak yer almasa da erkeğin hayat kadınlarına bakış açısını vermesi bakımından önemlidir. Hayat kadınlarını suçlayan ancak onlarla birlikte olmaktan da geri durmayan erkeğin kendisini aklama çabasıdır. Romanın baş kişisi Öğretmen’in İzmir’e geldiği ilk gece onu otele götüren arabacı, “bu hastalıklı adamın” gece gece kendisine musallat olmasını bu hayat kadınına bağlar.

“Arabacı dişlerini gıcırdatarak bu akşam uğursuzluğun Zeynep’ten geldiğini, ne zaman o orospuyla yatsa işlerinin ters gittiğini söyleye söyleye bavulu yerleştirdi” (Bilbaşar, 2021a: 20).

Romandaki diğer kadın ise Adalet'tir. Romanın başında görünüp kaybolan ve Öğretmen'in en umutsuz anında tekrar ortaya çıkan bu "sarışın dünya" Öğretmen'in tüm varlığını düşünmeden avucuna bıraktığı bir kahraman hâline gelir. Ancak bu bilinçsiz bağlantı, Öğretmen'in sonu olacaktır. Adalet yüzünden madden ve manen her şeyini kaybeden Öğretmen, kendi sonuna hızla yaklaşır ve o da babası gibi denizin çağırışına uyarak bu dünyadan ayrılır. Bu açıdan bakıldığında Adalet karakterini "femme fatale" (ölümcül kadın) bir tip olarak değerlendirmek mümkündür. Fransızca kökenli olan bu tamlama, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ve güzelliği, çekiciliği ve bedeni ile erkekleri baştan çıkaran; onları felakete sürükleyen kadınları tanımlamak için kullanılmıştır (Paličko, 2021: 2520).

Öğretmen Tevfik'in "Havva Kız" dediği Suzan, barlarda çalışan bir kadındır. Bir zamanlar Adanalı zengin bir toprak sahibiyle evlenmiş, sonradan kocası kötürüm kalmıştır. Kötürüm koca ve annesi onu âdeta çiftliğe kapatıp eziyet edince tüm dünyası kararmıştır. Kocası ve kayınvalidesi bir trafik kazasında ölünce çiftlikten kaçır gibi uzaklaşmış ve özgürlüğün tadına varabilmek için tekrar barlarda çalışmaya başlamıştır. Tevfik ile karşılaştıktan sonra ise ona âşık olmuş, çalıştığı kasabayı bularak peşinden gitmiş ve onunla birlikte yaşamak istediğini söylemiştir. Eserin sonunda Tevfik de kalbinin sesini dinleyerek Havva Kız'a kavuşur (Bilbaşar, 2020:163-165).

Bilbaşar'ın *Yeşil Gölge* adlı romanı bu bölümde yapılan sınıflandırmanın somut olarak hissettirildiği bir eserdir. Yazar romana B... kasabasının tanıtımıyla başlar. Üç mahalleden oluşan kasaba, kendi hâlinde yaşayan Kışla Mahallesi bir kenara bırakılırsa ahlak anlayışı açısından ikiye bölünmüştür. Çarşı Mahallesi'nin "namuslu kadınları" Gülbucağı'nı kötü semt diye dillerine dolar ve kendilerini gerçek kasabalı sayarak diğer semtlerdeki insanlara köylü gözüyle bakarlar (Bilbaşar, 2015a: 11). Eserde adı geçen Güllü de Gülbucağı sakinlerindendir. Kasabanın en güçlü ve zengin adamı olan Müezzinoğlu'nu seven, kendini ona adanmış bir hayat kadınıdır. Eserin sonunda Müezzinoğlu'nun konağında çıkan yangında, yanan kalasların altında kalarak can verir. Saniye ise her ne kadar Güllü'nün dostu olarak gözükse de içten içe onu kıskanan ve bulduğu fırsatlarda belli etmeden ona kötülük etmekten çekinmeyen bir başka hayat kadınıdır. Her iki kadın da roman boyunca aktif karakterler olarak yer alır. Bilbaşar'ın çok partili hayata geçiş denemelerinin kırsaldaki yansımalarını anlattığı eserde; bir yandan da bu değişim rüzgârının umutlandığı, Atatürk devrimleri ile uyuşamayan ancak sesini çıkarmaya korkan bir kısım insanın eski günlere duyduğu özlem ve bu yöndeki gizli çabaları anlatılır. Bu bağlamda romana hâkim olan bu iki taraflı yaşam Güllü ve Hacer'de somut bir hâl alır. Arkasını iktidara dayayan Müezzinoğlu'nun sadık destekçisi Güllü ile Güllü'nün en

yakını gibi gözükse de Müezzinoğlu'nun düşmanı Hacı Raif ile gizli bir iş birliği içinde olan Saniye'nin durumu var olan toplumsal düzeni örnekler biçimindedir. Bu noktada romanda iktidar ve muhalefeti temsil eden Müezzinoğlu ve Hacı Raif'in ikisinin de kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden taraflar olduğu düşünülecek olursa Bilbaşar'ın destekçi olarak iki hayat kadını seçmesi bilinçli bir kurgu hissi yaratmaktadır.

Bilbaşar'ın romanlarında öne çıkan hayat kadınlarının sonuncusu Hatice'dir. Yazarın kendi yaşamından hareketle kaleme aldığı *Zühre Ninem*'de Hatice, küçük Kemal'in dayısı Mustafa'nın eşidir. Kimsesiz bir kız olan Hatice, dağa kaldırılıp ardından kötü yola düşürülen bir kurbandır. Mustafa onunla tanışınca âşık olmuş ve evlenerek onu yaşamak zorunda bırakıldığı hayattan kurtarmıştır. Ne var ki bu yüzden kardeşi İsmail ile arası bozulmuştur. Ancak annesi Zühre Hanım, Mustafa'nın bu davranışını desteklemiş, oğlu ve gelini için elinden geleni yapmıştır. İsmail'in ihbarı ile askere alınan Mustafa, şehit olunca Hatice de oğlu ile kayıplara karışmıştır.

4.2.4. Hizmet Eden Kadınlar

Bilbaşar'ın romanları sosyal realizmin temel aldığı konuların hemen hepsinin örneklerini barındıran eserlerdir. Bu tavrın en sık işlenen çatışmalarından biri olan işçi-işveren ilişkisi, Bilbaşar'ın romanlarında da öne çıkarılan durumlardandır. Bilbaşar'ın erkek ve kadın açısından ele aldığı bu ilişki, kadın açısından değerlendirilecek olursa oldukça fazla veriden söz edilebilir. Çünkü eserlerde işlenen kadınların çoğu, seçildiği çevrenin de bir sonucu olarak tüm hayatı boyunca kendisine çizilen sınırlar dahilinde bir erkeğin ya da en iyi ihtimalle kocasının ve çocuklarının hizmetiyle ilgilenmek durumunda bırakılan kadınlardır. Ancak bu bölümde anlatılan kadınların, ev işlerine ve evin hanımına yardımcı olan kadınlarla sınırlı tutulduğunu belirtmekte fayda vardır.

Bilbaşar'ın romanlarında hizmet eden kadınlar genel olarak başka bir kadına yardımcı olmak için çalışan kadınlardır. Bu kadınlar, genellikle çevrede olup biten hemen her şeyden haberi olan, karşılaştığı olumsuz durumları çözme konusunda becerikli kadınlardır. Öyle ki hemen her şeyden haberleri olmasına rağmen bildiklerinin ne kadarını, kiminle paylaşacakları konusunda çok iyi bir öngörüye sahiptirler. Zaman zaman hanımlarının ya da işverenlerinin akıl hocalığını yaparlar.

Bilbaşar'ın *Cemo* ve *Memo* adlı romanlarında Senem'in Şıh Abuzer ile evlendirildikten sonra hizmetine verilen kadınlar olan Fağfure ve Fato, yukarıda bahsedilen özelliklerin çoğunu taşıyan kadınlardır. Fağfure, Senem'in kendi obasından ayrıldığı günden

Şih Abuzer'in emriyle yerine Fato gelene kadar Senem'in an be an yanında olmuştur. Gelenekleri ve töreleri farklı olan bu iki taraf arasında orta yolu bulmak ve hanımını mutlu etmek için didinen bir kadındır. Düğün alayının Dersim'den Şih Abuzer'in konağına ulaşmasına kadar geçen ve günler süren yolculukta, Senem'in düğün hazırlığında Fağfure, her an onun yanında olarak hem Diyarbakırlı Şih'i ve yörenin âdetlerini Senem'e öğretmiş hem de onu, görünüş olarak yörenin diğer kadınlarına benzemesi için hazırlamıştır (Bilbaşar, 2021b: 120-138).

Fağfure'den sonra Senem'in hizmetine verilen diğer kadın Fato'dur. Senem'in Şih Abuzer'in konağına gelin geldiği gün üzerine kuma getirilmesini istemeyen Şih Abuzer'in en küçük karısı, Senem'i öldürmek istemiş ve durumun son anda farkına varan Şih'in oğlu Seyit Vehhab, Senem'e siper olarak yaralanmıştır. Doktorlar hava tebdili için Seyit Vehhab'ı Lübnan'a gönderince ona bakması için Fağfure de birlikte gönderilir. Ardından Senem'le ilgilenmesi için Fato adında başka bir hizmetli görevlendirilir. Fato da Fağfure gibi sadık ve sıcakkanlı bir yoldaş olur Senem'e. Öyle ki aradan aylar geçtikten sonra Memo'ya kavuşma umudu canlanan Senem, konaktan kaçmak için Fato'dan yardım ister. Fato tüm benliğiyle Senem için çırpınan bir kardeş olur âdeta.

Bilbaşar'ın romanlarında bu kategoride değerlendirilebilecek bir başka kadın da *Yeşil Gölge*'nin Ayşe Bacı'sıdır. Romanda çok sık adı geçen bir karakter olmasa da kadın ve erkeklerin bakış açıları ile ilgili olarak verdiği ayrıntılar dikkat çekicidir. Ara sıra Güllü Hacer'in hizmetine bakan bu kadın, kasabanın namus anlayışı olarak ikiye bölünmüş her iki mahallesine de hâkim olduğundan insanların davranışları konusunda güçlü ön görüleri sahiptir. Güllü Hacer'i, yanına evlatlık olarak aldığı Kevser konusunda uyarır. Onu geri göndermezse başına dert açacağını ve Güllü'nün felaketi olacağını söyler. Nitekim öyle de olur. Kasabanın geri kalan kadın ve erkeklerinin tüm yaptıklarından haberdardır. Yeri geldikçe çevresindekileri yaşayabilecekleri olumsuzluklara karşı uyarır. Deneyimli, zaman zaman yol gösterici bir karakter olarak eserde yer alır.

“Ayşe Bacı ayaklarına takunyaları geçirdi, ‘Geldiği yere göndermezsen daha çok çekersin ondan...’ dedi takunyalarını sürüyerek yürüdü, gitti. Ayşe Bacı doğru söylüyordu. Kızın evde kalması tehlikeliydi. Bu körpe kızın güzelliği yanında, kendisi olduğundan da yaşlı görünecekti. Kör olası kahpenin tombul butlarını gördükten sonra, Müezzinoğlu'nun yüreğine soğukluk düşmeyeceğine kim senet verirdi” (Bilbaşar, 2015a: 20-21).

Bu açıdan Bilbaşar'ın *Yeşil Gölge*'sinin Ayşe Bacı'sı ile *Kölelik Dönemeci*'ndeki Ayşe Bacı benzerlik gösterir. İsimlerinin yanı sıra eserdeki işlevleri de benzerdir. *Kölelik*

Dönemeci'ndeki Ayşe Bacı da hizmetinde olduğu Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'ya yeni geldiği Çerkez diyarında kılavuzluk eder, akıl verir. Onu Çerkezlere karşı belli konularda uyarır, nasıl davranması ve neler yapması gerektiği ile ilgili ipuçları verir.

Bilbaşar'ın romanlarında öne çıkan diğer hizmetçi kadınlar *Başka Olur Ağaların Düğünü* adlı eserdeki Güllü ile *Yonca Kız*'daki Arap asıllı Sultan Bacı'dır. Güllü; gösteriş meraklısı Osman Ağa'nın hizmetçisi, aynı zamanda Osman Ağa'nın kızı Menekşe'nin sırdaşıdır. Nişanlı olmasına rağmen gözüne kestirdiği erkeklerle yakınlaşmaktan çekinmeyen bir kızdır. Romandaki en büyük fonksiyonu Menekşe ile Murat arasında arabuluculuk yapmaktır. Osman Ağa'nın kâhyası Süleyman'ın da onda gözü vardır ama Güllü yüz vermez. Ancak Süleyman, Güllü'nün beğendiği makinist İsmail'in kılığında Güllü'ye sahip olmayı başarır.

Sultan Bacı ise Yonca Kız'ın babasının teyzesi olan Ayşe Teyze'nin hizmetçisidir. Ayşe Teyze Bursa'daki kız kardeşi Hatice Hanım'ın yanına yerleşince emektarı olan bu kadını da birlikte götürür. Merhamet, şefkat ve özverili hâliyle ön plana çıkan Sultan Bacı, çalıştığı konaktakiler tarafından çok sevilen ve değer verilen bir kadındır.

Bilbaşar'ın romanlarında yer alan bu kadınlara genel olarak bakıldığında her ne kadar sınıfsal bir ayrımla alt tabakada yer alsalar da olayların gidişatında etkili olan karakterler olduğu görülür. Zekâ ve öngörülerini sayesinde birçok karmaşayı çözen, iş verenleri açısından olası tehlikeleri görerek önlem alan toparlayıcı karakterlerdir.

4.2.5 Çocuğu Olmayan Kadınlar

Anne, toplumun temelini ifade eden aile kurumunun çekirdeğini oluşturur. Çünkü anne, çocuk sahibi olmayla birlikte neslin devamını sağlamayı ifade eder. Annelik kavramı ise -kadının doğasına has bir özellik olan doğurganlığı ve çocuğuyla kurduğu iletişim ile birlikte-biyolojik ve psikolojik bir bütünlüğün yanı sıra toplumsal yapının ve kültür aktarımının en güçlü temsilcisidir. Çünkü annelik; içerisinde öz veriyi, koruyuculuğu, merhameti, sevgiyi, eğiticiliği, rehberliği ve daha birçok hayati unsuru barındıran oldukça geniş bir alandır. Bu nedenle gerek Türk kültüründe gerek dünya kültüründe her dönemde kutsal sayılmış ve önemsenmiştir. Tüm bunlara paralel olarak birçok toplumda kadın; doğurganlığı ölçüsünde değer görmüş, yüceltilmiş; çocuğu olmayan kadın aynı ölçüde eksik hissetmiş ve hissettirilmiştir.

Bilbaşar'ın romanlarında karşılaşılan kadınlar, annelik vasfı açısından değerlendirildiğinde yukarıda bahsedilen genellemelerin büyük ölçüde geçerli olduğu

görülmektedir. Eserlerde yer alan kadınlar her ne kadar erkeğin gölgesinde bırakılan kadınlar olsa da anne olabilen kadınlar en azından çocukları ve diğer kadınlar tarafından belli bir seviyenin altında kalmayarak nispeten değerli hissettirilmiştir. Anne olamayan kadınlar ise kendini eksik hissetmekle kalmamış, başta eşini başka kadınlarla paylaşmak olmak üzere türlü sıkıntılara katlanmak ve hemcinsleri tarafından horlanmak durumunda bırakılmıştır. Bu noktada kadının çocuk sahibi olamamasında sadece kadının suçlanması (Yörük Gelin dışında) ve değersizleştirilmesinin ayrıca ele alınması gereken bir problem olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Bilbaşar'ın romanlarında anne olamama olgusunu farklı boyutlarda simgeleyen en belirgin örnekler Senem'in annesi, Taçış ve Yonca Kız'ın koca ninesi Hatice Hanım, Matmazel Eleni ile Yörük Gelin olarak bilinen Hürü'dür. Bu kadınlardan dördü anne olamama gerçeğinin farklı boyutlarıyla sınanmış ve bu olguyu farklı yönleriyle yansıtan karakterler olması bakımından âdeta birer prototiptir.

Senem'in annesi eserde adı verilmeyen bir karakter olarak yer alır. Şih'i Abdo'nun dördüncü karısıdır. Şih Abdo, ilk üç karısından çocuk sahibi olamayınca Senem'in annesi ile evlenmiştir. Ancak ilk üç eşin başına gelenleri bilen Seyit Raşo, kız kardeşinin kızını ona bir zarar vermemesi koşuluyla Şih Abdo'ya satar. Çünkü Şih Abdo'nun ilk eşi kısır olduğu iddiasıyla yediği dayaklara katlanamayıp kendini asmış, ikinci eşi aynı sebepten ortadan kaybolmuş ve üçüncü eşi de Şih'a bir çocuk veremediği için Şih'ın ayakları altında ezilerek can vermiştir. Senem'in annesi de on yıl boyunca çocuk sahibi olamayan bir kadındır. Ancak verdiği sözden ötürü Şih Abdo, ona zarar vermemiş; çareyi muskalarda, dualarda, ziyaretlerde aramıştır. Eserde Senem'in annesinin hamile kalışı da böyle bir inanış çerçevesinde verilir. Şih Abdo'nun kutsal sayılan Tujik dağında Hızır'a yalvardığı bir gün Senem'in annesi uykuyla uyanıklık arasında Hızır olduğunu düşündüğü bir adamı kapısında bulur. Onun karnını doyurduktan sonra çocuk sahibi olabilmek için duasını ister. Adam dua eder ve ona yapması gereken birtakım şeyler söyler. Bu olaydan sonra tüm denilenleri yerine getiren kadın hamile olduğunu öğrenir. Bu haber obada büyük sevinçle karşılanır, öyle ki doğan çocuk kız olmasına rağmen babasının postuna oturacak kişi olarak doğduğu gün oba halkı tarafından kabul görür.

Kölelik Dönemeci'nde çocuğu olmayan bir kadın olarak yer alan Taçış, eserde lanetlenmiş ve kem gözlü bir kadın olarak tasvir edilir. Çocuğu olmadığı için çocuk özlemi ile Satanya'nın kızlarını sevip okşayan kadın, Agunda Nine'nin gözünde kemgözlü bir kadındır. Taçış'ın, kaynanasının ahi yüzünden çocuk sahibi olmadığını düşünür ve bu kısır kadının nazarının çocukları çok etkileyeceğinden korkarak bildiği yöntemlerle ve efsunlarla nazar

çıkartır. Diğer yandan *Yonca Kız*'daki Hatice Hanım da çocuğu olmayan bir kadın olmasına rağmen bu tür suçlama ve eziyetlere maruz kalmamış, içindeki bu özlemi ve sevgiyi başta Yonca Kız olmak üzere başka çocuklara ve hayvanlara gösterdiği yakınlık, içtenlik ve iyiliklerle dile getirmiştir. Bu bakımdan *Bedoş*'ta bir terzi olarak yer alan Matmazel Eleni'ye benzer. Matmazel Eleni de içindeki çocuk sevgisini Bedoş'a duyduğu yakınlık ve ilgi ile gidermeye çalışır.

Bu bölümde bahsedilen kadınlardan farklı olarak ele alınabilecek tek kadın *Yeşil Gölge*'nin Yörük Gelin'idir. Bu adı ona kasabalı takmıştır. Asıl adı Hürü olan bu kadın çocuk sahibi olamadığı için Dölyunağı denen gölde Çentikli İbrahim'in tuzağına düşürölüp ardından para karşılığı fabrika işçileriyle birlikte olması sağlanan evli bir kadındır. Hürü tüm bunlara çocuğu olur umuduyla katlanmaktadır. Ancak onu, aldatan diğer kadınlardan farklı kılan tek durum bu değildir. Hürü'nün kocası da bu durumdan haberdardır ve çocuk sahibi olamama konusunda aşğıılanmaktan korktuğı için durumu görmezden gelmektedir.

4.2.6. Kahraman Kadınlar

Edebî eser incelemelerinde kahraman sözcüğü -yaygın bir kullanım alışkanlığıyla- her ne kadar roman kişilerini ifade etmek için kullanılsa da karakterleri ifade eden bir kavramdır. Ancak burada kahraman sözcüğünün TDK tanımlarından biri olan "Roman, hikâye, tiyatro vb. edebiyat türlerinde yüksek nitelikleri veya örnek alınacak davranışları dolayısıyla okurların hayranlık duyduğu başkışı" (Türk Dil Kurumu [TDK], t.y.) ifadesinden hareketle Bilbaşar'ın roman karakterlerinden kahraman olarak nitelendirilebilecek kadınlardan bahsedilecektir. Bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır ki incelen kadın kahramanların tümü romanların baş kişileri olmamakla beraber genellikle yazarın bakış açısını üstlenen idealize edilmiş kişilerdir.

Bilbaşar'ın romanlarında kahraman olarak öne çıkan karakterler çoğunlukla yazarın sözünü emanet ettiği kişilerdir. Marksist dünya görüşü üzerine temellenen toplumcu gerçekçi yazında sanatçı, oluşturduğu olumlu karakterler üzerinden bireyle toplum arasındaki çatışmayı yansıtmakla yetinmez. Bireyi; içinde yaşadığı fiziksel ve ruhsal çöküşten, ahlaki yozlaşmadan kurtaracak çözüm yolları ile birlikte verir. Yazarın yarattığı bu olumlu karakterler, yazar aracılığı ile hem bireysel hem de toplumsal anlamda bir devrimci durumuna yükselirler. Toplumun kendisine biçtiği rollerle yetinmeyerek kendi kaderini çizebilen bu kahramanlar, gösterdikleri çaba ile toplumda olması gereken dönüşümün de fitilini ateşlerler.

Bilbaşar'ın romanlarında yukarıda verilen özelliklerle ön plana çıkan en belirgin kadın kahraman Cemo'dur. Doğı Anadolu Bölgesi'nde geçen romanda ana karakter durumunda

olan Cemo, yaşadığı yörenin kadınlarından farklı yetiştirilmiş, cesur ve çevresinde saygı uyandıran bir kahramandır. Bilbaşar bu eserinde toplumcu gerçekçiliğin esas aldığı birçok sosyal problemi Cemo'nun şahsında dile getirme olanağı bulmuştur. Kadın ve erkek arasındaki sınıfsal ayırım ve sosyal adaletsizlikler, ağa-köylü ve dolayısıyla zengin-fakir çatışması, köy ve köylü sorunları eser boyunca ön planda tutulan meselelerdir.

Atilla Özkırımlı *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde Bilbaşar'ın May dergisinde yayımlanan 1969 tarihli bir yazısına yer verir. Bu yazıda Bilbaşar, meslek dışı temel uğraşının halkın yönetim baskısı altında çektiği sıkıntıları, emeğin sömürülüşünü, ağa-köylü ilişkisini, köyden kente göç zorunluluğunun yarattığı bunalımları, sosyal çöküntüleri, ekonomik darlıkları, işçilerin soyuluşlarını arayıp bulmak ve halkın dili, duygu ve düşüncesi, inancı ve zevki çerçevesinde hikâye, oyun ve romanlarla topluma sunmak olduğunu söyler. İstasyon, garaj, kahve, han, pazar gibi kalabalık ortamların onun için birer sondaj alanı olduğunu; eserlerini halkın diliyle sunarken kendisinden önceki meddah ve ozanların dil hazinelerinden ve anlatım özelliklerinden yararlandığını ekler. Bu yoldaki arayışlarının onu; halkın dilini kullanmasına, bugünün yaşayan Anadolu şiveleriyle geleneksel halk edebiyatı ürünlerinin deyişlerinin diline ittiğini ve *Cemo* ile *Memo*'nun dilinin böylece ortaya çıktığını belirtir (Özkırımlı, 1987: 232). Bu açıdan bakıldığında *Cemo* ve devamında *Memo*; Bilbaşar'ın tüm aradıklarını bulup aynı hikâyede buluşturduğu eserlerdir ve baş kahraman Cemo, bu olaylarda doğrudan ya da dolaylı olarak yer alan bir kadındır.

Cemo'nun yaşadığı yöredeki kadınlardan farkı daha romanın ilk satırlarında babası Cano'nun anlatımında göze çarpar. Daha bebekken annesini kaybeden Cemo, babası tarafından bir erkek gibi yetiştirilmiştir (Bilbaşar, 2022a: 11). Kızı evlilik çağına geldiğinde kızını başlık parası ile değil dövüşte hünerli bir yiğitle evlendirmeyi tasarlayan Cano, eşini seçebilmesi için kızını da yetiştirmeyi ihmal etmez. Ona dövüşmeyi ve kendini savunmayı öğretir. Niyeti kızının istediği erkekle evlenip mutlu olmasını sağlamaktır:

“Geleneğe uysam, kızı parayla satmaya kalksam, parası gücüynen benden kart biri de alırdı Cemo'yu. Parayla satın alan herif kadrini bilmez, kızı mal gibi hor kullanırdı. Gözümün bebeği biricik kızımın bura avratları gibi çile doldurmasına gönlüm heç razı değildi. Oy bizim avratlar!.. Kurban çekmedikleri yoktur fukaraların” (Bilbaşar: 2022a: 34).

Cano ve Memo olmak üzere iki ayrı bölümde, iki karakterin gözünden anlatılan Cemo, ikinci bölümde daha çok Memo'nun eşi olarak ön plana çıkar. Babası tarafından bir erkek gibi yetiştirilen Cemo, evleneceği erkeği seçip dünya evine girdikten sonra bir kadın olarak geleneksel yapı içerisinde bir kadından beklenenleri yerine getirmek için didinmesiyle ön

plana çıkar. Ev işlerini öğrenmeye çalışır ve bir çocuk sahibi olmayı diler. Bilbaşar, Cemo'nun kadınsal içgüdülerini ve özlemlerini de eserinde yansıtarak baştan beri erkek bir karakter gibi çizdiği Cemo'yu kadınsal özellikleriyle verip kadının her alanda güçlü olabileceği gerçeğinin ve cinsiyete dayalı bir ayrımın yanlışlığının altını çizmiştir. Diğer yandan Memo'nun gözünden daha çok bir eş olarak anlatılan Cemo'nun, cesareti ve yiğitliği yer yer okuyucuya hatırlatarak temsil ettiği kahraman kadın imajı canlı tutulmuştur.

“Cemo'nun şakası olmadığını görende Sorikoğlu'nun rengi attı. Karanlık bakışlarını Cemo'dan ayırmadan adamlarına, kırbacı ile, toplanmalarını işaret etti. Az sonra hepsi hayvanlarına binmişler, Sorikoğlu'nun çevresinde toplanmışlardı. Sorikoğlu, sıkılı dişleri arasından, ‘Gün kavuşana dek malınızı, pırtınızı alıp göçmezseniz gelir, damlarınızı başınıza yıkarım, bilmiş olarsınız.’ dedi, hışımlı gözlerle Cemo'ya baktı, baktı, tükürdü, ‘Kahpe!’ dedi. Yenilmiş, çekildi gitti” (Bilbaşar, 2022a: 148).

Kadının toplumda olması gereken yeri ve değerinin bilinmezliğini Cemo üzerinden anlatmaya çalışan Bilbaşar, çizdiği bu kahramanın etkileyiciliğini arttırmak için karşına zıt bir karakter olarak Senem'i çıkarır. Ancak burada şunu belirtmekte fayda vardır: *Cemo* romanında anlatılan Senem her ne kadar Cemo'ya tezat bir hayat içinde anlatılsa da *Memo*'da kendi dönüşümünü gerçekleştiren bir kadındır. Bu dönüşümde Memo'nun tetikleyici çabası temel etken olsa da Senem'in cesurca mevcut düzene başkaldırabilmesi ve hakkını arama çabasına girebilmesi onu bir nevi kahraman durumuna yükseltir. Bilbaşar'ın Senem'i bir anda değil de zamana yayarak bir kahraman hâline getirişi de toplumcu gerçekçi yazarların sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Çünkü insanın yazgısını kendi eliyle değiştirebileceği ve toplum yazgısının ancak bu yolla değişebileceği gerçeği sosyal realizmin temel aldığı düşüncelerdendir. Bu açıdan bakıldığında *Memo*'da hayat öyküsü ayrıntılarıyla verilen Senem'in de bir kahraman kadın olduğu söylenebilir.

Senem, Doğu Anadolu topraklarında ağılık düzeni içinde verilen bir karakterdir. Babasının yerini emanet etmek için yıllarca süren bekleyişi üzerine doğduğu için kız olmasına bakılmaksızın bir erkek gibi yetiştirilmiştir. Ancak babasının zamansız ölümü ve annesinin “Avrat ersiz, aşiret başsız edemez” (Bilbaşar, 2021b: 45) düşüncesiyle dayısı tarafından başka bir ağa ile evlendirilişi tüm yaşamını altüst eder. Babalığı Şıh Persin ondan bir an önce kurtulmak için öz babasının sözünü bahane ederek onu Diyarbakırlı bir Şıh'a satar. Korkusundan kimse bu duruma karşı çıkamaz. Bu noktada Senem'in annesinin acizliği ve durumu kabullenışı kadının, kocası karşısındaki vermesi açısından dikkat çekicidir:

“Başımı okşadı, ‘Yok kurban,’ dedi; ‘böyle şey er kısmına söylene? Bir var ki il hakkısın sen, er geç satılacaksın. Bir kız on dördünde ya ere ya yere, denilmiş.

Gelenek böyle gelmiş, böyle gider. Kimse karşı duramaz buna” (Bilbaşar, 2021b: 60).

Çaresiz, söylenenleri yapmak zorunda kalan Senem, bu noktaya kadar yukarıda bahsedildiği gibi Cemo’nun aksine kendisine biçilen yazgının bir kurbanı olarak yer alır eserde. Ancak Memo ile karşılaşması ve yaşadığı hayattan bıkması ihtiyacı olan cesareti ortaya çıkarır ve başta kendi yazgısı olmak üzere tüm obasının yazgısını değiştirecek bir dönem başlar. Önce Şih Abuzer’in sonra başından beri onda gözü olan Seyid Vehhab’ın elinden kurtulur. Şih Persin’in zulmünden yılan oba halkı başka bir ağanın yanına yerleşmiştir. Senem onların yanına sığınır, obasının başına geçer. Tam bu dönemlerde Memo’yu bulur. Karnında onun çocuğunu taşıyan Senem, Şih Abuzer ile nikâhını bozdurup Memo ile evlenir. Artık sıra Şih Persin’den haklarını geri almaya gelmiştir. Memo’nun da yardımlarıyla Şih Persin’e miras davası açar. Davayı kazanan Senem, Şih Persin’in yol yapımında çalıştırılmak üzere başkalarına kiraladığı oba erkeklerini kurtarır. Devletin kendilerine verdiği arazide yeni bir yerleşim yeri kurmak için tüm aşireti ile birlikte çalışır ve burada ağalık düzeni, mülkiyet hakkı gibi konularda Atatürk’ün koyduğu yasalar doğrultusunda bir yaşam inşa edilir. Eserin sonunda ise Senem çocuğunu Cemo’ya emanet edip Memo ile birlikte mücadeleye devam eder. Sosyal realizmin bir diğer belirgin özelliği olan geleceğe umutla ve iyimserlikle bakma durumu (Gürbüz, 2022: 140), *Memo*’nun son bölümünde Senem’in dilinden verilir:

“Şimdi Cemşido ile birlikte Dersim yolunda at koştururuk. Benim yerim sultanım Aşık Memo’nun yanındır. Tufandan sağ kurtulmayacağımızı bilirim. Sultan Hızır, aşiretlerin son sığınağı Tujik’ten ayrılmıştır. Yer sarsılır, dağlar devrilir, şihî ağası seyidi ile Dersim’in altı üstüne gelir. Elbet bir gün ortalık yatışacak; kullar, marabalar tahta oturup zulumsuz, talansız bir çağın keyfini süreceklidir. O zaman başları üzerinde çift uçuşan mercan ayaklı kuşlara bakıp bizi hatırlayalar, Tujik’ten gökyüzüne ilk kez kanat açanların biz olduğumuzu unutmayalar” (Bilbaşar, 2021b: 503).

Bilbaşar’ın romanlarında kahraman olarak nitelendirilebilecek bir diğer kadın *Zühre Ninem*’in baş kişisi Zühre Hanım’dır. Bilbaşar’ın çocukluk yıllarının izlerini büyük ölçüde taşıyan eserde Zühre Nine, küçük Kemal’in anneannesidir. Zühre, küçüklüğünden itibaren güzelliği ve zekâsı ile fark edilen, örnek gösterilen ve saygı uyandıran bir kız olmuştur. Öyle ki on üç yaşına geldiğinde annesi harem dairesinin yönetimi ile hazine ve kiler dairesinin anahtarlarını Zühre’ye teslim etmiştir. Saygınlığı giderek artan Zühre’nin buna paralel olarak sorumlulukları da artmış, ayanlığın naibi, kadısı, müftüsü, imamı ondan buyruk almaya başlamış ve Zühre kentin iti uğursuzu ile uğraşmak durumunda kalmıştır (Bilbaşar, 2015b: 37). Bilbaşar’ın Zühre Nine’si bu koşullar gereği erkekler gibi davranmaya başlamıştır. Bilbaşar’ın eserlerinde kahraman olarak öne çıkan kadınların hepsinin erkek gibi yetiştirilmiş

ya da davranmak durumunda bırakılmış oluşu mevcut ataerkil düzen içinde anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü liderlik, cesaret, söz söyleyebilme, hakkını arayabilme ve saygınlık gibi özellikler erkeklere atfedilen özelliklerdir. Bir kadının bu özelliklerle ön plana çıkabilmesi için geleneksel kadınlardan ziyade erkeklere benzemesi beklenen bir durumdur.

Zühre'nin, konağı basarak onu kaçıran Aguş Ağa'ya karşı tavrı cesaretinin en güzel örneklerindendir:

“Böyle selamsız ve destursuz nereye at koşturursun bre kavat? Kişi hod be hod han kapısından bile böyle at sürerek giremez. Sen hangi soysuz tayfanın başısın ki Emine Hanım'ın konağına zorbalıkla girmeye kalkışsın? Kavaslarımızın böylesi haddini bilmezleri yakalayıp sorusuz sualsiz darağacına astıklarını hiç kimse duyurmamış mı soysuz tayfanıza” (Bilbaşar, 2015b: 38).

Kocasının ölümünden sonra oğlu Salih'in yanına yerleşen Zühre Hanım, kızını polis memuru Hüsnü Naim Bey'le evlendirdi onlarla yaşamaya başlar. Selanik'te yaşayan aile Hüsnü Naim Bey'in ölümünün ardından Eskişehir'e yerleşir. Burada çocuklarını etrafına toplamaya çalışan Zühre Nine'nin çabası; Osmanlı Rus Savaşı ile başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan zor bir dönemde hayatları altüst olan Rumeli insanların somut bir örneğidir. Böylesi bir dönemde ayakta kalmaya çalışan Zühre Nine, kızını ve torununu herkese karşı korur. Kimseye boyun eğmeyen, kendi doğrularının peşinden giden güçlü bir kadındır. Öyle ki bir hayat kadını ile evlenen oğlunu çevresindekilerin tüm baskılarına ve horlamalarına karşı bağına basmış, bu kızı kendi kızı gibi koruyup kollamıştır.

Bilbaşar'ın kahraman kadınları, çevrelerinde saygı uyandıran, güçlü, zeki, becerikli karakterlerdir. Erkek egemen bir düzen içerisinde yaşamalarına rağmen bu düzenin yanlışlarının er geç farkına varabilmiş, güçleri yettiğince karşı koymuş ve değiştirmek için uğraşmışlardır.

Toplumu değiştirmenin insanı değiştirmekle başlayabileceğini düşünen Bilbaşar, mesajını bu karakterler üzerinden ve sosyalist bireyselliğe vurgu yaparak iletmiştir. Bireysellik ve bireyciliğin çok farklı olgular olduğunun altını çizen Timuçin, ancak başkalarıyla var olabilen ve başkaları ile ilişkileri çerçevesinde anlam kazanan bireyin, kendisini toplumdan soyutlayamayacağını ve sanatın vazgeçilmez unsurunun toplumsallık olduğunun altını çizer (Timuçin, 1993: 245). Toplumcu gerçekçi sanatçıların da kılavuzu olan bu bakış açısı Bilbaşar'ın eserlerinde daima hissedilir düzeydedir. Bu anlamda karakterlerini yaşadıkları çevrenin bir sonucu olarak şekillendiren yazar, eserlerindeki kahramanlarını da birdenbire değil olay örgüsü içinde koşullara bağlı olarak kahramanlaştırır.

4.3. Evlilik

Aile; “evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik” olarak tanımlanır (TDK, t.y.). Bireyin ilk sosyal ortamı olan aile, her dönemde ve toplumda önemini korumuştur. Bireyi toplumsala taşıyan bir köprü olmuştur. Bu nedenle toplumsal çalışmaların merkezinde ilk incelenen kurum olarak her zaman güncelliğini korumuştur. Faruk Turğut “Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar” adlı çalışmasında geleneksel dönemde ailenin toplumsal biçimlenişinde gelenek, din ve ekonominin temel izlekler olduğunu belirtir. Bu bağlamda gelenekler ve dinin aile kurumunun koruyucusu, ekonominin ise ailenin değişim ve dönüşümünde ana unsur olduğunu vurgular (Turğut, 2017: 95-103).

Evlilik ise ailenin oluşması için ilk adım olmasından dolayı öncelikli ve önemli olarak kabul gören bir olgudur. Evliliğin ne şekilde ve hangi şartlarda gerçekleştiği, zamana ve toplum yapısına göre değişen bir durumdur. Turğut’un yukarıda belirttiği temel izlekler sadece geleneksel değil modern dönemde de -hemen her toplumda- geçerliğini koruyan dinamikler olmuştur. Topluma göre şekillenen geleneksel yapı içerisinde oluşturulan ve yine aynı geleneksel yapının kuralları ile korunan evliliklerde, geleneksel dönemde aile büyüklerinin karar ve tercihleri ön planda iken modern dönemde aşk ön plana çıkmıştır. Ancak bu ifade modern dönemde ailenin etkisinin göz ardı edildiği anlamına gelmez. Evliliklerde dinî unsurların etkisi ise hemen her dönemde önemini koruyan bir faktör olmuştur. Diğer yandan aile kurumunun geçirdiği evrim; geniş aileden çekirdek aileye geçişin artması, kadının çalışma hayatına mesleki anlamda dahil oluşu, sanayileşme ile birlikte köyden kente göçün artması gibi durumlar evliliklerde ekonominin etkisini de açıkça ortaya koymaktadır. Bunlar, bahsedilen temel dinamiklerin aile oluşumundaki olumlu yansımalarıdır. Ancak göz ardı etmemek gerekir ki aynı dinamikler zaman zaman aile kurumuna zarar veren etkenler olmuştur. Mutsuz evliliklerin gerçekleşmesine sebep olabilen bu unsurlar aynı zamanda bu evliliklerin bitirilmesine de engel olarak mutsuz bir ailenin ve dolayısıyla mutsuz bir toplumun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu olumsuz durumlar ve sonuçları Kemal Bilbaşar’ın romanlarında sıklıkla işlenen bir konu olmuştur.

Toplumcu gerçekçi edebiyatta birey yoluyla toplumun iyileştirilmesi hedeflenir. Bu bağlamda Bilbaşar, eserlerinde sosyalist bireysellik çerçevesinde aile ve evlilik kurumuna oldukça geniş yer vermiştir. Kadının evliliklerde söz hakkının olmayışı, zorla evlendirme, çocuk yaşta evlilik, kaçırılma, politik ya da ekonomik nedenlerle gerçekleştirilen evlilikler bu eserlerde sık sık dile getirilen durumlardır.

Bu bölümde evliliklerde maddiyatın ve siyasetin etkisi, kadının alınıp satılması ve çok eşlilik üzerinden yukarıda bahsedilen durumlar değerlendirilecektir.

4.3.2. Kadının Alınıp Satılması

Aile toplumu oluşturan en küçük yapıdır. Bir toplumun karakteristik özelliklerinin belirlenmesinde ilk olarak aile yapısına bakılır. Evliliklerin ne şartlarla ve ne şekilde olduğu, aile bireylerinin konumu ve işlevi toplum yapısı ile ilgili birçok ipucu verir. Bu bakımdan birçok toplumsal araştırmanın merkezinde yer alan aile, toplumun aynası konumunda olan edebiyatın da vazgeçilmez konusudur. Bu nedenle toplumcu gerçekçi birçok yazar, mevcut toplumsal yapıyı yansıtmaya ve düşüncelerini halka ulaştırma noktasında insan-aile-toplum sıralamasını baz alarak eserlerini oluşturmuştur.

Kemal Bilbaşar eserlerinde -özellikle evlilik kurumu üzerinden- bireyselden toplumsala doğru olan çizgiyi başarılı bir şekilde aktarabilen bir yazardır. Roman karakterlerinin bireysel düşüncelerinden ve içinde yaşadığı toplumun genel yapısından hareketle var olanı somut olarak göz önüne koymuş, ardından yarattığı iyimser karakterler ve hümanist bir bakış açısıyla olması gerekenin altını çizmiştir. Bu açıdan bakıldığında aile, evlilik ve kadının bu kurumlar içindeki durumu, Bilbaşar'ın eserlerinde sıklıkla okuyucu karşına çıkar. Bilbaşar'ın eserlerinde evlilikle ilgili en çok üzerinde durduğu konu, kadının aile ve toplum tarafından değerinin bilinmemesidir. Daha doğumundan itibaren evlat olarak erkek kardeşlerinden daha aşağıda tutulan, ailenin omzunda bir yük gibi görüldüğünden küçük yaşlarda evlendirilen, evlendirilirken bile bir eşya gibi görülerek üzerinden maddi çıkar sağlanan, ailesi yetmezmiş gibi gelin olduğu evde de hor görülen, şiddete maruz bırakılan ve tüm bunlar olurken asla karşı çıkma veya söz söyleme hakkına sahip olmayan bu kadınlar ve sıkıştırıldıkları hayat; Bilbaşar'ın hassasiyetle üzerinde durduğu durumlardır:

“Yolda oynayanda kapar gelin ederler dokuz yaşında kızı. Ak ne kara ne bilmezken kofiyi giydirirler başına. Avrat olur, ana olur, dahası erinin yedi sülalesine kul olur. Ekmekten çok dayak yer. Kocasını döver, kaynanası döver, görümü döver, kayını döver. Koca evinde gelini dövmek helal. Tüm kabahatler gelinin. Aş pişmeyende, iş bitmeyende, suç kimin olursa olsun, dayacağı gelin yer. Çok döllenmek, az döllenmek kabahat. Urçan çıkmak büsbütün kabahat. Dölünü sevmek, okşamak kabahat. Ağzını açıp şu da demek kabahat. Kabahat olmayan yok geline. Canına tak diyenin baba evine kaçması da suç. Bu kez anası babası döver gelini, yüz geri çevirirler. Koca evine dönende dayak daha bir helal olur. Dünyaya geldiğine pişman ederler gelini. Bu hakaretlere dayanan dayanır, otuzuna varmaz koca avrat olur. Dayanamayan kendini ırmağa atar, kurtulur” (Bilbaşar, 2022a: 34).

Bilbaşar'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarını anlattığı *Cemo* ve *Memo*'da evliliklerde “satmak” ve “satın almak” eylemlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. *Cemo*'da Cano'nun, kızının satılık olmadığını, yiğitliğini ispatlayan erkekle evleneceğini söylerken bile *Memo*'nun verdiği başlık parasını geri çevirmeyişi Cano'nun da büsbütün geleneklerden sıyrılmadığının bir göstergesidir (Bilbaşar, 2022a: 97).

Cemo'da Şih Abuzer'in Senem için söylediği sözler de onun kadını satın alınabilen bir eşya gibi gördüğünün delilidir:

“Bunu geçen yıl iki bin altına almıştım. Hasna müstesnadır. Türlü hünerlidir, helal olsun başlığa verdiğim para” (Bilbaşar, 2022a: 74).

Evliliklerde verilen başlık parası miktarı evlenecek kızın ağa/bey/şih kızı ya da köylü/kul/maraba olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Tahmin edileceği üzere kızın ailesinin sosyal sınıfı, verilecek başlık parasında belirleyicidir (Bilbaşar, 2015b; 577). Diğer yandan bu durum eserlerde kadınlar tarafından bile içselleştirilen bir olgu olarak karşımıza çıkar. Menekşe'nin düğününde onun için alınan gösterişli eşyalar ve hediyeler karşısında Menekşe'nin annesi bile “Zamanede talih var. Biz eşek fiyatına gitmişiz.” diyerek tepki verir (Bilbaşar, 2013: 186).

Cemo, geleneklerle beraber törenin de eleştirisinin yapıldığı bir eserdir. Bilbaşar, kocası ölen kadının aynı aileden başka biriyle evlendirilmesi ya da karısı ölen erkeğin baldızı ile evlenmesi, para uğruna çocuk yaşta evliliklerin normalleştirildiği bir düzene *Memo* ile isyan eder:

“Törenin adı batsın! Mal yabana gitmesin deyi anası gibi sevdiği, saydığı kadını, bıyığı yeni terlemiş ere avrat eden töreye töre mi derim ben? Dedesi yaşında, sakalı göbeğinde bir ere, on sekizinde kızı avrat eden töre yere batsın” (Bilbaşar, 2022a:83).

Evlilik, aile kurumunun çatısını oluşturan bir uygulamadır. Ailenin bütünlüğü, devamlılığı evlilik ile sağlamlaşır. Bu açıdan evlilikler ve evlilik sürecindeki uygulamalar birçok toplumda önemsenen törenlerdir. Diğer yandan Bilbaşar'ın eserlerinde ele aldığı dönemlere ve oluşturduğu karakterlerin hayatına bakıldığında ikinci plana atılan kadınların çokluğu dikkat çekmektedir. Erkeğin gölgesinde kalan, bireysel ve toplumsal birçok haktan mahrum bırakılan ve düşüncelerine değer verilmeyen bu kadınlar, aile ve toplum tarafından değersizleştirilen ve hatta birçok durumda birey olarak görülmeyen bir varlık hâlini alır. Başlık, vase gibi uygulamalarla kendi ailesi tarafından üzerinden maddi çıkar elde edilen kadının, töre ve gelenek gibi anlayışlarla çektiği sıkıntılar onu mutsuz bir yaşama hapseder.

4.3.3. Çok Eşlilik

Çok eşlilik yani poligami, çok sayıda evlilik yapma anlamına gelen bir terimdir. Bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evli olması ya da bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evli olması gibi çeşitleri vardır. Dünyada ve Türkiye’de görülen en yaygın biçimi ise poligini denilen birden çok kadınla evli olma durumudur. Birden çok erkekle evli olmayı ifade eden poliandri ise nadir karşılaşılan bir durumdur (Yılmaz ve diğerleri, 2015: 221).

Osmanlı Devleti’nde poligami, taaddüd-i zevcat olarak isimlendirilmiştir. İslam hukuku çerçevesinde şekillenen Osmanlı aile yapısında poligami ile ilgili herhangi bir yasak söz konusu değildir. 1926 yılında çıkarılan Medenî Kanun ile Türkiye Cumhuriyeti’nde monogami (tek eşlilik), poligaminin yerini almıştır. Böylelikle kadın ve erkek arasında eşitlik sağlanması amaçlanmış, evlenme ve boşanma gibi durumlar kurallara bağlanmış ve haklar devlet güvencesi altına alınmıştır (Cin’den aktaran Yılmaz, 2015: 222).

Poligaminin en yaygın görülen türü poligini; birçok kültürel, sosyal, ekonomik veya politik sebebe dayandırılabilir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde görülen birden fazla kadınla evli olma durumu, yaygın olmamakla beraber varlığını “kumalık” adı altında sürdüren bir anlayıştır. Özellikle tarıma dayalı olan bu bölgelerde kadının ve doğurduğu çocukların tarlalarda çalışacak bir iş gücü olarak görülmesi, kadının çocuk sahibi olamaması veya özellikle erkek çocuk doğuramaması durumunda soyun devamı anlayışıyla yeni evliliklerin yapılması, birden fazla kadınla evli olmanın zenginlik ve statü göstergesi kabul edilmesi, kocasını kaybeden kadının kocasının kardeşlerinin evli olması durumunda kuma olarak bu kardeşlerle evlendirilmesi poligininin temel sebepleri olarak sayılabilir. Kadın açısından genellikle istenmeyen bir durum olarak nitelendirilen poligini, zaman zaman kadının tercihi de olabilmektedir. Ekonomik gücü yerinde olan erkekler, evli bile olsa tercih sebebi olabilmektedir.

Eserlerinde aile kurumu ile ilgili birçok ayrıntıya yer veren Bilbaşar, eserlerine konu olan dönemlerde Anadolu’nun doğusundan batısına birçok yerinde bu durumla karşılaşılabilceğini göstermiştir. Aslında Bilbaşar’ın anlattığı dönemler Türkiye’de poligaminin yasaklanmasından sonraki dönemlerdir. Ancak bugün bile tamamen ortadan kalkmayan bu gelenek, o dönemlerde de dinî nikâh ile varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

Bilbaşar’ın romanlarında adı geçen çok eşli evlilikler birden fazla kadınla evlilik olarak karşımıza çıkar. Bu evliliklerin birden çok sebebi vardır. *Cemo ve Memo*’da adı geçen Senem, Diyarbakırlı Şih Abuzer’in oğluna daha doğmadan beşik kertmesi olarak sözü verilen

bir kadındır. Senem'in evlilik çağına gelmesini bekleyemeyen Şih Abuzer'in oğlu Seyit Vehhab, Lübnanlı bir kızla evlenerek Senem'i babasına bırakır. Senem'den bir an önce kurtulmak isteyen üvey babası da verilen bu sözü bahane ederek ilk fırsatta Senem'i Şih Abuzer'e verir. Böylece Şih'in dördüncü karısı olarak haremine giren Senem, türlü eziyetlere ve düşmanlıklara katlanmak zorunda kalır. Üzerine kuma gittiği, Şih'in üçüncü karısı Sabire tarafından öldürülmek üzereyken son anda kurtulur ancak Sabire, Şih tarafından öldürülür. Senem, istemediği bu evlilikte kocasına karşı çıktığı için Şih'in dayacağına ve hakaretlerine maruz kalır. Şih daha sonra kendisini aldatan karısı Hacer'i recm ettirir. Dört kadına kadar evliliğin kabul edilebilir olduğu gelenekte iki karısıyla yetinmeyen Şih, Halep'ten getirdiği on üç yaşında bir kızla tekrar evlenir. Üzerine kuma gelen diğer kadınlar gibi Senem de gözden düşer ve Şih, yeni gözdesi dışındaki tüm eşlerine onları kırbaçlamak da dahil olmak üzere türlü eziyetler etmeye devam eder (Bilbaşar, 2021b: 141-150).

Şih'in dördüncü karısı olarak Senem'in yaşamak zorunda bırakıldığı hayat, bir kadının asla içinde bulunmak istemeyeceği bir durumdur. Eşini seçme konusunda söz hakkına sahip olamaması bir tarafa hiç tanımadığı bir adamla evlenmek zorunda kalmıştır. Üstelik bu adam Senem'in sözünün verildiği erkeğin babasıdır. Kadının fikrinin sorulmadığı ve bir eşya gibi el değiştirdiği bu düzen, kadına yaşama hakkı tanımayan ve sadece erkeğin öncelendiği bir anlayışın ürünüdür. Hatta aynı kültür, kadını ikinci sırada bile görmemekle bu değersizliği gözler önüne serer. Şih Abuzer'in konağına gelen ve hayvan kıran Ökkeş Dayı aynı zamanda çıkıktır. Bileğini burkarak Ökkeş Dayı'yı görmek isteyen Senem'in aldığı "Hayvanımın yelesini kırkmadan gelemes" (Bilbaşar, 2021b: 151) cevabı bu durumun en açık delilidir.

Diğer yandan Şih Abuzer'in Senem'den sonra gerçekleştirdiği evlilik daha on üç yaşında bir kız çocuğuydur. Eserde bu evliliğin ayrıntılarıyla ilgili bilgi verilmesi de Suriye'de de durumun aynı olduğu ortadır. Parasına güvenen zengin şih/ağa sınıfı her istediğini elde edebilmekte ve bunu kendi statüsünü yükselten bir değer olarak görmektedir.

Eserde birden fazla kadınla evlenme, Senem'in ailesi içinde de yaşanan bir durumdur. Senem'in annesi, Şih Abdo'nun dördüncü eşidir. Ancak burada durum biraz daha farklıdır. Ke... uşağının varlıklı ağası olarak tanıtılan Şih Abdo'nun ilk üç eşinden çocuğu olmamıştır. İlk eşi urçan (kısır) çıktı diye sürekli dayak yediği için dayanamayıp kendisini asmış, ikinci eşi çocuk sahibi olamadığı için kendi utancından kayıplara karışmış üçüncü eşi de dövülerek öldürülmüştür. Dördüncü eş olarak alınan Senem'in annesi ise koşullu olarak evlendirilen bir kadındır ve evlendiği sırada tek eştir. Yeğenini Şih Abdo'ya veren Seyit Raşo, ona zarar vermemesi koşulu ile bu evliliği onaylayacağını söyler:

“Bak Şıh Abdo... Döl uğruna üç şıh kızını harcadığını bilirik. Anası ikiz dölleyen bir kız veririm sana. Bu kancık urçan çıktı, der de yavruya ziyanlık getirirsen pişman ederim seni. Meyvasız bir ağaç kütüğüne kurban vermezim A. ceyranını. Bunu hatırdan heç çıkarmayasın” (Bilbaşar, 2021b: 20).

Senem’in annesi on yıl çocuk sahibi olamamasına rağmen dayaktan ve öldürülmekten bu şekilde kurtulur. Senem’in annesi, bu açıdan değerlendirildiğinde çevresine göre şanslı kabul edilen bir kadındır. Şıh Abdo’nun gerçekleştirdiği evliliklere bakıldığında ise bunların, çocuk sahibi olarak soyun devamını sağlama amacıyla yapıldığı görülmektedir. Bu amaçla yapılan evliliklerde kadından beklenen aslında bir erkek çocuk doğurmasıdır. Böylece soyun devamı ve gelecekteki aşiret liderliği garantilenmiş olur. Senem’in doğumu her ne kadar bu amaca hizmet etmese de aşiretin ileri gelenleri, zamanında bir kadının da aşirete liderlik etmesinden yola çıkarak Senem’in lider olabilme vasfını kabullenir.

Şıh Abdo’nun evliliklerinde dikkat çeken bir diğer husus da çocuk sahibi olunamayan durumlarda tek suçlu olarak kadının görülmesi ve hatta kadınların bu durumu kabullenmiş olmasıdır. Üç kere evlenmesine rağmen çocuğu olmayan ağa bu problemle ilgili hiçbir zaman kendini sorumlu tutmamış, ikinci eşi ise kendisini kısır kabul ederek bunu bir eksiklik olarak görmüş, utanmış ve kayıplara karışmıştır. Bu noktada erkeğin kendini kusursuz olarak görmesi ve bunu çevresindeki herkese kabul ettirmiş olması, kadınların sindirilmiş bir yaşama mahkûm edilişi ve tüm bunların yaşama hakkına engel olacak kadar ileri boyutlarda normalleştirilmiş olması kadın ve erkek arasındaki büyük uçurumu göstermektedir.

Politik kavgalardan işçi-patron çatışmasına, din sömürsünden sanayileşmeye kadar pek çok konunun betimlemesini ve tahlilini içeren *Yeşil Gölge* romanı, Bilbaşar’ın poligamiye değindiği bir başka eseridir. Doğan Hızlan’ın, yanlış amaçlarla kullanılan din unsurunun toplumun değişimindeki olumsuz etkisini anlattığı bir eser olarak tarif ettiği *Yeşil Gölge*’de din, iki boyutta ele alınır. Bir kısım kasaba sakini şeriat yanlısı olarak ön plana çıkarken diğer kısım dini, çıkarlarına alet eder (Hızlan, 1983: 22). *Yeşil Gölge*’de ele alınan poligami, dini kendi istekleri doğrultusunda yorumlayan, kasabanın şarap üreticisi Hacı Kadir şahsında ele alınmıştır. Dört eşe sahip olmasına rağmen bununla da yetinmeyen Hacı Kadir, kasabanın Gülbucağı denen ve ahlaki olarak daha düşük seviyede gösterilen semtine gitmekten de geri durmaz. Hacı Kadir’in ilk eşi Fatma, kocasını kendi eliyle ikinci eşe zorlar. Komşusu ve dul bir kadın olan Ayşe ile evlendirir. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Hacı Kadir tekrar evlenmek ister. Kocasını Ayşe’yle evlendirmenin pişmanlığını ve kıskançlığını duyan Fatma, Ayşe’den intikam almak için bu isteği kabul eder. Yine kendi eliyle Nazife’yi kocasına ister.

İyice cesaret bulan Hacı Kadir ise şeriat dört kadına kadar evliliğe izin verdiği için dördüncü olarak Hatice'yi alır (Bilbaşar, 2015a: 116-122).

Eserde anlatılan bu evlilikler, farklı sebeplere dayandırılan evlilikler olsa da erkeğin ve kadının evliliklere bakış açısını vermesi bakımından birçok ayrıntıyı barındırır. Hacı Kadir'in evlilik konusundaki doyumsuzluğu dini kullanmasına yol açmıştır. Her ne kadar Hacı lakabıyla anılan bir karakter olarak eserde yer alsa da dindar değil dini kullanan bir karakterdir. Kendi çıkarları söz konusu olduğunda dine aykırı olsa da yapacaklarından geri durmayan bu adam, arzularına hizmet ettiği sürece dindar görünmeyi de başarabilen bir karakterdir. Dört eşe sahip olması ve kasabanın şarap tedarikçisi olması bu durumu özetler niteliktedir.

Hacı Kadir'in eşlerinin birbirleriyle olan ilişkileri ve evliliğe bakış açıları da kadının konumunu ve düşünce yapısını yansıtan unsurlar içerir. Hacı Kadir'in ilk eşi Fatma, kocasını kendi eliyle evlendiren bir kadındır. Bu tarz bir davranış biçimi aslında poligamde zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Ama genellikle çocuk sahibi olamayan kadının, soyun devamını sağlamak için kendi eliyle kocasını evlendirmesi şeklinde ortaya çıkar. Üstelik bunu yapan kadın, ikinci eş tarafından saygıda kusur edilmemesi gereken bir kayıvalide gibi görülür. Ancak bu eserde Fatma, kocasını yedikleri, içtikleri ayrı gitmeyen dul komşusu ile evlendirirken böyle bir maksat gütmemiştir. Çünkü Ahmet adında bir oğlu vardır zaten. En küçük kuması ile dertleşirken bunu niye yaptığını kendisinin de anlamlandıramadığını ve çok pişman olduğunu dile getirir (Bilbaşar, 2015a: 121). Diğer yandan kadının evliliğe bakışı da mevcut gelenek doğrultusunda şekillenmiş ve kabullenilmiş bir olgudur. Fatma, evliliklerde eş seçimiyle ilgili kriterin erkeğin boyu bosu değil, ünü ve serveti olduğunu söyler (Bilbaşar, 2015a: 116). Nazife ise "... mal insanın gözünü öyle bir karartır ki ortak üzerine bilem gidilir" (Bilbaşar, 2015a: 116) diyerek erkeğin parasının güçlü bir tercih sebebi olduğunun altını çizer.

Bilbaşar'ın eserlerinde ele alınan çok eşli evlilikler kültürel, ekonomik veya sosyal sebeplere dayandırılmıştır. Kadının birey olarak haklarını hiçe sayan, onu değersizleştiren bu uygulamalar toplumdaki eşitsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve süregelen baskı ve uygulamalarla normalleştirilen bir olgu olmuştur. Toplumun normalleştirerek geleneğin içinde yer açtığı bu uygulama, romanlarda tüm açıklığı ile tasvir edilmekle birlikte çok eşliliğin sonuçları, ayrıntılarda okuyucu ile paylaşılmıştır. Kadının hayatını zehretmesi, şiddete ve hatta ölüme sebep olabilmesi, mutsuz evlilikler yaşaması sebebiyle kadının mutluluğu başka kişilerde aramasına yol açarak toplumda başka ahlaki çöküntülere yol açması öne çıkan sonuçlardır. Bireyi her türlü dinsel ve töresel bağdan kurtararak ruhsal, fiziksel ve aktöresel açıdan geliştirmeyi amaçlayan toplumcu gerçekçi edebiyatta çok eşlilik, Bilbaşar'ın

romanlarında önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Bilbaşar bu kaynağı ve sonuçlarını eserlerinde titizlikle işlemiş bazen de *Yeşil Gölge*'de olduğu gibi roman kurgusundaki beklenmedik olaylarla bu gelenekleri eleştirmiş hatta onlarla alay etmiştir. Hacı Kadir'in kendisini aldatan eşi Ayşe ile Arap Müezzîn'in nikâhını kıyması bu duruma güzel bir örnektir.

4.3.1. Evlilik, Para ve Siyaset

Kemal Bilbaşar'ın romanlarında genellikle ataerkil düzen içerisinde verilen kadının evlilik kurumu içerisindeki durumu yöreden yöreye değişmekle beraber genellikle kadının aleyhine gelişen bir çizgi izler. Birkaç istisnai durum dışında evlenirken bile fikri alınmayan kadın, ikinci plana atılan ve satılabilen, el değiştirebilen bir varlık olarak görülmüştür. Eserlerinde bu toplumsal yarayı sık sık dile getiren Bilbaşar, bu tür bakış açısının olumsuz sonuçlarını da okuyucusuyla paylaşmış ve kadına hak ettiği değeri ve konumu iade etmenin yollarını göstermiştir.

Bilbaşar'ın romanlarında ele alınan evliliklerde karar mercii genellikle aile büyükleridir. Ağalık düzeninin hâkim olduğu yörelerde ise aile büyüklerinden önce ağaların kararı esas alınır. Karakterlerini genellikle kırsal kesimin insanlarından seçen Bilbaşar'ın romanlarında ağalık düzeni, hemen hemen tüm alanlarda gücünü hissettiren bir olgu olmuştur.

Genel olarak tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonominin içinde en güçlü sermaye topraktır. Toprağa sahip olan ağa, köylüyü de kendi malı olarak görür. Bu durum ağanın her dilediğini yapmasının yolunu açar. Öyle ki ağalar dilediği kızla sorgusuz sualsiz evlenebilmekte ve onayı olmadan yapılan evlilikleri bozabilme gücüne sahiptir (Bilbaşar, 2022a: 28).

Kölelik Dönemeci'nde ise evlenecek kölelerin beyden izin almasının ve alınacak başlıktan beye de pay verilmesinin zorunlu olduğunun altı çizilir (Bilbaşar, 2015b: 401).

Romanlarda, kadının fikri alınmadan gerçekleşen bu tür evlilikler birçok farklı sebebe dayandırılmıştır. Bunlardan en çok dikkat çekenleri politik ve ekonomik sebeplerdir. Bilbaşar'ın *Yeşil Gölge*'sinde hem politik hem de ekonomik sebeplere dayandırılan evlilikler vurgulanmıştır. Çok partili hayata geçişi kendileri için bir kurtuluş vesilesi sayan, babasından kalan yeşil sarıklı fesini yirmi yıldır gizli ibadet edermişçesine saklayan ve bu fesin layık olduğu itibarı göreceği günlerin hayalini kuran Hacı Raif, en yakın arkadaşı ve onunla aynı fikirde olan Paşa İsmail'i -oğlunu Kışla Mahallesi'nin muhtarının kızıyla evlendirmesi konusunda- ikna etmeye çalışır. Böylece gelecek seçimler için onların da desteğiyle mevcut

yönetimin değişmesi için karşı partinin yanında yer alarak hem baş düşmanı Müezzinoğlu'nun gücünü elinden alacak hem de hayallerine ulaşacaktır (Bilbaşar, 2015a: 101). *Kölelik Dönemeci*'nde ise bu siyasi çıkarlar milletlerarası bir boyutta ele alınır. Eserin ana karakteri Ferah Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin dağlı ve vahşi olarak nitelediği Çerkez halkını Müslümanlaştırarak medenileştirecek ve böylece bu halkı Osmanlı'ya bağlayarak Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyine hâkim olmasını sağlayacaktır. Bu amaçla görevlendirilen Ferah Ali Paşa, bu düşüncelerin gerçekleşmesi için çıkar yolu evlilikte bulur. Mücerret ikrarı vermesine karşın kendisi dahil Müslüman Osmanlı erkeklerinin Çerkez kızlarla evlenmesi bu amaca ulaşmanın en kısa yoludur (Bilbaşar, 2015b:237,582,583,587).

Bilbaşar'ın romanlarında ekonomik nedenlerle yapılan evliliklerde iki ayrıntı dikkat çeker: Bu evlilikler yoluyla Bilbaşar, ekonomik denklige vurgu yaparak hem toplumdaki sınıfsal farka hem de bireysel çıkarların toplum hayatının şekillenmesindeki işlevine dikkat çekmiştir. Evliliklerde ekonomik denkliğin sık sık altını çizen Bilbaşar, toplumda ekonomiye dayalı olarak oluşan sınıfsal farkın birçok mutsuz evliliğe yol açtığını gösterir. *Cemo*'da Şih kızı Senem'e âşık olan Memo, sınıfsal ve ekonomik sebeplerle reddedilir. Önce evlenme isteğini paylaştığı oba halkı bu işin mümkün olmadığını Memo'ya anlatır:

“Yoh, dediler. “Şiha at, tabanca armağan etsen, sürü ile celep versen, anasına südü hakkı şal, kaftan göndersen nafile... Vermezler Senem'i sana. Madem kız ne sakat ne hasta, öyleyse şih kızı şih oğluna gerek” (Bilbaşar, 2021b: 53).

Yine de aşkından vazgeçmeyen Memo kızı istemeye karar verir. Bu kez de ekonomik sebepler çıkar karşısına:

“Ley, sen kimsin ki benim hasna müstesna kızımın desti izdivacını dileyessin? Ağa mısın; çiftin, maraban mı var? Şih mısın; sürün, celebin mi var? Seyit misin; ocağın, müridin mi var? Deccal gibi dağ, taş gezip tozan bir kulun ne haddine şih kızının adını ağzına almak? Yıkıl karşımdan! Bir daha bu yaylaya ayak basanda ayağın kırarım senin” (Bilbaşar, 2021b: 54).

Evliliklerde ekonomik durumun belirleyici oluşu *Başka Olur Ağaların Düğünü* ve *Kölelik Dönemeci* adlı eserlerde de vurgulan bir gerçektir. *Başka Olur Ağaların Düğünü*'de Hüseyin Ağa oğlu Tahir'in Osman Ağa'nın kızıyla evlenmesi için uğraşır. Çünkü Menekşe Osman Ağa'nın tek mirasçısıdır:

“Hüseyin Ağa bir aralık yarı dönerek, ‘Kâhya,’ dedi, ‘Fatma Bacı’nın oğlu hesapta yoğdu... Birden orya çıkışı işlerimizi altüst edecek... Bugüne kadar işi ağırdan almakla iyi etmemişiz... Ne dersin, elimizi çabuk tutsak iyi olu değil mi? Kız beş bin dönüm toprağın tek miresçisi... Dikensiz gül... Fırsatı kaçırmaya gelmez... Kıyametecek yanarız so’ra” (Bilbaşar, 2013:24,25).

Kölelik Dönemeci'nde ise Ayşe Bacı Çerkezlerin kız isteme âdetlerinin temelinde bağış adı verdikleri uygulamaya dikkat çekerek maddiyatın önemini ortaya çıkarır:

“Dünürlük kervanı aşiret topraklarına girdiği andan öte çalım gösterir Paşam! Rastladıklarına ufak büyük, az çok demeyip armağanlar dağıtır. Beyin katına varanda kızın anasından babasından başlayıp tm akrabalarını bağışa boğar. Öyle ki dünür Allah'ın emriyle kızlarını isteyende cümlesi, ‘Bize bunca armağan yollayandan kız mı esirgenir kurban?’ diyerek babayı, ‘Kızı verdim.’ demeye zorlar (Bilbaşar, 2015b: 238).

Diğer yandan Zanoğlu'nun başlık konusunda cömert davranan kim olursa olsun Çerkezlerin kızlarını vermekte tereddüt etmeyeceğini söylemesi maddi çıkarların öncelenmesi hakkında önemli bilgiler içerir (Bilbaşar, 2015b: 254).

Bilbaşar'ın eserlerinde değerlendirilmesi gereken bir diğer konu da kadınların evliliğe bakışı ile erkeğin kadına bakışı çerçevesinde şekillenen evliliklerdir. Bu bağlamda yazarın yabancılaşmayı esas aldığı ve diğer romanlarından farklı olan *Denizin Çağırışı*'nin üstünde durmakta fayda vardır. Evliliği bir insana mahkûm olmak olarak gören Öğretmen bu duyguyla nişanlısı Zehra'dan uzaklaşır. Bu durum hem Öğretmen'in hem de Zehra ve ailesinin hayatında birçok olumsuzluğa sebep olur ve sonunda Öğretmen'in ölümüyle sonuçlanır. Yazar, insanı şekillendiren temel etkenin kolektivizm olduğunu bu ana karakter üzerinden oldukça etkili bir şekilde aktarır. Öğretmen'in yaşamının hemen hemen tüm safhalarına göndermelerle şahit olduğumuz eserde, insanın dönüşümü ustaca dile getirilmiştir. Aslında birçok idealle yola çıkmıştır Öğretmen:

“Ya benim programlarım? Hey zavallı projeler! ‘Beyaz zambaklar memleketi’ benim kasabamı kıskanacaktı. Ve bu üstünlük benim eserim olacaktı. Okulun yıkık duvarlarına bir taş koyduramayan zavallı tüysüz delikanlının mumdan cesedi, mumya suratlı millî eğitim memurunun ve topal kaymakamın uğursuz ellerinde nasıl da eriyivermişti. Onlara her başvuruşumda sorumluluk, tahsisat ve ‘çizmeden yukarısı’ karşıma dikiliyordu” (Bilbaşar, 2021a: 18).

Ancak yaşadığı çevre onu hem ideallerinden uzaklaştırmış hem de dayanılmaz bir boğuculukla sıkmaya başlamıştır. Bu duygularla İzmir'e yerleşmeye karar veren Öğretmen, Zehra ile bu bunalımlarından bir ara kurtulur gibi olur. Ancak engel olamadığı bireyciliği, bireyselliğine ket vurur.

Bilbaşar'ın sosyalist realizmin en önemli unsuru olan kolektivizmin altını çizdiği *Ay Tutulduğu Gece*'de de kadının kendi mal varlığı üzerinde bile söz sahibi olamayışı anlatılır. Kooperatifçilik ekseninde insan, toplum ve üretim üçgeninde ele alınan ve kendi tarlalarında çalışan kadınlar, yine eşlerinin baskısı altında ezilen karakterler olarak çizilmiştir. Sahibi

olduğu tarlalarda gündelikte çalışan bu kadınların kendi malları ile ilgili bile söz hakkının olmadığı, tüm yetkinin kocalarında olduğu vurgulanır (Bilbaşar, 2020: 24,25).

4.4. Kadına Bakış Açısı

Kadın ve erkek, bir toplumun birbirinden ayırt edilemeyecek iki bileşenidir. Birlikte olduğu sürece anlamlı ve güçlüdür. Kadın ve erkek olarak toplumu oluşturan bireyler elbette birbirinden farklı özelliklere sahiptir ve bu özelliklerden hiçbirisi cinsiyet kadar öne çıkan/çıkarılan bir özellik olmamıştır. Bireyin biyolojik cinsiyeti, tüm hayatını etkileyecek, yönlendirecek kadar güçlü bir değişkendir.

Bireyin biyolojik cinsiyetine bağlı olarak şekillenen toplumsal cinsiyet ise bireye yüklenen rollerle biçimlenen bir olgudur. Bir toplumda kadına ve erkeğe biçilen rollerdir kısaca. Bu rollerin biçimlenmesinde başta zaman olmak üzere birçok etkenden söz etmek mümkündür. Genelde toplum kültürü özelde ise bilhassa din, ekonomi, politika, gelenek ve eğitimin biçimlendirdiği toplumsal kimlik, kadına ve erkeğe bazı sorumluluklar yükler. Dolayısıyla birey bu sorumluluklar çerçevesinde bir kimlik inşa eder. Bu inşa süreci bir öğrenme ve kabullenme sürecidir.

Doğumundan itibaren biyolojik cinsiyetine bağlı olarak kendisinden beklenen rollerin öğretildiği birey, toplumsallaşmaya paralel olarak bazı beklentileri de kabul etmek durumunda kalır. Bu nokta, birçok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da kadının aleyhine gelişen bir durum olmuştur. Onu sınırlayan, arka planda bırakan, değersizleştiren ve hatta ötekileştiren bir çizgi izlemiştir. Zaman zaman bu olumsuzlukların giderilmesi yolunda ciddi adımlar atılmış olsa da ne yazık ki kapsayıcı bir uygulama alanı bulamamıştır. Günümüz kadını ise her ne kadar yasal anlamda çeşitli hak ve özgürlükleri elde etmiş olsa da toplumsal yapı içerisinde olması gereken yerde değildir.

Tarihî süreçte toplumsal cinsiyet anlamında kadına bakış açısı birtakım genellemelerle üç dönemde ele alınabilir. Bunlar; İslamiyet öncesi ve sonrası ile cumhuriyet dönemidir.

İslamiyet öncesi dönemde toplumsal cinsiyet bağlamında Türk kadınına bakıldığında kadının toplumdaki yeri ve kadına bakış açısının oldukça gelişmiş bir seviyede olduğu söylenebilir. M. Ö. 4000 yıl öncesine kadar bilgiler edinebildiğimiz Türklerde, kadının temel özelliklerinin “annelik” ve “kahramanlık” olduğu bilinen bir gerçektir (Yavuz ve Ertem, 2021: 70). Kadın, doğurganlığı ve neslin devamını sağlaması yönüyle annelik; ata binmesi, savaşabilmesi, silah kullanabilmesi yönüyle kahramanlık özelliği vurgulanan, yaşadığı

toplumda itibar gören, aile içinde erkeklerle eşit haklara sahip ve hatta yönetimde hakanla birlikte anılan bir bireydir. Oğuz Kağan Destanı, Orhun Yazıtları kadının statüsünü gösteren değerli örneklerdir. Dede Korkut Hikâyeleri ise eski Türklerdeki kadın algısını yansıtmaları açısından özellikle üzerinde durulması gereken bir eserdir. Kadının güzelliğinden kahramanlığına kadar birçok ayrıntıyı barındıran bu hikâyelerde kadınlar, yiğitlikleri ve merhametleriyle ön plana çıkarlar. Bu da iki tip kadının varlığını işaret eder. Bunlardan biri alp tipi kadın iken diğeri anne ve eş olan kadın tipidir. Göçebe kültürün de etkisiyle sürekli hareket hâlinde olan Türklerde kadın da erkek ile birlikte, erkeğe atfedilen birçok savaşçı özellikle yetiştirilir. Nitekim eş seçiminde erkeğin beklentisi de bu yöndedir. Örneğin Bamsı Beyrek'in idealindeki eş şu şekilde tarif edilir: "Sabah Bamsı kalkmadan önce kadın erkenden kalkacak, ata binecek, düşmanla savaşacak, güçlü, yiğit bir kadın" (Özel, 2019: 57).

Birçok hikâyede eşleri ve çocuklarına karşı sevgi ve saygı gösteren, onlar için canından bile vazgeçebilen bu kadınlardan bahsedilirken akça yüzlü, ak bürçekli, kaza benzer, temiz, saf, ela ve kara süzme gözlü, ince belli gibi sıfatlar kullanılır (Özel, 2019: 63).

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte kadının toplumsal konumunda zamanla birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Aslında Selçuklularda kadının konumunun eski Türklerle kıyaslandığında çok değiştiği söylenemez. Erkeklerle birlikte toplumsal hayatın her alanında etkin olarak karşılaşılacak kadınlar saygın ve değerlidir. Hatta Osmanlı'nın kuruluş aşamasında da kadınların eski yaşam tarzını sürdürdükleri söylenebilir. Kadınların sosyal hayattan uzaklaştırılması, Osmanlı'nın Bizans ile ilişkileri sonucu tanıdığı kölelik uygulaması ve İslam ahlakının yanlış anlaşılmış uygulamalarının sonucudur. Arap ve İran kültürünün etkisiyle birden çok kadınla evlilik ve kadının evde inzivaya çekilmesi gibi geleneklerin oluşması ve yaygınlaşması, toplumsal hayatta kadının geri planda kalmasına neden olmuştur (Bingöl'den akt. Yavuz ve Ertem, 2021: 72). Öncesinde hareket halindeki ve yaşayan kadın, durağan ve izleyen kadına evrilmiştir.

Osmanlı topraklarının genişlemesi, farklı kültür ve medeniyetlerle kurulan etkileşimlerle birlikte dünyası daralan kadının tekrar hak arayışına girişi Tanzimatla başlar. Bu dönem kadına doğrudan kaybettiği hakları geri vermese de yapılan değişiklik ve düzenlemeler, toplumun diğer fertleri gibi kadınların hayatında da olumlu gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştur. Meşrutiyet dönemi ile kadına yönelik olumsuz cinsiyet ayrımcılığının daha cesurca üstüne gidilmiş ve Türk kadını Kurtuluş Savaşı'ndaki mücadelesiyle engellenemez bir "görünürlük" elde etmiştir. Ulu Önder Atatürk'ün cesur adımlarıyla 1920'li ve 1930'lu yıllarda siyasi ve sosyal yaşamda kadınlar adına çok olumlu

gelişmeler yaşanmıştır. Başta aile hayatı ve eğitim alanında olmak üzere sosyal, siyasal ve ekonomik alanda erkeklerle eşit birçok hakka sahip olan kadınlar, kendilerine açılan bu yolda çok güçlü adımlar atarak varlıklarını hissettirmiştir. Ancak tüm devletlerin tarihî süreç içindeki değişim ve dönüşümü ne yazık ki sürekli ilerleme kaydeden bir oluşum değildir. Bilimin, teknolojinin, Atatürk'ün işaret ettiği “çağdaş medeniyetlerin” aşamalı olarak yükseldiği 21. yüzyılda ne yazık ki kadının konumu ve kadına bakış açısı negatif bir çizgi takip etmekte ve kadınlar hâlâ bir “eşitlik” mücadelesi vermektedir.

Bu bölümde 1910-1983 yılları Türkiye'sinde yaşayan Bilbaşar'ın, romanlarında çizdiği kadınlar üzerinden kadının konumunu ve kadına bakış açısı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.4.1. Kadına Şiddet

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'da şiddet; “kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfî engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış”; kadına yönelik şiddet ise yine aynı kanunda “kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranış” olarak tanımlanmıştır (Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 2012). Bu tanımlardan hareketle kadına yönelik şiddetin temelinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığının olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tarihsel süreç içinde toplumun -özellikle erkeğin- kadına karşı takındığı tavır yukarıda da belirtildiği gibi sürekli değişmiştir. Kadına bakış açısı genellikle -eski Türk kültüründeki durum ve Atatürk'ün çabaları ayrı tutulursa- siyasi, ekonomik, dinî açılardan genellikle kadının kısıtlanması, arka plana atılması ve hatta görmezden gelinmesi şeklinde bir tutum olarak kendini göstermiştir. Bu genellemenin yanı sıra bir de kadının bahsedilen ayrıcalıklı dönemlerinde karşılaştığı birtakım zorluklar vardır. Her ne kadar bu dönemler kadının lehine bir daire içinde ele alınsa da tahmin edileceği üzere bu dairenin dışında kalan/bırakılan kadınların sayısı azımsanacak düzeyde değildir. Bilbaşar'ın romanlarında ele aldığı dönemler ağırlıklı cumhuriyet yılları olsa da karakterleri kırsal kesimin insanlarıdır. Eserlerindeki kadınların büyük bir kısmı ya cumhuriyetin kendisine tanıdığı haklardan

habersiz ya kanunların ulaşamadığı yüksek dağlar ardında engellenmiş ya geleneksel yapı içerisinde kaderini kabullenmiş ya da sindirilmiş kadınlardır. Bu kadınlardan çok azı bireysel olarak toplumda var olabilmeyi başarabilmiştir. Nitekim Türkiye tarihi de kadının toplumdaki yeri ve değerinin bilinmesi açısından daima yükselen bir çizgi izlememiştir.

Eserlerinde Osmanlı Devleti'nin son zamanları ve cumhuriyetten sonrasını çeşitli açılardan ele alan yazarın seçtiği sosyal çevrelerde, cinsiyetçi bir yaklaşımla şiddet gören kadınların sayısı oldukça fazladır. Bilbaşar'ın romanlarında şiddet; fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik olarak ele alınabilir.

Yukarıda sayılan şiddet türlerinden en görünür olanı fiziksel şiddettir. Diğer şiddet türleri ile bağlantılı olan bu şiddet türü, kolay fark edilebildiği için en yaygın tür olduğu yanılgısına götürebilir. Sonuçları “ölüme” kadar uzanabilen bu türün elbette en tehlikeli şiddet biçimi olduğu söylenebilir ancak daha az fark edilen diğer türlerin -belki de daha görünmez olmalarının bir sonucu olarak- yaygınlığı da özellikle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bilbaşar'ın romanlarında fiziksel şiddet mağduru olarak öne çıkan en çarpıcı örnek *Memo*'daki Hacer'dir. Şih Abuzer'in eşlerinden biri olan Hacer'in başka birinden hamile kaldığı öğrenilince recm edilmesine karar verilir. Bu insanlık dışı uygulamayı Senem şu şekilde anlatır:

“Meğer bu obanın örfü bizimkine benzemezmiş. Burada kocası üstüne zina işleyen ister şih karısı olsun ister maraba avradı olsun, beline dek kuma gömülür, taşlanırmış. Recm dedikleri bu hunharlığa katılmayan suçlu sayılırmış” (Bilbaşar, 2021b: 148).

Kocasını aldattığı için şiddete maruz kalan kadınlar arasında *Ay Tutulduğu Gece* romanındaki Naziye ve *Kölelik Dönemeci*'ndeki Satanya da vardır. Onların durumu ölümle sonuçlanmaz belki ama gördükleri şiddet çok yıkıcıdır. Naziye'nin durumu Hacer'e benzer. Kasabanın delikanlıları ellerinde meşalelerle, yarı çıplak ve bir iple birbirine bağladıkları Naziye ve suç ortağı Balıkçı İdris'i kasabada ibret-i âlem için dolaştırırlar. Kasabanın geri kalanı ise nahiye müdürünün ifadesiyle “kırk yılda bir kasabalının eline geçen bu eğlence fırsatına” seyirci kalır (Bilbaşar, 2020: 138). Satanya ise kocasını aldattığı gerekçesiyle yirigeç denilen bir Çerkez töresiyle yargılanır. Zina işleyen kadının baba evine gönderilmesi olarak tanımlanan bu uygulamada genellikle hiçbir baba kızını kabul etmez ve bu durumda kadın kocası tarafından varsa çocukları ile birlikte köle olarak satılır. Kadınlara ve kölelere el kaldırmanın yasak olduğu Çerkezlerde (Bilbaşar, 2015b: 632) Satanya yine de kocasının tartaklamalarına maruz kalmıştır.

Aynı sebeplerden şiddete maruz kalan bu üç kadın birlikte değerlendirildiğinde Bilbaşar'ın bu olguyu eserlerinde sıkça işlemesi; şiddetin uygulanış biçiminin zamana, yöreye, geleneklere ve kültürle göre farklılaşmasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bilbaşar'ın tarihçi kimliği de göz önüne alınacak olursa bu tarz bir yaklaşımın bilinçli olduğu kanısı uyanmaktadır. Arap, Çerkez ve Türk kültürünü yansıtan bu kadınlarda; şiddetin en ağır sonuçlarının Arap kültüründe yaşandığı sonucu ortaya çıkmakta ve bu durum yukarıda bahsedilen Türk kültüründe kadına bakış açısının evrimiyle paralellik taşımaktadır. Diğer yandan Türk kültürünü yansıtan Naziye'nin durumu ise yine bahsedilen tarihî çizgi dahilinde arka plana itilen kadının cumhuriyet sonrası elde ettiği hakları kısmen temsil eder. Naziye Arap kültüründeki bakış açısına benzer bir şekilde cezalandırılmak istenmiş, kısmen bu arzu gerçekleşmiş ancak olayın sonunda jandarmaya teslim edilerek hukuk üstünlüğüne vurgu yapılmıştır. *Kölelik Dönemeci*'de Satanya'nın durumu ise İslamiyet'ten önceki Türk kadınına hatırlatır. Eski Türkleri feminist olarak tanımlayan Ziya Gökalp bu durumu demokrasi ve Şaman inancının varlığına bağlar. (Kışlalı'dan akt. Yavuz ve Ertem, 2021: 70). Eserde gerek kadınlara karşı kullanılan hitaplar gerek kadının konumu bu kanıyı destekler niteliktedir. Satanya, yargılanmadan cezalandırılmaz ve bu cezanın içinde fiziksel şiddet kesinlikle olmamalıdır. Aynı zamanda toplumsal törelerin uygulanmasında kadın-erkek ayrımı yapılmaz ve erkekler de töreye uygun olmayan davranışlar sergilediğinde yargılanarak cezalandırılır.

Diğer yandan Çerkezlerin geleneksel yaşam biçimleri ile Şamanizm arasındaki benzerlikler de dikkat çekici boyuttadır. Şamanizm; doğayı iyi ve kötü ruhların egemenliği altında gören, iyi ruhlarla iletişim kurmanın (büyü, efsun gibi yollarla) gerekliliğini vurgulayan, kadın şamanların daha güçlü olduğuna inanan ve dolayısıyla dişi kutsallığı ön planda tutan bir inanç sistemidir. (İzgi, 2012: 32-33). Kısmî olarak özellikleri verilen bu inanç ile *Kölelik Dönemeci*'ndeki Çerkez inançları büyük ölçüde benzerdir. Bu benzerlik çerçevesinde kadının toplumsal statüsü de nispeten daha iyi durumdadır. Bu açıdan bakıldığında kadına verilen değer medeniyet ölçütü kabul edildiği bir dünyada Bilbaşar'ın satır aralarında okunan "Osmanlı Devleti'nin dağlı ve vahşi Çerkez halkını medenileştirme gayesi" sözde bir sebep olarak görünmekte ve gerçek nedenlerin siyasi, ekonomik veya dinî alanlarla ilgili olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Bilbaşar eserlerinde, kadının fiziksel şiddete maruz kalmasının birçok sebebinin altını çizer. Bunlardan biri de ağaların köylü üzerindeki baskısı ve onları kendi malı gibi görüp her şeyi yapma hakkına sahip olduklarını düşünmeleridir. Bu düşüncenin mağdurlarından biri de Cemo'dur. Cemo'yla evlenmek isteyen Sorikoğlu bu isteğine karşı çıkılınca deliye döner ve

tüm köylüye eziyet etmeye başlar. Cemo, eş olarak Memo'yu seçip evlendiğinde ise bu eziyetler dayanılmaz bir hâl alır ve Sorikoğlu Memo'nun canına kast edecek kadar ileri gider. Bunu başaramasa da Cemo'yu kocasının öldüğüne inandırıp tekrar ona talip olur. Bin bir hileyle kendisine borçlandığı oba halkına, alacaklarını bağışlamayı vadederek. Cemo'nun, Memo'nun çocuğuna hamile olduğunu söylemesi ve Sorikoğlu'na karşı çıkması üzerine deliye dönen Sorikoğlu, tekmeleriyle Cemo'nun çocuğunu düşürmesine neden olur (Bilbaşar, 2021b: 394-395).

Bilbaşar'ın romanlarında fiziksel şiddete maruz kalan diğer kadınlar Şih Abdo'nun iki karısı ve Senem'in annesidir. Bir türlü çocuk sahibi olamayan Şih Abdo, bu durumdan eşlerini sorumlu tutar. İlk eşi yediği dayağa katlanamayarak kendini asar, ikincisi ortadan kaybolur, üçüncüsü ise bizzat kocasının ayakları altında ezilerek can verir (Bilbaşar, 2021b: 20). Senem'in annesi ise Şih Abdo tarafından değil, o ölünce evlendirildiği Şih Persin tarafından fiziksel şiddete maruz kalır. Miras davasında kızını inkâr etmesi emredilen bu kadın, son anda vazgeçince öldürülür (Bilbaşar, 2021b: 317). Bu durum cumhuriyetin ilk yıllarının Doğu Anadolu'sunda kadının durumunu vermesi açısından önemli bir detaydır. Elbette her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da büyük değişim ve dönüşümlerin zamana ve gerekli şartların olgunlaşmasına ihtiyacı vardır. Cumhuriyet hukukunun düzenleme altına almaya çalıştığı kadınlara yönelik hak ve özgürlüklerin ülkenin tüm bölgelerinde hayata geçirilebilmesi de bu türden bir ihtiyaçtır. Geleneksel yapı içerisinde kadına bakış açısının getirdiği problemlere, yakın çevresiyle ya da bizzat maruz kalan kadınlar, bu acı tecrübelerle dönüşüme öncülük eden kadınlardır. Senem, Memo'nun yardımıyla bu zihniyete karşı çıkar ve haklarını arama konusunda harekete geçer. Cemo, babasının yetiştirme tarzıyla hiçbir erkeğe boyun eğmeyen, hayatıyla ilgili söz sahibi bir birey olarak toplumsal varlığını ortaya koyar.

Bilbaşar'ın eserlerinde yer alan kadınların hemen hepsi fiziksel olmasa da psikolojik, cinsel ve/veya ekonomik şiddete maruz kalan kadınlardır. Erkek egemen bu geleneksel yapı içerisinde değersizleştirilen kadın; yıpranan, sömürülen, kullanılan bir varlık hâlini alır. Kadının dişil varlığı onun hem cinsel hem de ekonomik anlamda kullanılmasına, sahip olduğu ekonomik olanaklar ataerkil aile yapısı içerisinde kocası tarafından sömürülmesine, bireysel varlığının görmezden gelinmesi veya ikinci plana atılması yıpranmasına neden olmuştur.

Romanlarda hayat kadınları olarak öne çıkan Adalet, Naziye, Yörük Gelin, Hatice ve yer yer barlarda çalışan kadınlar olarak okuyucu karşına çıkan karakterler hem cinsel hem de ekonomik anlamda şiddete maruz kalan kadınlardır. Bahsedilen bu kadınlar, bir haz ve eğlence nesnesi olarak kullanılmalarının yanı sıra başka erkeklerin gelir kaynağı durumuna getirilen

kadınlardır. (Bilbaşar, 2021a: 128; 2020: 38; 2015a: 239; 2015d: 104)) Poligaminin vurgulandığı bölümlerde de cinsel istismar ön plana çıkar. (Bilbaşar, 2015a: 119; 2021a: 20, 149) Diğer yandan Osman Ağa'nın hizmetçisi Güllü, Güllü Hacer'in besleme olarak yanına aldığı Kevser, Pşi Dole'nin tokma üretmek için kullandığı Rus köleler ve bunlardan özellikle canboyluk (kuma) olarak alınan İlona gibi kadınların da cinsel şiddet mağduru oldukları söylenebilir (Bilbaşar, 2013: 143; 2015a:423;2015b: 266). Bu durum ekonomik yetersizliğin, yalnızlığın ve kölelik anlayışının cinsel sömürdeki payını göstermesi bakımından önemlidir.

Bilbaşar'ın romanlarında ekonomik şiddet, kadının mal varlığına el konulması, ekonomik haklarının engellenmesi ve kadınların ekonomik bir kaynak olarak görülmesi ile vurgulanan bir durumdur. Senem'in miras davası açmasına engel olmak için annesinin bile tehdit edilmesi ve öldürülmesi ekonomik çıkarların yol açtığı şiddetin boyutunu gözler önüne serer. Kadınların mal varlıkları üzerinde söz sahibi olamaması Bilbaşar'ın *Ay Tutulduğu Gece* adlı eserinde Öğretmen Tevfik'in çabasıyla kurulan tütün kooperatifinde çalışan köylü kadınlarla somut bir gerçeklik hâlini alır:

“-Şu gördüğünüz kadınların, kızların çoğu aynı zamanda mal sahibidirler, diyor Öğretmen Tevfik.

Avcı Nuri, ‘Sen gene öyle belle, öğretmen.’ diye çekişiyor onunla. ‘Garı kısmının malı mı olurmuş? Gıcına bile sahip olamaz fakir garılar... Gocası yumruğu depesine gundurdu mu, lokmasını neyi alır ağzından. Sen ne diyon allasen, öğretmen’” (Bilbaşar, 2020: 24-25).

Tarif ve tespit edilmesi güç olan psikolojik şiddet ise Bilbaşar'ın romanlarında gerek tek başına gerek diğer şiddet türleriyle birlikte ele alınması gereken bir türdür. Kadınların kendini değersiz, yetersiz, zayıf, korkak ve savunmasız hissetmesine neden olabilen fiziksel, ekonomik ya da cinsel şiddet aynı zamanda bir çeşit psikolojik şiddettir. Kadının istekleri, düşünceleri veya hisleri konusunda bile karar mekanizması olarak kendini gören, ihtiyaçlarını görmezden gelen, kadın için neyin iyi olduğunu ondan daha iyi bilen, hak ve özgürlüklerini kısıtlayan erkeklerin her türlü davranış ve sözü kadına yönelik psikolojik şiddet olarak kabul edilebilir. Kadınla yan yana yürümek yerine onu geride bırakmayı tercih eden bir anlayış içerisinde yaşamak durumunda bırakılan kadınların mutlu ve huzurlu bir yaşamlarının olması beklenemez. Kadının mutlu ve huzurlu olmadığı bir toplumun da sağlıklı olduğu söylenemez.

Bilbaşar'ın romanlarında psikolojik şiddet birçok boyutuyla ele alınmıştır. Kadını doğurgan ve dolayısıyla neslin devamını sağlayacak bir varlıktan ibaret gören erkekler, çocuk sahibi olamadıklarında kadınları suçlamış ve onların yetersiz hissetmelerine neden olmuştur. Bu baskı o kadar güçlüdür ki kadınlar da durumu kabullenerek bundan utanç duymuşlardır.

Şih Abdo'nun ikinci karısı utancından kayıplara karışırken Cemo çocuk sahibi olabilmek için aylarca dua eder, türbelerden medet umar. Çocuksuzluk, toplum tarafından da yadırganan ve baskı unsuru olarak kullanılan bir durumdur. Bu baskıyı yapanların arasında kadınların sayısının yüksek olması ise ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Yörük Gelin çocuk sahibi olabilmek için her türlü cinsel istismara katlanır. Öyle ki kocası bile bu duruma göz yumar (Bilbaşar, 2015a: 239). Bedoş'un teyzesi Fato, çocuk sahibi olamadığı için üzerine kuma getirileceğini anlayınca kocasına onu boşaması için yalvarır (Bilbaşar, 2015c: 189). Çocuğu olmayan Taçiç, çocuk özlemiyle Satanya'nın kızlarını sevip okşadığında Agunda Nine tarafından kem gözlülükle suçlanır ve çocuklar ondan uzaklaştırılır (Bilbaşar, 2015b: 403). Yayla kızı Cemo, çocuk özlemini ve bununla ilgili gördüğü baskıyı ölen annesine şöyle anlatır:

“... Lakin benim karnım hala boştur anacığım. Bin ilaç etmiş bir faydasını görememişimdir. En sonu üç günlük yola varıp Veysel Karani Hazretleri'ni ziyaret etmişim, toprağına yüz sürmüşümdür. Döl vermesi için niyazda bulunmuşumdur. Şimdi sana vardım, sen de bana imdat eyle anacığım! Komşularım Zelho ile Zeyno, karınlarını şişirip dolaşırlar, bana nispet verirler, durmadan urçan sözün edip yüreğimi dağlarlar. Gerçekten urçan mıyım ki bir türlü döllemezim anacığım” (Bilbaşar, 2022a: 170).

Toplumsal baskı çerçevesinde kadına uygulanan psikolojik şiddet, ahlak kavramı etrafında da kendini hissettiren bir boyut taşır. Ahlakî anlamda toplumun dışladığı kadınlar yoğunlukla hemcinsleri tarafından psikolojik şiddete maruz kalır. *Denizin Çağırışı*'ndaki Pakize, önceleri bir hayat kadını olduğu söylentisi ve bir genç kızı olmasına rağmen evine erkek bir pansiyoner alacak kadar rahat davranması sebebiyle mahalleli tarafından psikolojik ve sözlü olarak taciz edilir (Bilbaşar, 2021a: 75). Naziye kocasını aldatırken yakalandığı için kasaba delikanlılarının fiziksel, cinsel, psikolojik tacizlerine maruz kalır (Bilbaşar, 2020: 138). Suzan (Havva Kız) bir kazada kötürüm kalan kocasının kıskançlığı yüzünden üç yıl evde hapsedilir, kocası ve kayınvalidesi tarafından eziyete uğrar (Bilbaşar, 2020: 163,164). Başta Güllü Hacer ve Saniye olmak üzere *Yeşil Gölge*'nin Gülbucağı sakinleri kasabanın erkekleri tarafından cinsel ve psikolojik anlamda kullanılır, kasabalı kadınlar tarafından küçük görülerek psikolojik baskılara maruz kalır (Bilbaşar, 2015a: 11, 59, 120, 428). Kocası Hacı Kadir'i Arap Müezzîn'le aldatan Ayşe, aynı gece kocası tarafından boşanıp Arap Müezzîn'le evlendirilir ve yine aynı gece Arap Müezzîn tarafından boşanıp tekrar Hacı Kadir'e iade edilir (Bilbaşar, 2015a: 420, 421). Tecavüze uğrayan Satanya -bunu kendisi bilmesede de -kocası ve aşireti tarafından zina ile yargılanır ve bu yargılama sırasında aşiret kadınlarının kınamalarına ve hakaretlerine maruz kalır (Bilbaşar, 2015b: 631-632). Şih Abuzer'in eşlerinden biri olan Hacer, recm edilirken yine kadınların hakaretlerine ve fiziksel şiddete maruz kalır (Bilbaşar, 2021b: 148). Zühre Nine'nin gelini Hatice, eskiden hayat kadını olduğu için kocasının kardeşi

ve komşuları tarafından sözlü tacizler ve yalnızlaştırma gibi yöntemlerle psikolojik baskı görür (Bilbaşar, 2015d: 113, 128).

Topluma ve kültüre göre değişen kadına yönelik şiddet Bilbaşar'ın eserlerinde de vurguladığı gibi toplumun normalleştirdiği bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların çoğunlukla “kader” kavramı altında kabullendiği, kiminin şiddeti hak ettiğini düşündüğü, erkeklerin şiddeti bir hak ve erkeklik göstergesi olarak kabul ettiği, aile içi şiddetin görmezden geldiği ve hiçbir cezai yaptırımın bulunmadığı toplumlarda şiddetin yaygınlaşması kaçınılmazdır. Birçok alanda olduğu gibi özellikle eğitim hakkı ve ekonomik güçten mahrum bırakılan kadınlar, mevcut geleneklerle birlikte önemsizleştirilmiş, yıldırılmıştır. Yerleşik kültürde şiddet içeren her türlü unsur kaldırılmadıkça ve bunların yerine sağlıklı kültürel değerler yerleştirilmedikçe şiddetin ortadan kalkması mümkün değildir.

4.4.2. Kadın ve Doğa

Doğa, insan ürünü olmayan her şeyi içine alan ve insanın yaşamsal faaliyetlerini ortaya koyduğu çevredir. Tarihsel süreç içerisinde insan, doğa karşısında kendini farklı şekillerde konumlandırmıştır. İlk zamanlarda doğa hakkında yeterli bilgi ve deneyime sahip olmayan insan, kendisini doğanın bir parçası olarak saymış ve doğa ile uyumlu yaşamaya gayret etmiştir. Bilgi ve deneyimi arttıkça doğayı maddi olarak kendi ihtiyaçlarını karşılayacağı ve ideallerini gerçekleştirebileceği bir ortam olarak görmeye başlamıştır (Bahadır, 2022: 135). İnsanın doğaya karşı zaman içerisinde değişen tutumu, siyasi, sosyal ve ekonomik birçok değişimin de temel hareket noktası olmuştur.

İnsan ve doğa arasındaki ilişki yaratılışla ilgili mitlerde de ortaktır. İlk insanın topraktan yaratılmasından hareketle birçok inanışta yeryüzü “dişi” ve “ana” olarak kabul görmüştür (Eliade'den akt. Türköne, 1995: 27). Buna göre kadının doğurganlığı bir nevi toprağın eylemini taklit etmektir. Diğer yandan besleme, büyütme, merhamet, şefkat gibi kadınlarda daha baskın olan özellikler, kadın ve doğanın bu benzeşimini güçlendiren unsurlar olmuştur. Ekofeminist anlayışa göre geleneksel -anaerkil- toplum düzeninden tarım toplumuna ve sonrasında sanayi toplumuna geçiş sürecindeki gelişmelerle ve toplumsal kurumlara eril bakış açısının egemen olmasıyla birlikte kadın ve doğa üzerindeki baskı, sömürü artmıştır (Ateş, 2022: 74). Yani anaerkil düzenden ataerkil düzene doğru ilerledikçe eril bakış açısı kadın ve doğayı hükmedilmesi gereken varlıklar olarak görmüş ve bu doğrultudaki eylemleri sonrasında kadın ikincil bir varlık hâlini almıştır. Kadın ve çevre problemlerini aynı kategoride ele alan ekofeminist yaklaşımlarda yapılan araştırmalar, gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Gelişmiş toplumlarda

kadın ve doğa ilişkisi her ikisinin de fark edilmesi ve yüceltilmesi olarak ele alınırken gelişmekte olan toplumlarda bir var olma mücadelesi olarak ele alınmıştır (Çetin, 2005: 75). Bu da gelişmişlikle kadına verilen değerin doğru orantılı olduğunu göstermektedir.

Bilbaşar'ın romanları, erkek egemen anlayış çerçevesinde kadına ve doğaya hakimiyet; dinî ritüellerin kadın ve doğayla ilişkisi; kadının, yaşamını doğaya ait ve uyumlu bir bakış açısıyla sürdürme eğilimi ile ilgili unsurlar içermektedir.

Romanların hemen hepsinde kadın-erkek ilişkilerinde erkeğin kadından daha üstün ve ön planda olduğu bir toplumsal hayat vardır. Kadının yaşamı, istekleri, ihtiyaçları, davranışları ve hatta düşünceleri; sınırlarını erkeklerin belirlediği bir daire içerisinde şekillenir. Bu kadınlardan bir kısmı da kendisine biçilen bu sınırları kabul etmiş ve içselleştirmiştir. Bilbaşar'ın romanları bu içselleştirmeyi gösteren örneklerle doludur: Şih Abdo'nun ikinci karısı çocuk sahibi olamadığı için kendisini suçlamış, utanmış ve kayıplara karışmıştır (Bilbaşar, 2021b: 20). Menekşe'nin annesi Zeynep Hanım kızı ile kendini kıyaslayarak "Zamanede talih var, biz eşek fiyatına gitmişiz." diyerek kadına maddi bir değer biçilmesini normalleştirmiştir (Bilbaşar, 2013: 186). Yine birçok eserde yer alan, karısını aldatan erkeğin hiçbir sorumluluk ve yaptırıma uğramadan hayatına devam etmesi ile aynı durumdaki kadınların yaşadıkları; kadınların bile olağan karşıladığı ve hatta erkeklerle aynı tepkileri verdikleri bir durum olarak okuyucu karşısına çıkar. Recm edilen Hacer'e küfreden, tüküren, onu taşıyanların çoğu kadınlardır (Bilbaşar, 2021b: 149). Bu durum *Başka Olur Ağalarının Düşünü*'ndeki Güllü'nün ağzından en çıplak hâliyle özetlenir: "Günah, kadın kısmının alın karası, erkeklerin elinin kınasıydı" (Bilbaşar, 2013:151).

Yaşamın her alanında hissedilen kadının erkeğin gölgesindeki yaşamı ve buna paralel olarak erkeğin her açıdan kadın ve doğa üzerinde hakimiyet kurma isteği romanlarda sık sık örneklendirilen bir durumdur. Kendi bütün tarlalarında çalışan kadınları işaret ederek "Garı kısmının malı mı olurmuş?" diyen Avcı Nuri tüm mülkiyet haklarının erkeğe ait görülmesinin altını çizer (Bilbaşar, 2020: 24). Romanlardaki ağalar, topraklarının büyüklüğü ölçüsünde itibar görürler ve bu topraklarda kadının söz hakkı yoktur. Osman Ağa ve Hüseyin Ağa birbirlerine karşı güç gösterilerini traktörlerini yarıştırmakla gerçekleştirir ve bu yarışmaya bir kadını ödül olarak yerleştirirler. Osman Ağa gelin alacağı bu kızın beş bin dönüm toprağının peşindedir (Bilbaşar, 2013: 117). Çan ustası Memo, sandığındaki çingirdaklı ayak bağlarını Cano'ya Zaza gelinlerinin nişan hediyesi olarak tanıtır (Bilbaşar, 2022a: 93). Hayvanının boynuna çan takarak sahipliğini ve hakimiyetini gösteren erkek, aynı zihniyetle evleneceği kızın ayağına da halhal takmayı gelenek hâline getirmiştir.

Bilbaşar'ın romanlarındaki kadınlar ise kendilerini çoğunlukla doğanın bir parçası olarak görmüş ve erkeklerin aksine doğayı hükmedilmesi gereken değil yaşamak için yaşatması gereken bir çevre olarak ele almıştır. Bu doğrultuda doğayı, şefkat ve merhametle sahiplenmiştir. Bu açıdan bakıldığında hayvan sevgisi, doğaya saygı ve sığınma romanlarda öne çıkan duygu ve davranışlardır.

Bilbaşar'ın romanlarında öne çıkan hayvan sevgisi, genellikle kadınların hassasiyetleri ölçüsünde ele alınmıştır. Doğadaki tüm varlıklarla olduğu gibi hayvanlarla da sevgi ve merhamete dayanan bir bağ oluşturan kadın için hayvanlar hem bir can yoldaşı hem sadık birer dosttur. Cemo için keçisi, bir oyun arkadaşıdır. Cemo'nun yanından ayrılmayan yaban keçisi Cemo ile Memo yan yana geldiklerinde sürekli huysuzluk eder ve sonunda kaçır. Eserin sonlarında Memo'nun Senem'e döndüğünü, ağılık hevesine kapıldığını düşünen Cemo, Memo'yu terk eder. Bu terk edişin ardından yaban keçisi Cemo'ya geri döner. Bu nokta ekofeminist açıdan üzerinde durulması gereken bir bölümdür. Cemo'ya göre Memo, kendisine yabancılaşmış, değerlerini yitirmiş ve onu terk etmiştir. Bu yüzden hem Cemo hem de doğa ondan yüz çevirmiştir.

Hayvan sevgisinin ön plana çıkarıldığı bir diğer eser *Yonca Kız*'dır. Bu eserde Hatice Hanım'ın çiftliği âdeta bir hayvanat bahçesidir. Kendi çocuğu olmayan Hatice Hanım, tüm sevgisini ve ilgisini doğanın çocuklarına yönlendirmiştir. Hatice Hanım'ın bu tavrı doğayla özdeşleştirilen kadının şefkati ve yaşatma içgüdüsünü vermesi açısından önemli bir detaydır. Bilbaşar bu noktada merhamet ve sevgi ile dolu olan kadının karşısına kadına ve doğaya hükmetme hırsıyla tüm zalimliğini kullanan eril güç olarak Çerge Hasan'ı çıkarır. Yonca Kız'ı kaçıran ve kırbaç zoruyla, türlü eziyetlerle hakimiyeti altına alan Çerge Hasan, akla zarar yöntemlerle hayvanları da hakimiyeti altına alır ve bunları maddi bir kaynak olarak sömürür. Yonca'nın maymunu Beşir'e kanlı yöntemlerle körük çekmeyi, köpeği Kara'ya korku yoluyla bir insan gibi tepkiler vermeyi, bir eşeğin ayakları altına kızgın sac yerleştirerek dans etmeyi öğretmesi bu hükmetme arzusunun ve doğanın dengesine müdahalenin en çarpıcı örnekleridir (Bilbaşar, 2022b: 142).

Bilbaşar'ın romanlarında kadının doğa ile birlikte anılması da sıkça rastlanan bir durumdur. Kadınlar tarif edilirken sık sık doğaya ait benzetmeler kullanılmasının yanında doğadan koparılmayan kadının farkı hemcinslerine göre daha özgür ve "birey" olarak kabul görmesi şeklinde altı çizilen bir durumdur. Cano, kızı Cemo'dan bahsederken onu hem doğanın bir parçası gibi tarif eder hem de yetiştirme tarzıyla ona eşini seçme özgürlüğünü vererek birey olarak var olma mücadelesine destek olur:

“Büyüyüp dillendikçe büsbütün muhabbet sardırdım Cemo’ya. Gözümden kıskanır oldum kızımı. Anasızlık ne bildirmedi. Kurt gibi yabani olsun, erden yılmasın istedim. Bileğini, olur olmaz yiğit bükmesin, dedim de öyle yetiştirdim. Yaz demedim, güz demedim, kar demedim, buz demedim sürdürdüm kızı yokuşa. Buram buram ter dökende buzu kırdım, daldırdım içine. Demirine su verdim, çelik ettim. At yoldaşı, tüfek oyuncağı idi. Kurdun kuşun dilinden anlar oldu. On ikisine bastığında, Zozana’da Cemo gibi at binen, it süren, kurt kovan, attığını vuran biri daha yoktu. Analı babalı büyümüş akranları, yaprağı dökülmüş dal gibi kuru birer çalı iken, Cemo güz çiçeği gibi donanmış, gül tenli, ceyran bakışlı, yiğit yürekli, çelik bilekli bir kız olup çıkmıştı” (Bilbaşar, 2022a: 27).

Memo’da Cemo’ya benzer şekilde çizilen bir diğer kadın Senem’dir. Senem de babasının tek çocuğu olduğu için -erkek olmasa da- babasından sonra onun yerine geçecek kişidir. Bu nedenle küçük yaşlardan itibaren bir erkek gibi yetiştirilmiş ve bu eğitimin bir gereği olarak doğayla iç içe bir çocukluk geçirmiştir. Cemo gibi özgür yetiştirilen Senem, Şıh Persin’in hayatlarına girmesiyle tüm hürriyetini kaybeder. *Cemo*’da eril hakimiyeti simgeleyen Sorikoğlu, *Memo*’da Şıh Persin karakteriyle canlanır. Ancak ne Cemo ne de Senem bu baskıya boyun eğmemiş, mücadelelerini sürdürmüş ve sonunda zafere ulaşmışlardır.

Çocukluktan genç kızlığa geçişi baharda meyve ağaçlarının tomurcuklanmasına benzetilen Senem (Bilbaşar, 2021b: 48), *Cemo*’da olduğu gibi güzelliği doğaya ait unsurlarla tarif edilen bir kadındır:

“Ben Monzur Gözesi’nin dikensiz gülü, Ke... uşağı şhının biricik dölüyüm. Senem derler adıma. Tujik Baba toprağından karılmış çamurum. Ak süte benzeyen Monzur suyuyla yunulmuş tenim. Gözümün elifinde gün ışığı yanar, kara saçlarımdan gök ışıltıları dökülür. Bu sebeple kalem kaşlı, gül nakışlı güzelliğim dillerde gezer, kara gözlerimin elifi fermanlar bozardı” (Bilbaşar, 2021b: 19).

Cemo ve Memo’da doğaya ait unsurlar oldukça geniş yer tutar. Cemo’nun annesi Kevi söylendiğine göre en son Mercan Gölleği denen yerde görülmüştür. Bu kızıl göle bu adın verilmesinin nedeni intihar ettiği düşünülen Kevi’nin boynundaki mercan kolyedir. Bu yüzden Cemo, annesini ziyaret etmek için sık sık bu göle gider. Bu gölde aynı zamanda yerini sadece Cemo’nun bildiği bir mağara kovuğu vardır. Oraya saklandığında kimse onu bulamaz. Bu nedenle göl ve mağara Cemo için anne kucağıdır, sığındığı ve onu koruyan yerdir.

Diğer yandan Senem’in annesinin hamile kalma süreci de doğa ile bütünleşik bir anlatımla verilir. On yıl hamile kalamayan Senem’in annesi bir gün uyku ile uyanıklık arasında Hızır olduğunu düşündüğü bir adam görür. Ondan yardım ve dua isteyen kadına Hızır’ın öğüdü ise başta kutsal saydıkları Tujik dağı ile Munzur suyu olmak üzere birçok doğa unsurunu barındırmaktadır:

“Gece, ay ışığında Monzur Gözesi’nde çimeceksin ve de bismillah çekip Tujik Baba’ya sesleneceksin! ‘Ya Tujik, ya Hızır! On İki İmam hatırına imdadını benden esirgemesin!’ diye niyaz edeceksin demiş, keşkülünden bir elma çıkarıp vermiş: ‘Bunu yatmadan erinle bölüşeceksin. Hızır niyazını kabul eder de döllersen, sancın tutanda, kar demeyip kış demeyip, yavrunu gidip Monzur Gözesi’nde doğuracaksın. Kız ise buzu kırıp yavrunu Monzur’un sütünde yuyacaksın. Oğlansa, kundağa sarıp şikeftana varacaksın! ‘Ali, Hızır, Monzur!.. Bu yavru sizin...’ diye bağışlayıp döneceksin. Bu öğüdümü de zinhar bir kula duyurmayacaksın” (Bilbaşar, 2021b: 21-22).

Birbirini tamamlayan bu iki eserde kadın ve doğa ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus Senem’in eserin sonunda bebeğini Cemo’ya emanet etmesidir. Sorikoğlu’nun tekmesiyle çocuğunu kaybeden Cemo, Senem’le tekrar annelik vasfını kazanmıştır. Yani neslin devamı, bir kadın eliyle başka bir kadına emanet edilmiştir. Bu sırada eserde verilen doğa tasviri ise her açıdan bu buluşmayı tamamlar niteliktedir: “Her yan yeşil, her yan çiçeğe bezenmişti. Ağaçlarda kuşlar ötüşürdü. Dalların arasından Tujik’ten heybetli, başı dumanlı bir dağ görünürdü” (Bilbaşar, 2021: 499).

Bilbaşar’ın romanlarında kadın ve doğa ilişkisi kapsamında ele alınacak bir diğer husus, inançlar ve dinî ritüellerdir. Batıl inanışlar bir tarafa bırakılırsa bu kapsamda ele alınacak tek roman *Kölelik Dönemeci*’dir. Eser bu açıdan tek örnek olmasına rağmen kadın, doğa ve din açısından oldukça yoğun bir veri kaynağı olarak değerlendirilebilir. Ahbaz ve Adıga Çerkezlerinin anlatıldığı bu romanda Çerkez paganizmi olarak da adlandırılabilir çok tanrılı bir inanç söz konusudur. Yer yer Şamanizm ve Hristiyanlık’a ait unsurlarla karşılaşılacak eserde, doğadaki varlıkları kutsallaştırma veya başka bir deyişle bu doğal varlıkların bir ruhu olduğuna inanma, tanrı veya tanrıçalarla onları kutsama öne çıkan bir durumdur. Su perisi Zızlan (Bilbaşar, 2015b: 100), canlıların üremesini sağlayan çoban tanrı Aytar (Bilbaşar, 2015b: 79), bataklık perisi Çukurtat (Bilbaşar, 2015b: 126), ana tanrıça Sataney (Bilbaşar, 2015b: 607), sağlık tanrıçası Zıvışan (Bilbaşar, 2015b: 602) bunlardan bazılarıdır. Eser, Nart Destanları’nda adı geçen birçok doğaüstü varlığa da yer verir. Birçok Kafkas halkında ortak olan Nart Destanları’nı Koçak ve Gündoğdu şu şekilde tarif eder:

“Nart Destanları Tanrılarla -tinlerle, nemelerle, ruhlarla, tözlerle- ve canavarlarla insanların birbirinden ayrılmadığı, yani kutsal zamandan kopmamış bir dünyanın anlatılarıdır. Nartlar, yaşamak için kutsal silahlarıyla ‘Emegen’ denen yaratıklarla mücadele etmek zorundadırlar. Bu hayat mücadelesinde onlara yardımcı olan kutsal varlıklar dişil kimlikleriyle ön plana çıkarlar. Bu kutsalın dişil tezahürleri kahramanın doğumundan itibaren -ki bilindiği üzere kahramanın doğumu da kutsal dişil sembollerinin bir yetisidir- ölümüne kadar düşmanlarına karşı kahramanın arkasında dururlar. İlginç olan nokta kahramanın karşısında düşman olarak duranın da kutsal dişinin tezahürleri olmasıdır” (Koçak ve Gündoğdu, 2018: 103).

Çok tanrılı inanç sisteminin ve Nart Destanları'nın yansımalarıyla şekillenen romanda Çerkez yaşamında kadın ve doğanın değeri Bilbaşar'ın diğer romanlarında ataerkil düzen içerisinde ele alınan kadınlardan farklıdır. Çocukları ve eşi tarafından saygı gören, yaşlandıkça daha bilge bir konuma yükselen bu kadınlarda, şifacılık ve mistik güçler de daha çok kadına izafe edilen özelliklerdendir. Kadınlar ve erkekler hemen her konuda eşit muamele görmekle birlikte kadınlara ve kölelere şiddet yasaklanmıştır (Bilbaşar, 2015b: 632). Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan bu Çerkezler, geçimlerini tevue (insan, hayvan ve eşya talanı için baskın) ve tokma (köle) ticareti ile sağlamakta, genellikle yoksul ancak törelerine bağlı bir hayat sürmektedir. Töreye karşı gelen kim olursa olsun yine törenin uygun gördüğü biçimde cezalandırılmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki bu eşitlikçi adalet anlayışı Satanya yirigeç gereği cezalandırıldığında (Bilbaşar, 2015b: 631) suç ortağı olarak görülen Şefsi'nin de cezalandırılmasıyla (Bilbaşar, 2015b: 647) somutlaşır.

Çerkezlerin doğaya ait birçok unsuru barındıran inançlarında eserde adı geçen en büyük tanrıça Sataney'dir. Nart Destanları'nda Güneş'in ve Ay'ın kızı olarak yer alan ve nartların manevi anneleri, liderleri olan bu tanrıça (Koçak ve Gündoğdu, 2018: 106) ile eserdeki temel kadın karakter olan Satanya hem ismen hem de hikâyeleri bakımından benzerlikler taşımaktadır. Sataney'in babasız bir oğlunun olması (Bu çocuk, Sataney'in oturduğu bir kayanın döllenmesi ile dokuz ay sonra kayanın içinden bir kor olarak dünyaya gelir ve suya batırılarak insan formu verilir.) ile Satanya'nın Şefsi'nin yaşadığı mağaradaki tasvirler aracılığı ile hamile kaldığını düşünmesi paralellik taşıyan hikâyelerdir. Bu hikâyelerde öne çıkan su, kaya ve mağara dışıl, doğuran veya besleyen anneyi temsil eder. Bu olaylar, Meryem Ana'yı hatırlatması bakımından Hristiyanlık'la da kesişir.

Romanda benzer şekilde karşılaşılan bir diğer kadın da İlona'dır. Pşi Dole'nin tokma üretmek için aldığı kölelerden biri olan İlona, daha sonra canboyluk adı altında Satanya'ya kuma olur. Romanda Pşi Dole ona Zızlan diye seslenir. Çerkez inancında su perisi olarak geçen Zızlan, yol kesen ve kendisine bir kurban almadan geçit vermeyen bir peridir:

“Zızlan peri, yiğitlerimize göz dikip yolumuzu kesmiş, kardeşleri Zar ile Zıvava'yı imdadına çağırmıştır. Onlar da gökyüzünün arkalarını açıp yağmur gölünün sularını Obur Dağı'na boşaltmışlardır. Dağdan çamurlu sel sularıyla değirmen taşları yuvarlanır durmadan. Canavar Boğazı'ndan geçmeye yürek ister” (Bilbaşar, 2015b: 96-97).

Pşi Dole'nin İlona'ya bu ismi vermesinin nedeni ise onu dereye yıkanırken görüp kaçırmasıdır. (Bilbaşar, 2015b: 60). Yirigeç dönüşünde Pşi Dole kutsanmış gölde yıkanmak ve tanrılara dua etmek için göle girdiğinde Zızlan/İlona saçlarının kemendiyle Pşi Dole'yi

boğar (Bilbaşar, 2015b: 682). Bilbaşar romanda küçük ipuçlarıyla Pşi Dole'yi suyun derinliklerine çekenin İlona olduğunu hissettirir ancak bu durum net değildir. Bu açıdan bakıldığında kadının intikamının, doğanın intikamı ile eş olduğu söylenebilir.

İnanç, kadın ve doğa bağlamında romanda ele alınabilecek kadınlardan biri de Agunda Nine'dir. Gençliğinde Satanya'ya âşık Şefsi'nin ninesidir. Agunda Nine, eserde bir efsuncu olarak okuyucu karşısına çıkar. İnsanları çeşitli ritüeller ve ilahilerle tedavi eder, nazar çıkarır. Tedavileri “üfürük hücresi” dediği bölmede kurutulmuş şifalı otlar, çiçekler, kalaysız kaplar, çekiç, bir üfürükçüden diğerine el değiştiren eski bir Ahbaz kılıcı, biber ve sarımsak hevenkleri, kemik parçaları, deniz kabukları ve daha birçok doğal nesneden faydalanarak yapar. Boş vakitlerinde de küçük tanrı ve tanrıça sembolleri yaparak satar (Bilbaşar, 2015b: 125). Bu durum insanlarla ruhlar arasında aracılık yapan, kötü ruhların sebep olduğunu düşündükleri hastalıkları tedavi eden, iyi ruhların yararlı etkilerini sürdürmeleri için çalışan, yaptığı işten ücret almayıp yaşadığı toplumun diğer fertleri gibi hayatını idame ettiren şamanları (İzgi, 2012: 34) hatırlatır.

Varoluşun hemen hemen tüm evrelerinde doğayla arasında bir özdeşlik kurulan kadın, onun gibi doğuran, besleyen, yaşatan, şefkat ve merhametiyle koruyan bir varlık olmuştur. Kadının bu çoğaltıcı ve sağaltıcı etkisi ise zaman içerisinde çeşitli sebeplerle değersizleştirilmiş, görmezden gelinmiş veya baskı altına alınmıştır. Doğayla birlikte kadını da hakimiyeti altına almaya çalışan eril güç, Henry Vaughan'ın 17. yüzyılda kaleme aldığı dizelerinde somut olarak kendini gösterir:

“Emrime çağırdım doğayı; delik deşik ettim her yerini,
Kırdım dokunulmamış mühürlerini,
Rahmini, göğüslerini ve başını,
Tüm gizlerinin serildiği yerlerini,
Sessizce yağmaladım” (Vaughan'dan akt. Hatırnaz, 2021: 374).

4.4.3. Kadına Hitap ve Kadının Konumu

Türkçe sözlükte “Sözü birine veya birilerine yöneltme; seslenme” (TDK, t.y.) şeklinde tanımlanan hitap, insanlar arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin derecesini göstermesi bakımından önemlidir. Söz ya da yazı yoluyla kurulan bu ilişki toplumlara ve kültürlere göre değişmekle beraber özünde hitap eden ve edilen arasındaki sevgi ve saygının bir ölçütü olarak ele alınabilir. Diğer yandan hitap sözleri, bir toplumun genel yapısı hakkında da bilgiler içeren bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Çünkü hitap, bakış açısını büyük ölçüde yansıtan bir olgudur. Bu anlamda toplumun kadından beklentilerini ve kadının toplumsal yaşamdaki rolünü, kadın-erkek ilişkilerindeki hiyerarşiyi, kullanılan dilin zaman içerisindeki değişimi ile

toplumsal yapının değişimi arasındaki ilişkiyi anlamak ya da anlamlandırmak için hitap sözcükleri iyi birer referans olarak kabul edilebilir.

Bilbaşar’ın romanlarında kadına hitap şekilleri, eserin geçtiği coğrafya ve kadına bakış açısıyla, kadına verilen değerle büyük ölçüde ilişkilidir. Kullanılan bu sözler, toplumun kadın algısı ile paralellik taşımaktadır. Ancak bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır: Hitap sözcükleri kullanıldığı coğrafyanın dilsel özellikleri ve zamana bağlı olarak gerçekteşen anlam değişmeleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Bilbaşar’ın romanlarındaki kadınlara hitap, en genel sınıflandırmayla köylü ve kentli kadınlar üzerinden değerlendirilebilir. Bu noktada eğitim durumu da önemli bir ölçüttür. Köylü ve kentli kadınlar birbirleriyle karşılaştırıldığında kentli kadınların toplumsal statü açısından biraz daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Her ne kadar kadın, çoğu romanda ikincil bir konum içinde yer alsa da bu durumun da kendi içerisinde değişen bir sıralaması olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Köylü ve kentli kadınlara hitap, eğitim çerçevesinde değerlendirildiğinde ise en çok kullanılan “Hanım” sözcüğünün (Bilbaşar, 2022a: 68; 2015c: 39, 166) saygı ve statü göstergesi olarak yer aldığı söylenebilir. Bu noktada kadına karşı kullanılan bu sözlerin, kullanan kişinin eğitim durumu ve bakış açısıyla da ilgili olduğunu belirtmekte fayda vardır. Yani seçilen sözcükler hitap eden ve edilenin eğitim durumuna göre değişir. Eserde eğitimli kadınlardan bahsederken ve eğitimli insanlar kadınlardan bahsederken çoğunlukla daha nazik bir dil kullanmışlardır (Bilbaşar, 2021a: 59; 2022b: 60, 100; 2015c: 12, 13, 29, 166).

Bilbaşar’ın romanlarında en çok kullanılan sözcüklerden biri de “karı”dır. Bu sözcük kimi zaman kadınların erkeklerden daha aşağı bir statüde yer aldıklarını vurgularken (Bilbaşar, 2020: 24; 2013: 213, 214) kimi zaman da coğrafi bir dil tercihi olarak kullanılmıştır (Bilbaşar, 2015a: 157; 2013: 198, 212). Bilbaşar’ın romanlarında yer alan “avrat” (Bilbaşar, 2022a: 34, 83; 2015a: 9; 2021b: 45,485) ve “kancık” (Bilbaşar, 2021b:26,27,48,401,485) sözcükleri de bu türdendir.

Bilbaşar’ın romanlarında “kanayaklı” (Bilbaşar,2021b: 21), “el hakkı” (Bilbaşar, 2015b: 574; 2021b: 60), “eksik etek” (Bilbaşar,2021b: 79; 2015d: 118), “kaşık düşmanı” (Bilbaşar, 2021b: 180) gibi ifadeler de kadınları işaret eden sözcüklerdir. Bu sözcüklerden kanayaklı, çaresiz ve zavallı anlamında; eksik etek, cinsiyetçi bir yaklaşımla yetersizlik belirtmek için; el hakkı, bir kızın evlendiğinde artık bir başkasına ait olacağı düşüncesiyle;

kaşık düşmanı ise eve gelir anlamında bir katkısı olmayan kadınları ifade etmek için kullanılan ifadelerdir.

Romanlarda “bacı, ana, nine, teyze, yenge” (Bilbaşar, 2022a: 79; 2021b: 179, 266, 499; 2022b: 10,42, 46; 2015a: 18; 2013: 12, 214; 2015b: 60, 95, 124, 236, 328; 2015c: 196; 2015d: 48, 60, 99, 107) gibi akrabalık ilişkilerini ifade eden sözcükler de sıklıkla yer alır. Bu sözcükler eserlerin bazı bölümlerinde gerçekten akrabalık durumunu bildirmekle beraber bazı bölümlerde de değişik amaçlarla kullanılmıştır. Bunlardan bacı sözcüğü daha çok yakın hissedilen ve cinsel içerikli hiçbir unsurun akla getirilmediği kişiler için; ana sözcüğü saygı ve liderlik özelliklerine sahip kişiler için, nine sözcüğü de bilgelik ve saygınlığı ifade etmek için tercih edilen sözcüklerdir.

Bilbaşar’ın romanlarında beğenilen veya çok sevilen kadınları ifade etmek için kullanılan sözcükler de vardır. Bunlar genellikle doğa ile ilintili olan sözcüklerdir. Doğa; kusursuzluğu, güçlü ve etkili oluşu ile zamansız bir olgudur. Ayrıca kadındaki doğal güzelliği vurgulamak için eşsiz bir örnektir. Bu nedenle erkekler gerek sevgilerini göstermek gerek iltifat etmek amacıyla sık sık doğaya ait benzetmelerden faydalanır. Bilbaşar’ın romanlarında bu anlamda en sık rastlanılan sözcükler “Güneş, ceylan ve gül”dür. *Kölelik Dönemeci*’nde ailenin temeli olarak görülen anneye duyulan sevgi ve saygıyı ifade etmek için “Güneş’imiz”, zaman zaman da “Guşe” (prens) şeklinde hitaplar kullanılmıştır (Bilbaşar, 2015b: 187). Ceylan ve gül ise hem sevgi, hayranlık hem de gücü ve etkileyiciliği ifade etmek için kullanılan sözcüklerdir (Bilbaşar, 2022a: 11, 51, 75; 2021b: 79). Ayrıca beğenilen bir kadının alımlı ve güzel olduğunu vurgulamak için kullanılan “dilber” de bu kategoride ele alınabilecek sözcüklerdendir (Bilbaşar, 2021b:79; 2015b: 181).

Görüldüğü üzere kadına hitap şekilleri kadının toplumsal yapı içerisindeki yeri ve değeri ile ilgili bilgiler vermekle birlikte, toplumun kadına biçtiği rolü ve geleneksel yapıyı anlamak açısından önemli ipuçları taşıyan sözcüklerdir. Bu kullanımlardan hareketle birçok sosyal araştırmaya malzeme sağlayabilecek niteliktedir.

4.4.4. Ezgilerde Kadınlar

Türkçe sözlükte “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin” (TDK, t.y.) olarak tanımlanan kültür, bir milletin kimliği ve ruhudur.

Stendhal'ın romanı cadde üzerinde gezdirilen bir aynaya benzetmesinden hareketle edebiyatı da kültüre denk kabul eden Kaplan, çağdaş romancıların eserlerinde genellikle hayatı yansıttıklarını söyler. Dolayısıyla hayatın içindeki her şey aynı zamanda romanın malzemesidir. Hatta yansıtılan hayat ne kadar zenginse roman da o ölçüde güzeldir (Kaplan, 2005: 11). Bu açıdan bakıldığında Türk edebiyatı oldukça köklü bir geçmişe sahip, zengin bir edebiyattır. Sözlü gelenekten günümüze birçok farklı anlayışla özgün ve güçlü bir birikim oluşturmuştur.

Türklerin Orta Asya'daki göçebe yaşantısına paralel olarak oluşan sözlü edebiyat, Türk edebiyatının başlangıcı kabul edilir. Koşuk, sav, sagu ve destanlarla şekillenen bu dönem edebiyatı, hayatı doğrudan yansıtan bir zenginliğe sahiptir. Bu bağlamda sözlü edebiyatın devamı niteliğinde sayılabilecek Türk halk edebiyatı da tarihsel süreç içerisindeki birikimleriyle toplumun değişim ve dönüşümlerini en çok yansıtan alan olarak ele alınabilir. Diğer yandan Bars, hayatla doğrudan ilişkili olan, içerisinde kimliği, geleneği ve medeniyeti taşıyan ve aynı zamanda estetik barındıran halk edebiyatı ürünlerinin millî değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir işlevi olduğunun altını çizer (Bars, 2017: 223).

Türk halk edebiyatı içerisinde yer alan mâni, ninni, türkü, ağıt, ilahi gibi türler ise ezgiye dayalı ürünlerdir ve geçmişten günümüze insanların duygu, düşünce, hayal ve arzularını anlatması bakımından canlılığını korumuştur. Bu ürünler başta sevgi ve aşk olmak üzere özlem, ayrılık, gurbet, hüzn gibi pek çok duyguyu yansıtan eserler olmakla birlikte mevcut toplumsal anlayışın tanımlanmasında ve değerlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir.

Bilbaşar da eserlerini oluştururken toplumcu hassasiyetinin bir getirisi olarak halk edebiyatı ürünlerinden sıklıkla yararlanmışır. Onun yazın anlayışı en basit ifadeyle “Halkı halka, halka ait değerlerle anlatmak”tır. Bilbaşar, bu bilinçli yaklaşımını şu şekilde ifade eder:

“Fikirde toplumcu sanatta gerçekçi görüşe bağlı idim. Memleketimiz insanların dertlerini toplum gerçeklerini ancak bu edebiyat tekniği ile gün ışığına çıkarmak ve onlara çözüm yolunu göstermek mümkün olacağına inanıyordum. Eserlerimde meddah taklitlerine, halk masal ve hikâye deyişlerine de yer veriyordum. Bununla eserimi halkıma daha rahat okutacağım, eserlerimle geleneksel bağlantıyı sağlayacağım kanısındaydım. Batı mükemmelliğine ulaşabilmek için eski sanat değerlerimizin tümünü inkâr etmek, geleneksel bağlardan arınmak gereğini savunanlara katılmıyorum. Bizim halk edebiyatımız zengin bir dil ve sanat hazinesine dayanır. Ölü değil yaşayan bir dil hazinesidir bu. İmkânları geniştir. Halk için yazan bir sanatçı bu hazineyi görmezlikten gelir, ondan faydalanmazsa ister istemez halkla arasına bir mesafe koyar. Bu hazineden faydalandıkça yapının yerellik yanının güçleneceğini ve halka daha rahat ulaşacağını Cemo ispatlamıştır. Cemo'nun Dil Kurumu ödülüne layık görülmesinin önemli nedeni bu olsa gerektir. Dil Kurumu ödülünü bana Cemo'nun

kazandırmasına pek sevindim. Demek alın terimi boşuna dökmemişim otuz yıldır. Tuttuğum yolda yanılmamışım. Az mutluluk değil bu” (Bilbaşar, 1967: 218- 219).

Bilbaşar’ın romanları olay, kişi, zaman bakımından oldukça geniş bir yelpazeyi ele almakla birlikte sanat anlayışının bir getirisi olarak halk edebiyatı ürünleri bakımından da oldukça zengindir. Eserlerinde mâni, ninni, türkü, ağıt, tekerleme, ilahi, deyiş gibi türler birçok yerde okuyucu karşısına çıkar. Bunların yanı sıra marşlar ve kantolar da Bilbaşar’ın ezgisel anlamda romanlarına dahil ettiği türlerdendir.

Bilbaşar’ın romanlarında en çok karşılaşılan tür türkülerdir. Türküler konularını geçmişten günümüze halkın yaşamından, duygularından ve düşüncelerinden alan bir türdür. Dolayısıyla çok geniş bir kaynağa sahiptir. Aşk, sevgi, özlem, gurbet, umut, isyan, övgü, yergi, iltifat, sitem, kahramanlık gibi insana dair her duruma ve duyguya tercüman olan türküler, bir milleti her yönüyle tanıtabilecek bir kültür hazinesidir. Türkülerde işlenen konular açısından bakıldığında Bilbaşar’ın romanlarında hemen hemen her konuda çeşitli örnekler bulmak mümkündür. Romanlarda yer alan aşk ve sevgi temalı türküler; bu duyguları karşı tarafa ileten (Bilbaşar, 2020:41; 2022a: 121; 2021b: 78; 2013: 33; 2015b: 364; 2015c: 66, 93; 2015d: 151), aşk acını anlatan (2022a: 55, 183; 2021b: 61; 2015a: 247), evlenme isteğini belirten (Bilbaşar, 2022a: 51, 83; 2021b: 67) ya da kadının fiziki görüntüsünü cinsel çağrışımlarla tasvir eden (Bilbaşar,2015a: 152, 153, 158, 265, 266) içeriklere sahiptir. Bunlardan kadını tasvir eden türküler genellikle arzulanan kadınların isimlerine uydurularak bestelenmiş türkülerdir:

“Kalk gidelim Kevser’im dağa oduna,
Odun değil meramım tombul buduna.
Kalk gidelim Kevser’im dağa sülüne,
Sülün değil meramım ince beline” (Bilbaşar, 2015a: 152).

“Dere boyu giderim
Koyun, kuzu güderim
Sennen bizi görmüşler Saniye’m
Nası inkâr ederim” (Bilbaşar, 2015a: 158).

Romanlarda aşk ve sevginin yanı sıra özlem (Bilbaşar, 2022b: 68; 2015c: 93; 2015d: 125), sitem (Bilbaşar, 2022a: 26; 2021b: 145), övgü (Bilbaşar, 2013:165; 2015b: 363) içeren türküler de oldukça fazladır. Kahramanlık ve ulusal duyguları ifade eden türküler ise daha çok savaş yıllarının atmosferini yansıtan *Zühre Ninem*’de yoğun olarak yer alır (Bilbaşar, 2015d: 41,54,55,148). Başta “Çanakkale Türküsü” olmak üzere seferberlik yıllarına ait bu türküler, zorunlu göçlerin yarattığı gurbet duygusuyla memleket hasreti içeren, kahramanlıkları övgüyle anlatan eserlerdir. Bunlar kimi zaman kadınların ağzından söylenen türkülerken kimi zaman da kadını muhatap alan türküler olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde millî

duyguları harekete geçiren marşlar da tema bakımından burada vurgulanması gereken bir türdür (Bilbaşar, 2015c: 170; 2015d: 121).

Toplumsal yaşamı eserin kurgusunu bozmadan en gerçek ve çıplak hâliyle okuyucusuyla paylaşan Bilbaşar, bunu yaparken günlük yaşamı ve geleneği de eserlerine ustaca yerleştirmiştir. Anadolu’da gündelik işler yapılırken söylenen türküler (Bilbaşar, 2022b: 12,148; 20221b: 423), yöresel farklılıklarıyla gelin çıkarma (Bilbaşar, 2021b: 123; 2015a: 262), âşık atışması (Bilbaşar,2021b: 63-67), sünnet (Bilbaşar, 2015d:171) gibi törenlerde söylenen türküler bunlardandır. Özellikle gelin çıkarmada söylenen türküler, gerçekleşen evlilikle ilgili duygu ve düşünceleri de yansıtan eserlerdir. Nitekim bu ezgilere eklenen isimler de bu amaca hizmet eder. Aynı şekilde kültürümüzün kadim geleneği olan ağıt da Bilbaşar’ın eserlerinde yer bulan türlerdendir (Bilbaşar, 2021b: 104; 2015a: 379; 2015b: 111).

Toplumsal gerçekçi eserlerde, mevcut toplumsal düzendeki eşitsizlik ve adaletsizlikler romanların temel çatışma noktalarını oluşturmakla birlikte türkülerde de yer alır. Özellikle ağa-köylü çatışması ekseninde en belirgin kahraman olarak verilen âşık Memo, türküleriyle düzene isyan eder ve halkı eşit bir düzende birlik olmaya çağırır (Bilbaşar, 2021b: 414, 417, 450, 452, 463, 464, 465). Protesto içerikli bu türküler, cinsiyet ayrımı olmaksızın tüm halkın ortak sesi, taşıdığı umut ve inanç ile güzel günlere duyulan özlemdir.

Eserlerinde halkla arasındaki mesafeyi mümkün olduğunca yakın tutmaya çalışan ve bu anlamda geleneksel edebiyatın en canlı unsurlarını romanlarına yerleştiren Kemal Bilbaşar, türkülerle birlikte mâni, ninni ve tekerlemelerle de halka dokunmayı başarmıştır. Bilbaşar’ın romanlarındaki mâniler aşk, sevgi, istek ve özlem içeren karşılıklı manilerdir (Bilbaşar, 2020: 26; 2015a: 246, 355, 356). Bebekleri uyutmak ve sakinleştirmek için söylenen ninniler, romanlarda anne ile bebek arasındaki bağı ve bebeğe yüklenen umudu simgelerken (Bilbaşar,2015d: 109) tekerlemeler de ninnilerden sonra çocuğa ritim duygusu kazandıran ikinci bir ezgisel yapı olarak yer alır (Bilbaşar, 2015d: 126).

Toplumsal yaşamın önemli bir parçası olan inançlar, hayata anlam katarak manevi tatmin sağlamanın yanı sıra birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirir. İnsanlara umut ve iyimserlik aşılar ve bir arada yaşamayı anlamlı kılar. Bireyin hayata ve insanlara karşı tutumunun yanı sıra çeşitli ibadet ve ritüellerle gerçekleştirilen inançlarda yer alan bazı uygulamalar ezgisel nitelikler barındırır. Türk edebiyatında Tanrı’yı ve din büyüklerini öven, manevi mesajlar taşıyan bu ezgiler ilahi, nefes, nutuk, devriye, şathiye, deme (deyiş) gibi

isimler alır. Kültürel çeşitliliği her yönüyle önemseyen Bilbaşar, eserlerinde ilahilere (Bilbaşar, 2015a: 15, 71), deyişlere (Bilbaşar, 2021b: 449 ve hatta geleneksel Çerkez inancında yer bulan dinî ezgilere (Bilbaşar, 2015b: 130, 131, 405, 602, 625) de yer vermiştir. İlahilerde İslam inancını, deyişlerde Alevi-Bektaşî kültürünü ve Çerkezlerin geleneksel çok tanrılı yaşamlarını anlatan ezgilerde Şaman inancını bulmak mümkündür. Bunlardan Çerkezlere ait ritüellerde efsunlama yoluyla şifa dağıtan Agunda Nine, özellikle vurgulanan bir karakterdir.

Son olarak eserlerde anılması gereken tür kantolardır. Kanto, piyeslerden önce genellikle bir kadın tarafından yapılan müzikli ve danslı gösteri olduğundan burada üzerinde durulması gereken bir türdür. *Bedoş*'ta okuyucu karşısına çıkan kanto ve kantocu kavramları (Bilbaşar, 2015c: 149, 150, 152) kadının toplumsal değişimi ile ilgili önemli ipuçları taşır. Kantoyu Osmanlı-Türk müziğinin ilk popüler türü olarak tanımlayan Beşiroğlu, “Kadın Kimliği”nin saray ve çevresi dışındaki değişimini ve popülerleşmesini sağlayan bir müzik türü olarak ele alır (Beşiroğlu, 2006: 16). Bu bağlamda çocukluğundan itibaren öğretmen olmayı kafasına koyan ve bunun için her türlü zorluğa katlanan Bedia’nın hikâyesinin paralelinde verilen kantocu detayı, kadının her açıdan değişen kimliğini ortaya koyan güçlü bir yardımcı fikir olmuştur.

4.5. Kadın ve Eğitim

"Bir medeniyetin düzeyini ölçmek isterseniz

derhâl kadının hayat şartlarına bakınız."

Stuart Mill

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan eğitim, insanoğlunun varlığını devam ettirebilmesi için zorunlu olarak ihtiyaç duyduğu bir olgudur. İnsanın toplumsal yaşam içerisinde yer alabilmesinin temel koşuludur. İster okul içinde ister okul dışında olsun eğitim, bireyin hayata dahil olabilmesi için gerekli olan bilgi ve becerileri kazanmasını ve bunun paralelinde bir kişilik oluşturmalarını sağlayan temel unsurdur. Kültürlere ve toplumlara göre değişik biçimlerde gerçekleştirilen eğitim; bilgi, beceri ve tecrübelerin bir sonraki nesle aktarımını sağlayarak toplumsal gelişimin en büyük destekçisi olmuştur.

Henüz bir devletin varlığından söz etmenin mümkün olmadığı avcı-toplayıcı dönemlerde çocukların eğitimi ailelerin sorumluluğundadır. Eğitim; avcılık, toplayıcılık, ateş yakma gibi yaşamı idame ettirebilecek temel düzeydeki becerilerin kazandırılmasına yöneliktir. Nüfus artışı ve yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte klan ya da beylik gibi yapılarla örgütlenmeye başlayan toplumlarda, eğitimdeki anlayış ve içerik de değişmiştir. Tarım ve hayvancılıkla ilgili bilgi ve beceriler formel veya informal yollarla aktarılmıştır. Devletlerin oluşmasıyla birlikte eğitimde devletin etkisi kısmen de olsa hissedilmeye başlanmıştır. Devlet, ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarını yetiştirmek ve mevcut ideolojisini yerleştirmek için eğitim sürecine dahil olmuştur. Bilim ve sanayi devrimi ile şehirleşmenin hızla artması, bilgi üretimindeki hız ve bunların sonraki nesle aktarılması problemi; devletin eğitimi kontrol altına almasına ve yönetmesine yol açmıştır (Şimşek, Küçük ve Topkaya, 2012: 2810-2811).

İslamiyet öncesi dönemde Türkler, göçebe yaşam tarzına uygun olarak yazı, sanat, mimari ve ekonomiyi şekillendirmişlerdir. Eğitim, hayatta kalma ve savunma becerilerini geliştirmeye odaklanmıştır. Köktürklerden sonra Uygurlar Türkistan'a hâkim olmuş, ancak Maniheizm dinini benimsemeleriyle askerî eğitimleri zayıflamıştır. Uygurlar, matbaa kullanımıyla eğitim ve kültür düzeyini yükseltmişlerdir ve bu sayede "Uygur" adıyla uygarlık anlamında anılmışlardır (Hali ve Rencüzoğulları, 2017: 435).

Türkler, İslamiyet'in kabulüyle beraber eski geleneklerini İslam kültürü ile birleştirerek yeni bir medeniyetin temellerini atmışlardır. Medrese denilen eğitim kurumlarının inşasıyla birçok değerli âlim bu dönemde yetişerek adından söz ettirmiştir.

Osmanlı döneminde kadınlar genellikle sıbyan mekteplerinde eğitim alırken sadece idareci ve aydın kesimden olan kızlar özel dersler alabilmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte Batı'nın etkisi eğitim alanında da görülmeye başlamıştır. Fransa'nın Duruy Kanunu (1867) örnek alınarak hazırlanan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kızlar için öğretmen okullarının açılması ve rüştiye sayısının artırılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, kadınların sağlığı düşünülerek ebe mektebi açılmıştır. II. Abdülhamid döneminde bu okulların sayısı artırılmış, kızları üretime katmak amacıyla sanayi mektepleri açılmıştır. Meşrutiyet dönemi daha çok okulların kalitesinin tartışıldığı ve iyileştirme çabalarının olduğu bir dönemdir. Meşrutiyet aydınları, kadınların eğitimini savunurken, eğitimin amacı, kapsamı ve programı konusunda farklı görüşler ortaya koymuştur. Bir kısım aydın, ev hanımlarına yönelik eğitimi desteklerken bir kısım da kadınların sosyal hayata katılmasını sağlayacak sınırsız bir eğitimden yana olmuş ve kadınlara yüksek öğrenim imkânları sağlanmasını savunmuştur. Bu tartışmalar sonucunda, hükümetin de desteğiyle kadınlara yüksek öğrenim ve birçok alanda eğitim imkânları sağlanmıştır (Kurnaz, 1999).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında verdiği mücadele ve gösterdiği fedakârlıklarla kadın, erkeğin gölgesinde kalan bir varlık olmaktan çıkmıştır. O zorlu yıllarda hayatın her alanında sahneye çıkan kadınlar, sonraki süreçte de Atatürk'ün desteğiyle artık izleyen değil yaşayan ve yaşatan olmaya başlamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Atatürk'ün ikinci hedefi yeni kurulan bu tam bağımsız devleti “çağdaş uygarlık seviyesi”ne taşımaktır. Bunun için zaman kaybetmeden radikal kararlar almış ve uygulamaya koymuştur. Bu açıdan kadını erkekle birlikte toplumu oluşturan eşit paydaşlar olarak gören Atatürk, başta eşitlik olmak üzere kadınlarla ilgili birçok yeniliğe imzasını atmıştır. 1926 Medenî Kanunu'yla miras ve mülkiyet gibi birçok konuda bu eşitlikçi anlayış somutlaştırılmış, kademeli olarak kadınlara seçme ve seçilme hakları verilerek kadının etkinliği arttırılmıştır. Elbette tüm bu düzenlemelerin başında eğitim ve özellikle kadının eğitimiyle ilgili olanlar vardır. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretim birleştirilmiş, tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Ardından gelen karma eğitim, yeni Türk harflerinin kabulü, millet mekteplerindeki okuma-yazma seferberliği, kız enstitülerinin açılması ise destekleyici adımlardan bazılarıdır. Atatürk “Cumhuriyet Kadını”nı, toplumun temel benimseyişlerinin farkında olan, ona göre bilgilenmiş ve kadın-erkek eşitliği açısından erkek ile aynı eğitim sürecine dâhil olmuş bir birey olarak ele almıştır (Erdem, 2015: 1270-1271).

Eğitim, en genel tanımıyla bireyde kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik davranışlar oluşturma sürecidir. Bu süreç kurumsal bir nitelik taşıyabileceği gibi doğal ortamda kendiliğinden gelişen bir çizgi de izleyebilir. Bu açıdan formel ve informal olarak sınıflandırılır. Kurumsal nitelik taşıyan formel eğitim de kendi içinde örgün ve yaygın olarak ikiye ayrılır. Okul eğitimi olarak da adlandırılan örgün eğitim; ilk, orta, lise ve yükseköğretim basamaklarından oluşur. Yaygın eğitim, her yaş grubundaki insanların eğitimine yönelik olup halk eğitim merkezleri, çıraklık okulları, kız sanat okulları gibi kurumlarda, ihtiyaca ve bireysel tercihe göre verilen ve yine planlı, programlı olan eğitimlerdir. Bu eğitimlerin sonunda yeterliliği gösteren bir sertifika verilir. İnfomel eğitim ise profesyonel olmayan, yaşamın içinde kendiliğinden gelişen ve gelişim yönünün belli olmadığı eğitime verilen isimdir. Belli bir planı olmayan bu eğitim; aile ve çevre aracılığıyla, genellikle gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşir.

Kemal Bilbaşar eserlerinde genellikle cumhuriyet döneminde, kırsal kesimlerde yaşayan insanları anlatmıştır. Cumhuriyet dönemi, eğitim ve öğretim alanında bir dizi adımın atıldığı bir dönem olsa da bu girişimlerin küçük kasaba ve köylerde uygulanabilir olması zaman alacak bir mesele olduğundan romanlarda yer alan kişiler kurumsal eğitim açısından zayıftır. Eğitim hedeflerinin tüm halka ulaşamamasında zamanın yanı sıra toplumsal, ekonomik ve siyasi durumlar da etkili olmuştur. Kadının gelenekten getirdiği kabuğundan sıyrılması, savaştan çıkan ülkenin ekonomik durumu ve özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra eğitimle ilgili girişimlerin yeterince desteklenmemesi bunlardan bazılarıdır. Nitekim eğitimin vazgeçilmez türü olan informal eğitimin içeriği de bu görüşü destekler niteliktedir.

Bu bölümde Bilbaşar'ın romanlarındaki kadınlar ve eğitim durumları, romanın geçtiği dönem ve mekânlara paralel olarak formel ve informal açılardan değerlendirilerek kadının eğitim tarihi içindeki konumu belirlenmeye çalışılacaktır.

4.5.1. Formel Eğitim

Bilbaşar'ın romanlarında yer alan karakterler, yukarıda da bahsedildiği gibi yaşadıkları coğrafya, zaman, siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenlerle formel eğitimden uzak kalmış/bırakılmış insanlardır. Eserlerde yer alan erkek karakterler bile bu açıdan sınırlı sayıdadır. Eğitimli kadın karakterler ise birçok eserde yok ya da yok denecek kadar azdır. Bu açıdan bakıldığında eserlerde yer alan kadınlardan bazılarının ise eğitim durumları ile ilgili bir bilginin olmadığını da belirtmekte fayda vardır. Toplumsal konumlarıyla birlikte düşünüldüğünde eğitim almış olma olasılığı olan ancak eserlerde bununla ilgili bir bulgunun olmadığı kadınlar; *Ay Tutulduğu Gece*'nin Havva Kız olarak bilinen Suzan'ı, bir hayal içinde

anılan Marika'sı ile Lükseria ve kız kardeşi, Cemo'nun Münevver Hanım'ı başta olmak üzere kışlada karşılaşılan komutan eşleri, *Yonca Kız*'da kendisinden "Hanımefendi" diye bahsedilen Ayşe Teyze'nin gelini, *Kölelik Dönemeci*'nin İlona ve Tanya'sıdır.

Romanlarda formel eğitimleri ile ilgili bilgi verilen kadınlar ya eserlerin küçük karakterleri ya da öğretmenlerdir. *Deniz'in Çağırışı*'nda sadece bir, iki satırda kısmen okul eğitimi aldığı belirtilen Zehra (Bilbaşar, 2021a: 53), *Başka Ohur Ağaların Düğünü*'nde ilkökul eğitimi aldıkları satır aralarında geçirtilen genç kızlar ile *Yeşil Gölge*'de Halkevi'nde açılan dikiş kursuna katılan kasabalı kızlardır. Ancak Zehra ve dikiş kursuna devam eden kasabalı kızların eğitimi ile ilgili başka bir detay verilmemiştir. Bunların dışında eğitimleriyle ilgili bilgi verilen kadınlar, Bilbaşar'ın iki eserinde yoğunlaşır: Bunlardan ilki çocuklar için yazdığı *Yonca Kız*, diğeri de Bilbaşar'ın eşi Bedia Hanım'ın hayatından esinlenerek kaleme aldığı *Bedoş*'tur. Bu iki eserde de küçük birer kız çocuğunun doğumundan belirli bir yaşa gelinceye kadarki hayatı anlatılır. Ana karakterler bu kız çocuklarıdır ve dolayısıyla eserde eğitimleri de dahil olmak üzere pek çok ayrıntıya yer verilmiştir. *Bedoş*'ta ayrıca küçük Bedia'nın ve memleketin kaderinde rol oynayan öğretmenler de eğitilmiş kadınlar olarak ön plana çıkar.

Yonca Kız, Bilbaşar'ın 1971'de kaleme aldığı bir romandır. Formel eğitimin yanı sıra informal eğitimin de sıkça vurgulandığı eserde *Yonca Kız*, her ikisi konusunda da oldukça yetenekli bir çocuk olarak çıkar okuyucu karşısına. *Yonca*'nın doğduğu Kale kasabasının tanıtımıyla başlayan eserde, kasaba tasviri yaşanan zamandan kopuk bir biçimde verilir. Bir Orta Çağ kalesine benzetilen kasaba; Yeni ve Yakın Çağların erişemediği, geçmiş zaman düzeniyle yaşanan bir karantina bölgesidir âdeta (Bilbaşar, 2022b:7). Bilbaşar bu kurguyla hem eğitim başta olmak üzere birçok açıdan aralarında uçurum bulunan köy ve kent yaşamı arasındaki mesafeyi çizer hem de ileriki bölümlerde gerçekleşecek göç ile beraber yaşanacak psikolojik sarsıntının hazırlığını yapar.

Küçük yaşlarda kasabadan ayrılan *Yonca*'nın okul hayatı, birçok sarsıcı olayın nihayetine başlar. Göçün ve yoksulluğun birçok yüzüyle karşılaşp babasını yitirmesi hep erken çocukluk döneminin travmaları olarak yer alır eserde. Nihayet hayatının düzene girmesiyle -babasının teyzesi Hatice Hanım'ın onları himayesine almasıyla- başlayan okul hayatı *Yonca*'nın hayatındaki en önemli eşiklerden biridir. Hatice Hanım kendi verdiği eğitimin yanı sıra *Yonca*'nın akademik gelişimi üzerinde de duran bir kadındır. Öncelikle onu Altın Yuva isimli bir anaokuluna yazdırır. Bu bölümde onu her zaman destekleyen ve ileride "büyük adam" olacağını söyleyen Hatice Hanım'a karşılık *Yonca*'nın bakış açısı da dikkate değerdir: *Yonca*, onun bu söylemlerinde neden "kadın" değil de "adam" dediğini anlayamaz

ama bir türlü cesaret edip soramaz (Bilbaşar, 2022b:102). Bilbaşar, böylelikle yaratılan cinsiyetçi yaklaşımların özelinde oluşturulan sınıfsal yaklaşımların eleştirisini bir çocuğun bakış açısıyla eleştirir.

Yonca'nın anaokulu serüveni Hatice Hanım'ın ilgisiyle başarılı ve verimli bir şekilde geçen bir süreçtir. Bu süreçte Hatice Hanım'ın bu koşulsuz, kucaklayıcı sevgisi ve iyi niyeti sadece Yonca'nın, annesinin veya çiftlikte baktığı sahihsiz hayvanların değil Yonca'nın arkadaşlarının hayatına da dokunur. Çocukları sık sık köşkünde ağırlayan Hatice Hanım, köşkün bahçesinde çocukların her zaman gelip oynayabileceği bir çocuk bahçesi bile yapar (Bilbaşar, 2022b:111).

Bu verimli yılın ardından Yonca'nın ilkokula yazılma zamanı gelir. Bilbaşar bu bölümde Yonca'nın o güne dek nüfus cüzdanının dâhi olmadığına altını çizerek sınıfsal ayrımın silikleştirdiği karakterlere dikkat çeker (Bilbaşar, 2022b:112). Diğer yandan Hatice Hanım'ın onu kendi kütüğüne alma düşüncesi, ekonomik çıkarların Yonca'nın hayatının da değişmesine yol açtığını -çünkü babası da bu sebepten hayatını kaybetmiştir- vurgular. Bu fikrin eyleme geçmesinden önce Yonca, çingeneler tarafından kaçırılır ve ailesi öldüğüne inandırılır. Bu nedenle eğitim hayatı sekteye uğrayan Yonca, bu durumdan kurtulduğunda suçlular da cezalandırılır. Ayşe Teyze, annesi ve babası hapiste olan torunu Şehvar'ı da köşke getirir. O yıl Şehvar ve Yonca birinci sınıfı birlikte okur. Sevginin ve ilginin iyileştirdiği Şehvar da kötü alışkanlıklarından kurtulur. Yonca ile başarılı bir yılı geride bırakırken 23 Nisan şenliklerinde herkesi kendilerine hayran bırakırlar. Hatice Hanım umut ve gururla onları izlerken bu küçük kızların büyüüp tekstil mühendisi olduklarını hayal eder (Bilbaşar, 2022b:184).

Bedoş'ta ele alınan dönem Yonca Kız'a göre daha uzun bir dönemdir. Bu romanda da Bilbaşar, göç olgusunu eserinin ilk bölümlerine yerleştirir. *Bedoş*'un doğduğu gün Makedonya'nın hürriyetini ilan ettiği gündür. *Bedoş*'un büyükbabası Adana valisi Bahri Paşa, bu durumun ortalığı karıştıracağını öngörerek çevresindekilerin zarar görmemesi için boşandığı eşi ve ailesinin Adana'dan kaçmasını tembihler (Bilbaşar, 2015c: 21). İsmi bile yollarda konulan Bedia'nın hikâyesi eserin ilerleyen bölümlerinde birçok ayrılığı da içine alarak hayatını şekillendirecektir. Bedia ve ailesinin ilk ev sahibesi emekli bir öğretmendir. Eserde "Hocanım" olarak geçen bu kadın hem Bedia'nın hem de ailesinin hayatında belirleyici olmuş bir karakterdir. Hocanım, Bedia'nın annesi Başı'ya başta Türkçesini düzeltmek olmak üzere birçok konuda öğretici olmanın yanı sıra Bedia'nın yetiştirilmesinde de büyük emekleri olan bir kadındır (Bilbaşar, 2015c: 27). Hatta Bedia'nın dış buğdayı töreninde kitabı seçmesi

üzerine o günden itibaren Bedia'ya seslenirken onun öğretmen olacağını söylemesi hem Bedia'nın hem de ailesinin bu düşünceyi benimsemesini sağlamıştır (Bilbaşar, 2015c: 28-29). Öyle ki bir süre sonra bir ev alıp taşınmaya karar verdiklerinde Hocanım'ı da yanlarında götürmek istemişler ancak Hocanım'ın ömrü yetmemiş ve bu tasarı gerçekleşmemiştir (Bilbaşar, 2015c: 39).

Bedia'nın ilkokul yıllarına kadar olan bölümü savaş yıllarını ve savaşın yaşattığı ayrılıkların bir panoraması şeklindedir. Bilbaşar, eğitimin gerekliliğini ve ailesinin bu konudaki bakışını Bedia'nın birinci sınıfa başlayacağı sene annesinin ağzından verir. Okuma yazma bilmeyen Bašo, kocasının mektubunu başkalarına okutmak zorunda kalmış ve bu çaresizliğe isyan etmektedir:

“Bu dünyada en kötü şey cahillik. Cahil olmasam mektubumu kendim okurdum, Safinaz gibi densiz bir kızın maskarası olmazdım. Gülüp eğlendi bizimle. Şimdi de ev ev dolaşp mektubumuzda yazılanları bire bin katarak komşulara anlatacak. Gizlimizi kapaklımızı duymayan kalmayacak. Babanın bana yazdığı maniler dilden dile dolaşacak. Ne kötü şey cahillik. Gördün ya hâlimi sen sakın cahil kalma kızım” (Bilbaşar, 2015c: 83).

Bedoş ilkokula başladığında karşısına çıkan ilk öğretmen Muhsine Hocanım'dır. Hiç evlenmemiş, orta yaşlı bir kadın olan Muhsine Hanım, Bedoş'u ilk günden çok sever. Okuma hevesiyle dolup taştan Bedia ilk iki yılında çok başarılı olur. İkinci sınıfı bitirdiği gün babası karne hediyesi olarak onu tiyatroya götürür. Orada kantocuları gören Bedia bir süre kantocu olma hevesiyle arkadaşlarına taklitler yaparak günlerini geçirir. Başka bir semte taşındıkları için okul değiştirmesi gereken Bedia, okulundan ve Muhsine Hanım'dan ayrılmak istemez. Muhsine Hanım'la birlikte okula gidip gelmesi şartıyla bu istek kabul edilir. Bedia'nın Muhsine Hanım'la yaptığı bu yolculuklar onun hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu dönemler aynı zamanda Mondros Ateşkesi'nin imzalandığı zamanlardır. Bedia bu yolculuklar sırasında sık sık duyup anlamadığı memleket meseleleriyle ilgili konularda sorular sorar, Muhsine Hanım da bilmesi gereken kadarını ona uygun bir dille anlatır. Hatta kadın öğretmenlerin İzmir'in işgaline karşı nasıl direneceklerini belirleyecekleri Darülmuallimat'taki toplantıdan ve sonraki günlerde Halide Edip'in bu toplantılardaki ateşli konuşmasından bahseder. Okul binasına hayranlıkla bakan Bedia, bu okula nasıl yerleşeceğini de bu yolculuklarda öğrenmiştir (Bilbaşar, 2015c: 164-167). Bedia'nın okul yolu eğitimi okullarında bir yangın çıkmasıyla ertesi yıl son bulur. Ancak Bedia Muhsine Hanım'ın önerisiyle Darülmuallimat'ın arkasındaki Çapa Tatbikat Okulu'na yazdırılır. Bedia burada da ilk günden itibaren başarılarıyla dikkat çeker. Ancak bir süre babasının tayini Lapseki'ye çıkar. Okulundan ayrılmak istemeyen Bedia, annesini ikna ederek teyzesinin yanında kalır. Bu

ayrılık herkes için çok zor olsa da bir süre sonra ailesi tekrar İstanbul'a gelmenin bir yolunu bulur. Bedia son sınıfta bir bağırsak hastalığına yakalanır. Oldukça zor günler geçiren Bedia hava değişimi için gittiği eniştesinin çiftliğinden döndüğünde son anda Darülmuallimat'ın sınav kayıtlarının bitmek üzere olduğunu öğrenir. Aceleyle ve gizlice kayıt yaptıran Bedia bu sınavı kazanır. Bilbaşar, Bedia'nın hikâyesini burada bitirir ancak romana eklediği sonuç bölümünde Bedia'nın Diyarbakır'da öğretmenlik yaptığını okuyucuyla paylaşır (Bilbaşar, 2015c: 207).

Bilbaşar'ın romanlarında okul eğitimiyle öne çıkan Yonca ve Bedia okul hayatlarında başarılı ve gelecek vadeden çocuklardır. Özellikle Bedia, fırsat verildiğinde bir kadının zor koşullarda bile neler başarabileceğinin somut örneklerindendir. Hocanım, öğretmenliğin hayat boyu süren bir meslek olduğunun somut bir örneği iken Muhsine Hocanım hem genç nesillerin yetişmesindeki payı hem de ülkenin bağımsızlık mücadelesinde eğitilmiş kadınların gücünü temsil etmesi açısından önemli karakterlerdir. Ayrıca Bilbaşar, Muhsine Hocanım aracılığı ile Halide Edip'in Sultanahmet Mitingi'ne gönderme yaparak eğitilmiş kadınların gücünü okuyucuya hatırlatır.

4.5.2. İnförmel Eğitim

Bilbaşar'ın kadın karakterlerinin çoğu, geleneksel anlayışla sözlü kültürün, gözlem ve taklidin baskın olduğu bir eğitim alır. İnsanın doğumundan ölümüne sürekli içinde bulunmak durumunda olduğu införmel eğitim, Bilbaşar'ın romanlarında kimi zaman hayatın bir parçası olarak olağan akış içinde kimi zaman da özellikle vurgulanarak okuyucuya iletilir ve bu tarz ifadelerin olduğu bölümler hem geleneksel kültürle hem de kadının toplumsal konumu ile ilgili değerli bilgiler verir.

Bilbaşar'ın romanlarında yer alan kadınların çoğu küçük yerleşim merkezlerinin sakinleridir. Bu yüzden olanakları sınırlı ve içe dönük bir yaşam sürerler. Bu içe dönük yaşam, karakterlerin kabuklarından sıyrılma çabaları ya da dünyalarından kısa süreliğine de olsa uzaklaşma istekleri söz konusu olduğunda büyük bir çekingenlik olarak kendini gösterir. Bu nedenle kendilerine biçilen rollerin dışına çıkmaya cesaret eden kadın sayısı oldukça azdır. Ancak bu, kentlerde yaşayan kadınların cesur ve girişken oldukları anlamına gelmez. Öyle ki yaşam koşullarını değiştirmeye cesaret eden kadınlar kırsal kesimin kadınlarıdır.

Bilbaşar'ın yabancılaşma olgusu üzerinde durduğu *Denizin Çağırışı*, formel eğitimde olduğu gibi införmel eğitim açısından da kadınlarla ilgili pek fazla bilgi içermez. Demokrat Parti'nin iktidar olduğu bir dönemde geçen *Ay Tutulduğu Gece* ise kadınlara sadece "namus"

kavramı doğrultusunda bakan bir anlayışın hâkim olduğu bir eserdir. Kasabada kendini sadece Atatürk anıtının mozaiklerinde otururken güvende hisseden kadınlar (Bilbaşar, 2020: 16), “mayası taassupla karılmış memleketin” (Bilbaşar, 2020: 10) eğitim olanaklarından yoksun bırakılmış kadınlarıdır. Bununla birlikte, yaşamın içindeki eğitimlerinden de pek fazla bahsedilmez. Eserdeki kadınlar genellikle kadın-erkek ilişkileri ve cinsellik açısından ele alınan karakterlerdir.

Bilbaşar’ın kadını öne çıkardığı ilk romanı, ona Türk Dil Kurumu ödülünü de kazandıran *Cemo*’dur. *Cemo* aynı zamanda kadının eğitimiyle ilgili pek çok ayrıntının bulunduğu bir eserdir. Öyle ki roman Cano’nun Cemo’yu nasıl yetiştirdiğini anlatmasıyla başlar:

“Cemo’yu ben büyüttüm. Anasız büyüttüm hem de onu. Kör etmemişim, topal etmemişim. Dişi kurt kimi yavuz, ceyran kimi tez ayak etmişim. Gözüm kimi korumuşum, sözüm gibi sakınmışım” (Bilbaşar2022a: 11).

Çocuk büyütmenin annenin görevi olduğu ve babanın bu durumu üstlenmek durumunda kaldığı zamanlarda kadına atfedilen rollerle ilgili herhangi bir eğitimin baba tarafından verilmediği/verilemediği ise yukarıdaki satırlarda bilinçli bir çaba gibi görülse de eserin ilerleyen bölümlerinde bunun zaten pek mümkün olamadığı itiraf edilir:

“Bu yaban kızın karılıktaki, analıktaki çok kusuru olacak Memo! Sütten kesildi kesileli dut pestili, kayısı kurusu ile ceviz içinden başka şey yemedi. Ne hamur karmasını bilir ne maya çalmasını. Tanrı yardımcın ola” (Bilbaşar, 2022a: 97).

Babası tarafından bir erkek gibi yetiştirilen Cemo, kısa zamanda akranlarından daha güçlü ve farklı bir kız olarak çevresindekilerin takdirini toplar. Bu takdir hem güzelliğine hem de cesaretinedir. Yaşadığı kültürde erkekler tarafından horlanan kadınlarla aynı kaderi paylaşmaması için kızına eşini seçme özgürlüğü tanıyan Cano, Cemo’nun bir birey olarak varoluşunda önemli bir karakterdir. Cemo, Memo ile evlendikten sonra köye yerleşince bir ev kadını olarak da yapması gerektiğini düşündüğü işlerde beceri kazanabilmek için elinden geleni yapar. Memo’nun yardımıyla bakraçla su taşımayı, hamur karmayı öğrenir (Bilbaşar, 2022a: 101-102).

Memo’nun Cemo’dan önce âşık olduğu Şih kızı Senem de Cemo gibi hemcinslerinden farklı yetiştirilmiş bir kızdır. Senem’in erkek gibi yetiştirilmesinin sebebi ise Cemo’dan farklıdır. Babasının tek varisi olan Senem, bir gün onun yerine geçeceği için küçük yaşlardan itibaren bir erkek gibi yetiştirilir:

“Memeden kesilende Huso beni anamdan almış ki çekirdekten aşirete reis yetiştire. Oğlan gibi giydirip oğlan gibi eğitmiş. Bu sebebe kendimi bildim bilesi er gibi giyinir, at sırtından inmez, yiğitlerin arasından ayrılmazdım. Doğduğum yıl koyunlarımız hep ikiz yavruladığından Şih babom beni uğurlu bellerdi. Nereye gitse atının kucağında gezdirir, mavzerini elime tuttururdu. Gül kokulu ak sakalı sırtımı korurdu. Bir ava rastlayanda tüfeği kendi doğrultur, tetiği bana düşürtürdü. Oyuncağım tüfektir, kurşundu hançerdi (...) Altı yaşma basanda altıma yağız atı çekip tüfekçimizin en yiğidi Halo’yu seyis olarak ardıma kattı babom. (...) Ata binmeyi, hançer fırlatmayı, nişana kurşun sıkmayı, bilek büküp hasmın elinden silah düşürmeyi, güreş tutmayı belletmekten başka işi yoktu Halo’nun” (Bilbaşar, 2021b: 28-29).

Ancak babasının ölümü ile bu yaşantısını bırakmak zorunda kalan Senem, üvey babasının baskısı ve Senem’den kurtulmak istemesi yüzünden çevresindeki diğer kadınlara benzer bir hayatın içine sürüklenmiş, ardından kendinden yaşça çok büyük bir şıha dördüncü eş olarak satılmıştır. Senem’in yaşadığı çevrede kadınlardan beklenen roller üvey babasının annesini azarlayışında okuyucuya sezdirilir:

“Akşama sabaha budu genişleyip göğsü kabaracak nerdeyse kancığın. Sen nasıl bir dodisin ki bir bambiko pişirmesini öğretememiştir kecikine. Diyarbekir konağında Şih Abuzer tayfasının ekmeği yarpuza banıp yediklerini mi sanırsın? Elbet ki taam isteyeceklerdir bu kancıktan. Aşiretimizin namı iki paraya söylense yeridir” (Bilbaşar, 2021b: 48).

Şih Persin’in artan zulmüyle Senem’in dayısının ona gözdağı vermesi üzerine kısa bir süre eski günlerine kavuşan Senem, Huso ile eğitimine devam eder. Huso, ona kalem tutmayı, din büyüklerinin menkıbelerini, Alevi inancının kutsal saydığı değerleri ve kişileri, halk ozanlarını ve bir yandan da hastalıklara şifa olacak bitkileri, bunları nasıl kullanacağını, inancı gereği yardım umdukları ve kutsal kabul ettikleri mekânların ve kişilerin isimlerini, yaşadığı bölgenin coğrafyasını öğretir (Bilbaşar, 2021b:55). Bununla birlikte Senem’den kurtulmaya çalışan Şih Persin bu kez okutma bahanesiyle onu uzaklaştırmaya çalışır. Ancak Mustafa Kemal’in Elazığ’da açtığı medresede kızlarının okuması, aşiret büyüklerinin de karşı olduğu bir durumdur. Çünkü çocukların kendi törelerinden uzaklaşıp asimile olmalarından korkmaktadırlar:

“Bizlere sormadan danışmadan karar vermekle hata işlemişsin Şih Persin! Ke... uşağında şimdiye şih oğlanlarının, şih kızlarının oba rahlesin bir yana itip Osmanlı medresesine tahsile gittiği heç görülmuş, duyulmuş değildir. Bebelemizin kendi örfümüzü töremizi belleyeceğine Osmanlı terbiyesi görüp Osmanlı olmasını mı istersin” (Bilbaşar, 2021b: 57-58).

Görüldüğü üzere cumhuriyetin ilk yıllarının Doğu Anadolu’sunda eğitim öğretim geleneksel yöntemlerle sürdürülmekle birlikte formel eğitimle ilgili olanaklara da olumsuz

bakılmaktadır. Bu durum aynı zamanda devletten kopuk olan halkın devlete bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.

Bütün bunların dışında bir de Senem'in Şih Abuzer'in konağına gelin giderken yolda hizmetine verilen Fağfure'den öğrendikleri vardır. Fağfure, ona yol boyunca gelin gideceği aşiretin örfünü ve âdetlerini öğretmiş, onu yeni yaşantısına hazırlamaya çalışmıştır (Bilbaşar, 2021b:135-140).

Memo'da geleneksel eğitimle ilgili verilen bir başka ayrıntı “çörek yağmalama” oyunu adını verdikleri yürüme eğitimidir. Çörek yağmalama, sıralamaya başlayan bir bebeğin eline bir çörek verip kendisinden büyük çocukların etrafına dizilmesiyle oynanan bir oyundur. Büyük çocuklar, bebeğin elindeki çörekten birer parça koparıp kaçmaya çalışır. Bebek de elindekini korumak ve koparılan parçaları geri almak için bu çocukları yakalamaya çalışır. Böylelikle yürümeyi öğrenmesi hızlandırılmaya çalışılır. Bu geleneğin bir diğer amacı da çocuğa küçük yaşlardan itibaren ekmeğini, rızkını korumayı öğretmektir (Bilbaşar, 2021b: 466).

Yeşil Gölge de ilk iki roman gibi kadınların eğitimiyle ilgili pek fazla bilginin yer almadığı bir romandır. Bunda, roman kişilerinin eğitime bakış açısı da etkili olmuştur. Kasabanın en çok okuyan çocuklarından biri olan Ahmet'in eğitimi bile ortaokul diploması ile sonlanır. Kasabanın ileri gelenlerinden olan Müezzinoğlu'nun bu konudaki yaklaşımı genel anlayışı vermesi bakımından önemlidir. Ahmet'in babasına oğlunun devlet memuru olacağına bir fabrikaya kâtip olmasının daha iyi olacağını söylemesi (Bilbaşar, 2015a:57), bu düşüncenin bir yansımasıdır. Kısa yoldan zengin olma; liyakat ve eğitim sahibi olmayan insanların çeşitli kurumlarda, bu kurumları kendi siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanması ise eserde sıkça vurgulanan bir durumdur. Bu anlayış çerçevesinde kasaba kadınları da eğitimleri söz konusu edilmeyen, sadece kadın-erkek ilişkileriyle anılan kadınlar olmanın ötesine geçemezler.

Bilbaşar'ın romanlarında aldığı formel eğitimin üzerinde durulan ilk kadın olan Yonca Kız, bu eğitimin yanı sıra geleneksel anlamdaki eğitimiyle de adından en çok bahsedilen karakterlerdendir. Bilbaşar, romanın başından itibaren bununla ilgili birçok ayrıntı verir. Yonca da kasabanın diğer çocukları gibi oyun oynamayı bilmez ama masur sarmayı, mekik atmayı, tarak kullanmayı çok iyi bilir. Küçük yaşlardan itibaren annelerine dokuma işlerinde yardım eden çocukların ilk öğrendikleri şey budur (Bilbaşar, 2022b: 8). Anneleri sürekli tezgâh başında olan bu çocuklar, aynı zamanda ev ve çocuk bakımıyla ilgili pek çok konuda

da küçük yaşlardan itibaren deneyim kazanan çocuklardır. Bu durum, Yonca'nın kente göçtüktan sonra beş yaşlarındayken kaldıkları aile evinde komşuların çocuklarına bakmasından, onlara ninniler söyleyip masallar anlatmasından, çeşmeden su taşımasından ve hatta kahve pişirmeyi bilmesinden açıkça anlaşılır (Bilbaşar, 2022b: 66). İlerleyen bölümlerde Hatice Hanım'ın konağına yerleştikten sonra okul hayatı başlayan Yonca'nın evdeki eğitimiyle de bizzat Hatice Hanım ilgilenir. Ona, terbiyeli bir hanımın büyüklerine ve çevresine nasıl davranması gerektiğinden sofrada adabı ve kişisel bakımla ilgili birçok konuya kadar her türlü eğitimi Hatice Hanım verir (Bilbaşar, 2022b: 102). Yonca, çingeneler tarafından kaçırıldıktan sonra ise bu kez onların zorlu eğitimine maruz kalır. Çerge Hasan ve karısı ona kırbaç zoruyla sepet örmeyi, göbek atmayı, fal bakmayı öğreterek (Bilbaşar, 2022b: 141) panayırlarda çalıştırır. Bir müddet sonra onların elinden kurtulup eski yaşantısına dönen Yonca okul hayatına devam eder.

Bilbaşar'ın sınıfsal çatışmaları en yumuşak hâliyle verdiği *Başka Olur Ağaların Düğünü*'nde eğitim dikkate alınmayan bir olgu olarak işlenir. Kasabanın en okumuşu Doktor Murat bile hak ettiği takdiri kimi zaman göremez. Kadınlar ise kadın-erkek ilişkileriyle sınırlandırılmış kadın profillerinin ağırlıklı olduğu diğer romanlardaki gibi cinsel kimlikleriyle eserde yer alır.

Kölelik Dönemeci Bilbaşar'ın farklı bir kültürü işlediği eseridir. Aslında eserin temel çatışmasını eğitim oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin “dağlı ve vahşi” olduğunu düşündüğü Çerkez halkını “medenileştirme” gayesi romanın odağını oluşturur. Her ne kadar bu söylemin arkasında siyasi ve ekonomik çıkarlar olsa da görünür sebep Çerkezleri medeniyetle tanıştırmaktır. Bu durum başka birçok yolla birlikte eğitimin siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda kullanıldığının kanıtıdır. Diğer yandan romanda yaşamları anlatılan Çerkezler, J. J. Rousseau'nun *Du contrat social ou Principes du droit politique* (Toplumsal Sözleşme) adlı eserindeki natüralist eğitim anlayışını hatırlatır. Hesapçıoğlu bu anlayışı “Bireyin dünyadaki kendi heykelini yapması, kendini yaratmasına, kendi mitolojisine uygun kendi yaşam haritalarını kendisinin çizmesine izin veren ortamlar oluşturmaktır” (Hesapçıoğlu, 2009: 138) şeklinde aktarır. Toplumsal gerçekçiliğin temel aldığı ilkelerle paralellik taşıyan bu anlayış, *Kölelik Dönemeci*'nde kısmen de olsa Çerkezlerin yaşamlarında somutlaşan bir durumdur.

Romanda yaşamları anlatılan Çerkezler, sözlü gelenek döneminde yaşayan insanlardır. Bu nedenle onlar için bir okul eğitiminden bahsetmek mümkün değildir. Çerkezlerin eğitimi, kendi inançları ve gelenekleri doğrultusunda şekillenen, eğitimde başat

rolün aileye düştüğü bir sistemdir. Geleneklerine oldukça sıkı bir şekilde bağlı olan bu toplumda aile ile birlikte aşiretin bilgeleri olarak anılan “tamata”lar da oldukça etkindir.

Eserde kadınların eğitimi ile ilgili verilen ilk detay köle kızların eğitimidir. Koğuş denilen izbe bir yerde alıkonulan bu kızların, her yıl “Şılka” adı verilen törende Kazak kölelerle birlikte olması sağlanarak yeni köleler elde edilir. Kızların bu süre içerisindeki eğitiminden sorumlu olan Diğe, onları çeşitli eğitimlerden geçirerek ince belli, uzun bacaklı ve çevik olmasını sağlar. Bir taraftan da bu kızları dokuma tezgâhlarında çalıştırır, dans etmeyi ve enstrüman çalmayı öğretir (Bilbaşar, 2015b: 60-66).

Kölelik Dönemeci Çerkez kızlarının geleneksel olarak aile eğitimi aldıklarını belirten bir roman olmakla birlikte bu eğitimin içeriği hakkında pek fazla ayrıntı içermez. Romanda sadece genç kızların “çevre” işlediğinden (Bilbaşar, 2015b: 189) ve aşiretin efsuncu büyüğü Agunda Nine’nin çeşitli bitkilerden anlayan ve bunlarla hastalıklara iyi gelen merhemler yaptığından (Bilbaşar, 2015b: 125, 130, 401, 601) bahsedilir.

Romanda eğitimle ilgili verilen bir başka ayrıntı ise Osmanlı Devleti ile Çerkezler arasındaki bağı güçlendirmek için yapılan evliliklerde dikkat çeker. Ferah Ali Paşa ile Sine’nin evliliği örneğiyle Bilbaşar, bu evliliklerin gerçekleşmesi için Çerkez kızlarının Müslüman olması gerektiği detayını verdikten sonra bu kızların isimlerinden yaşam şekillerine kadar pek çok değişime değinir. Bu değişim sırasında da doğal olarak bir eğitimin gerekliliğinden bahseder. Müslüman olan Çerkez kızlarının Türkçeyi öğrenmesi, abdest ve namaz dualarını ezberlemesi bunlardan bazılarıdır (Bilbaşar, 2015b: 587).

Eğitimin ön plana çıktığı bir başka roman olan *Bedoş*’ta göze çarpan ilk detay, Arnavut olan Baço Hanım’a evlendikten sonra Türkçe öğretilmesidir (Bilbaşar, 2015c: 17). Daha sonra ev sahibesi emekli öğretmen Hocanım Baço’ya ev hanımlığıyla ilgili birçok şey öğretir: Başlıca geçim kuralları, erzakların toptan ve peşin parayla alınması, odun kömürün yazdan satın alınması, salça, tarhana, erişte gibi yiyeceklerin evde yapılması gerektiği, ev harcamalarından para artırarak bununla zor günler için altın alınıp saklanması bunlardan bazılarıdır. Diğer yandan Hocanım, Baço’ya kocasının ailesine ve kendisine bağlı olması için yapması gerekenler konusunda da çeşitli öneriler aktarır (Bilbaşar, 2015c: 26-27). Bedia’nın dünyaya gelişinden sonra ise onunla ilgili eğitimler başlar. Bunlardan ilki Hocanım’ın fırsat buldukça Bedia’nın dili ile ilgilenmesidir (Bilbaşar, 2015c: 29). Baço Hanım, Hocanım’dan öğrendiği bilgilere bir yenisini Emine Hanım’a kiracı olduklarında ekler. Kocasını askerde olan Baço Hanım, evleri yanınca yanına sığındıkları Emine Hanım’dan dikiş öğrenerek evin

geçimini sağlar (Bilbaşar, 2015c: 79). Bedoş'un okul hayatı dışında öğrendikleri ise genel olarak annesinin ve çevresindekilerin öğütleri ve davranışları, ona model olmaları ile gerçekleşir. Bunların dışında Bedoş'un taklit ederek öğrendiği bir başka beceri ise kanto yapmaktır. Bedoş, babası onu tiyatroya götürdüğünde hayran kaldığı kantocuların danslarını evde tekrarlayarak ve hatta bu konuda diğer çocuklara küçük gösteriler yaparak dans etmeyi öğrenir (Bilbaşar, 2015c: 153). Hatta beceremediği göbek atmayı da mahallenin çok bilmiş Safinaz ablasından öğrenir (Bilbaşar, 2015c: 155).

Muhsine Hanım, Bedoş'un eğitimde önemli bir yere sahip bir diğer karakterdir. Okulda akademik anlamda onu eğitmesinin yanı sıra okula birlikte gidip geldikleri için yolda Bedoş'un her türlü sorusuna içtenlikle karşılık veren bir kadındır. Bu da Bedoş'un hayata bakış açısının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Bedoş'un çevresinden aldığı eğitimle ilgili belirtilmesi gereken bir başka konu da çocuklara şarkı söylenmesi ile ilgilidir. Ancak bu tutum bir eğlence malzemesi olarak kullanılır. Eniştesi Kadri'nin annesi Tata Hanım Bedoş'a Arnavutça açık seçik şarkılar öğretir ve bunu kalabalık içinde söyler (Bilbaşar, 2015c: 196). Bilbaşar, aynı davranışı *Yeşil Gölge*'de de vererek bunun bir Arnavut âdeti olduğu kanısını uyandırmaktadır (Bilbaşar, 2015a: 360).

Bilbaşar'ın son romanı *Zühre Ninem*, savaşlarla dolu çalkantılı bir dönemi anlatır. Bilbaşar'ın çocukluk yıllarının edebiyatın büyüğü çerçevesi ile ele alındığı bu roman, her şeyden önce Rumelili göçmenlerin yaşamıdır. Çalkantılı bir dönemin anlatıldığı eserin odağında göç olgusu vardır.

Eserde eğitim ya da yetiştirme tarzı olarak ele alınan kadınlar sadece Zühre Nine ile kızı Nuriye'dir. Onlarla ilgili bölümler de genel özelliklerinden hareketle nasıl bir geleneğin içinde yetiştikleri ile ilgili bilgilerden öteye geçmez. Romanın diğer kadın karakterlerinin ise eğitimleriyle ilgili -Hatça'nın okuma bilmesinin dışında- herhangi veri yoktur.

Zühre, Vraça kasabasında doğmuş, bolluk içinde sütinelerle, dadılarla büyütülmüş ve küçük yaşlardan itibaren zekâsı ve güzelliği ile dikkat çeken bir çocuk olmuştur. Şarkı ve mâni söyleme konusunda oldukça hünerli, nakış ve oya gibi el işlerinde becerikli olan bu çocuk, zekâsı sayesinde kısa zamanda yaşadığı konakta hatta kasabada sözü dinlenir biri olmuştur. (Bilbaşar, 2015d: 36-37).

Nuriye'nin ise çevresindeki insanlara yaptığı yardımlardan az çok da olsa eğitim aldığı anlaşılır. Komşularının devlet dairelerindeki işlerinde yardımcı olmak, erzak karnesi çıkarmak, çocukları aşılatmak ya da okula yazdırmak konusunda becerikli olan bu kadın, aynı zamanda düğün eğlencelerinde yaptığı taklitler ve söylediği türkülerle de öne çıkan bir kadındır (Bilbaşar, 2015d: 67-68).

BÖLÜM V

SONUÇ

Cumhuriyet döneminin önemli yazarlarından biri olan Kemal Bilbaşar; hikâye, roman, tiyatro ve radyo oyunları olmak üzere edebiyatın birçok alanında eser vermiş bir yazardır. Eserlerinde genel olarak toplumcu gerçekçi bir çizgi izleyen yazar, bu anlayışın temel prensiplerini romanlarında birçok noktadan yansıtmayı başarmıştır. Marksist dünya görüşü üzerine temellenen bu anlayışta Bilbaşar kendi sanat anlayışını “fikirde toplumcu, sanatta gerçekçi” olarak tanımlamıştır. Bu nedenle eserlerine konu olan olaylar gerçek, verdiği mesajlar toplumsaldır.

Toplumcu gerçekçi anlayış Bilbaşar’ın eserlerinde kişi, zaman, mekân ve olay örgüsü ve anlatıcı olmak üzere sanat eserinin tüm bileşenlerinde kendini gösterir. Romanlarına seçtiği karakterler tüm insani hâlleriyle canlı, yaşayan, kökleri ve gelecek hayalleriyle bir bütündür. Yazar, tezli bir anlatımı benimsemesine karşılık genellikle karakterlerini belli kalıplar içinde okuyucuya sunmamış, onları yaşamın doğal akışı içinde dönuşen bireyler olarak idealleştirerek gelecek umudunun bir parçası hâline getirmiştir. Mevcut toplumsal düzenin bir parçası olan bu kişilerin dönüşümleri yine kurgulanan olaylar eşliğinde nedensellikleriyle bir arada verilmiştir. Ne Cemo ne Memo ne de Senem birdenbire Bilbaşar’ın kahramanları olmamıştır.

Bilbaşar’ın romanlarındaki zaman da çoğunlukla seçilmiş zamanlardır. Bir cumhuriyet dönemi yazarı olan Bilbaşar çoğunlukla bu dönemi ele almış olsa da zaman zaman kendi köklerine inme eğilimi zaman zaman da tarihçi kimliğinin verdiği bir güçle Osmanlı’ya kadar uzanmıştır. Bununla birlikte romanlarında ele aldığı dönemlerin genellikle tarihin kritik dönemleri olduğu söylenebilir. Bir dizi değişimin art arda yaşandığı cumhuriyetin ilk yılları, çok partili hayata geçiş dönemi, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında kalan Çerkezlerin çözöülüşü gibi birçok sosyal, siyasi, ekonomik ve dinî unsurun toplumsal yapıyı etkilediği süreçler romanlarda tercih edilen başlıca zaman dilimleridir. Bilbaşar bu zaman dilimleri ve onları şekillendiren nedenleri bir arada vererek sadece var olan gerçeği yansıtmakla kalmaz, toplumcu gerçekçiliğin ön gördüğü tarihi determinizm içinde kölelik-feodalizm-kapitalizm-sosyalizm şeklinde ilerleyen tarihsel çizgide toplumun içinde bulunduğı zamanı saptayarak sosyalizme geçişin umudunu aşılar.

Bilbaşar’ın romanlarına seçtiğı mekânlar ise yine sanat anlayışına paralel olarak daha çok kırsal bölgelerdir. Olaylar genellikle küçük kasaba ve köylerde ya da buralardan göç etmiş

insanların mücadele ettiği kentlerde geçer. Mekânlar, ele alınan zaman dilimi içerisinde en çarpıcı örneklerin bulunabileceği ya da ülkenin genel durumunu yansıtabilecek yerlerdir. Büyük dönüşümlerin yaşandığı cumhuriyetin ilk yılları, bu değişimlerin henüz ulaşamadığı Doğu Anadolu'da verilerek *Cemo* ve *Memo*'da dönüşümü tetikleyecek karakterler yaratır. *Yeşil Gölge*'nin B... kasabası dönemin Türkiye'sinin prototipidir. *Kölelik Dönemeci*, devlet ile halkın birbirinden koptuğu ve aynı zamanda siyasetin toplum üzerindeki etkisinin boyutlarının nerelere varabileceğini gösteren özgün bir örnektir. Yalnız bazı eserlerinde mekân tasvirlerinin okuyucuya yönelik ve eserlerinin başında verilmesi romanın doğallığını ve sürükleyiciliğini sekteye uğratan bir durumdur. Mekân ve kişi tasvirlerinin iç içe geçtiği bu bölümler, okuyucuya ne ile karşılaşacağını çok önceden söylediği için eserin edebî yönünü zayıflatan ve okuyucuda zorlama hissi uyandıran bir tavidir. Bu durum *Ay Tutulduğu Gece*, *Yonca Kız*, *Başka Olur Ağaların Düğünü* ve *Yeşil Gölge*'de hissedilir biçimde yer alır.

Bilbaşar'ın olay örgüsü ise tarihî süreçle uyumlu ve dönemin baskın problemlerini ele alan çizgidedir. Bu durum gerçekçilikle ilişkilendirilebileceği gibi yazarın tezini savunabilecek karakterler yaratmasına fırsat veren bir durum olarak ele alınabilir. Eserlerinin çoğunda tarihin kritik bir dönemini ele alan yazar, yaşanan olayların halktaki yansımalarını vermiş, bireyden hareketle toplumun fotoğrafını çekmiştir. Toplumun kaderini etkileyen siyasi, sosyal, dinî ve özellikle ekonomik sebeplerin yarattığı durumlar üzerinden toplumun geleceği ile ilgili varsayımlarda bulunmuş ve olası olumsuzluklara çözüm yollarını önermiştir. Bu öneriler, değişimi roman içindeki zamana yayılan olumlu karakterler üzerinden yapılarak okuyucunun da bu açıdan harekete geçme isteği duyması hedeflenmiştir. Çünkü toplumcu sanat anlayışında birey, toplumsalın bir parçası olmakla birlikte kendi yazgısının da dönüştürücüsüdür. Bu dönüşümün ihtiyaç duyduğu toplumsal zemin oluştuğunda olumlu karakterin örnekliğinde toplumun her ferdi kendinde bu gücü hissedecek ve dönüşümün bir parçası olacaktır.

Bilbaşar'ın romanlarında anlatıcı genellikle kahraman anlatıcıdır. Bu da yine yazarın sanatsal çizgisi ile açıklanabilecek bir tutumdur. Böylelikle okuyucunun kahramanın serüvenine eşlik etmesi ve empati kurması hedeflenmiştir. *Cemo*, yazarın bu bilinçli tutumunu eserin başında okuyucusuna uyarı olarak verdiği bir eserdir. İki bölümden oluşan eserde Cano ve Memo olmak üzere seçilen iki anlatıcı arasındaki fark, anlatıcıların bireysel hassasiyetleri ve Doğu insanının coşkun hayal gücüyle ilişkilendirilir. Devamındaki *Memo*'da ise anlatıcı Senem'dir. Kendi hikâyesini anlatan Senem'in anlatımı ise bazı noktalarda ayrılır. Bu noktada yazarın bazı kurgu hataları dikkat çeker. *Cemo*'da Şih'in dördüncü karısı olarak verilen

Senem, *Memo*'da dört kadından sonra eve yerleşen beşinci kadındır. *Memo*'ya ulaşmak için Şih'in konağından kaçan Senem, eserlerden birinde Şih tarafından bulunur, zincire vurulur ve sonrasında Şih'in bir adamını kandırarak tekrar kaçarken diğerinde Şih'in oğlu Vehhab'ın onu saklaması ve sonrasında Senem'in ondan da kurtularak tekrar kaçması anlatılır. Yine *Cemo*'da Senem'in öz babası Sofi tarafından öldürülürken *Memo*'da Şeyh Sait isyanına katıldığı gerekçesiyle götürülür ve bir daha dönmez. Burada öldürülmeye çalışılan ise Senem'in üvey babasıdır ancak yaralanarak kurtulur. Bu açıdan eserde verilen zaman dilimleri ve olay örgüsü birbirini tutmaz.

Bilbaşar'ın kahraman anlatıcı kullanarak yazdığı diğer romanlarda da genel durum, okuyucu ile bütünleştirilmek istenen kahramanların anlatıcı olarak seçilmesi şeklindedir. Bilbaşar'ın ilahî bakış açısını kullandığı eserlerde ise romanlar genellikle mekân ve kişilerin genel bir tanıtımı ile başlamakla birlikte bu tutum, yukarıda da belirtildiği gibi kahramanlar ile okuyucunun çok hızlı bir şekilde tanışmasına neden olmuştur.

Kemal Bilbaşar romanlarında ele aldığı karakterleri, ağız özelliklerini dikkate alarak konuşturan bir yazar olmanın yanı sıra geleneksel halk kültürünün ürünlerinden de sıklıkla faydalanan bir yazardır. Amacı halka ulaşmak olan bir yazarın anlatımının da buna uygun olması gerektiği kanaatindedir. Çoğu, sözlü kültür döneminde yaşayan halka ulaşmanın yolu da onlardan biri olmaktan geçer. Daha büyük bir kitleye ulaşabilmenin yolu, bu kitlenin geçmişten getirdiği tüm kültür öğelerini barındıran bir anlatımla mümkündür. Bu inanişle Bilbaşar; romanlarında destanlar, masallar, halk hikâyeleri, türküler başta olmak üzere birçok halk edebiyatı ürününden faydalanmakla birlikte roman karakterlerini yaşadığı çevrenin bir parçası ve yöresel dil farklılıklarını yansıtır biçimde şekillendirmiştir.

Bilbaşar romanlarında mizah da az çok tüm eserlerde kullanılan bir araçtır. Bazı eserlerinde daha sıklıkla kullandığı mizah, genellikle yerleşmiş yanlış uygulamalara yöneltilen bir eleştiri okudur. *Yeşil Gölge*'deki hülle sahnesi, Deli Hazel'in ağanın boynuna astığı çingirak bunlardan öne çıkanlardır.

Toplumcu gerçekçi sanat anlayışıyla şekillenmiş bu romanlarda kadın, diğer unsurlarda olduğu gibi yaşadığı dönem ve coğrafyaya uygun olarak eserlerde yer alır. Kadını yaşadığı sosyal çevre ile birlikte ele alan yazar, satır aralarında onu şekillendiren unsurları verir ve bir noktada olması gerekeni okuyucuya hissettirir. Bilbaşar'ın kadınları genellikle küçük köy ve kasabaların yoksun bırakılmış kadınlarıdır. Bu kadınlar başta eğitim olmak üzere eşitlikten, adaletten, özgürlükten mahrum bırakılmış kadınlarıdır. Birçok romanda erkeğin

gölgesinde yaşamaya mahkûm edilen, cinsiyetçi bir yaklaşımla ikinci planda tutulan, söz hakkı olmayan ya da söyledikleri dikkate alınmayan, varlığına sadece annelik ve cinsellik olarak bakılan, hukuksal haklarını kullanamayan, duygu ve düşünceleri önemsenmeyen, baskı ve şiddet gören kadınlardır. Bununla birlikte özellikle cinsel ve ekonomik açıdan sömürülen; sosyal, siyasî, dinî birçok durumda erkeğin çıkarı doğrultusunda konumlandırılan kadınlardır. Bilbaşar, mevcut toplumsal düzenin aksaklıklarını gösterirken bu kadınlardan büyük ölçüde yararlanmıştır. Bununla birlikte Cemo ve Senem başta olmak üzere değişimin öncüsü olma cesaretini elde edebilen kadınlar, kendi yazgıları ile birlikte toplumun kaderini de değiştirebilme olanağını bulan kadınlar olmuştur.

Yazarın toplumcu çizgisinden çok çocuklara yönelik yazdığı Yonca Kız ile biyografik özellikler taşıyan Bedoş bir kenara bırakılırsa Bilbaşar'ın romanları kadın eğitiminin vurgulandığı eserler değildir. Romanlarda formel eğitimle ilgili çok az veri bulunması bunun göstergelerindendir. İformel eğitimle ilgili yer alan veriler ise daha çok yaşanan kültürün ve kadına bakış açısının verilmesine hizmet eder. Birçok romanda eğitim açısından büyük devrimlerin yaşandığı cumhuriyetin ilk yılları anlatılsa da bu devrimlerin küçük kasaba köylere henüz ulaşamamış olması ve geleneksel anlayışı değiştirecek kadar uzun bir sürenin geçmemiş olması romanlarda eğitimin ön plana çıkmasını engelleyen sebeplerdir.

Yazarlık hayatına geç başlamasına rağmen birçok türde nitelikli eserler vermeyi başaran Kemal Bilbaşar, Türk edebiyatının önemli yazarları arasında anılmayı hak eden bir yazardır. Eserlerinde sosyal realizmi birçok açıdan başarılı bir şekilde yansıtan Bilbaşar, ne yazık ki aynı doğrultuda yazan diğer yazarlar kadar öne çıkamamıştır. Toplumcu yazarların simgesi olan Yaşar Kemal, Orhan Kemal ve Kemal Tahir'in gölgesinde, Türk edebiyatında uzun bir süre yeterince tanınmayan ya da bilinmeyen bir yazar olmuştur. Yapılan değerli çalışmalar Bilbaşar'ın tanınmasında önemli bir kapı açmakla birlikte yeni araştırmacılara ilham olmuştur. Yapılacak çalışmalar kapının arkasındaki güzellikleri geniş kitlelere ulaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun. Kanun No. 6284, Kabul Tarihi: 8.3.2012
- Ateş, A. B. (2022). Ekofeminizm Bağlamında Eski Türklerde Kadın ve Doğa İlişkisi. *Akademik Açı*, 2(2): 69-107.
- Bağcı Tayfur, M. (2008). *Kemal Bilbaşar'ın Hikâyeleri, Romanları ve Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahadır, M. (2022). Mitolojiden Felsefeye Doğa-İnsan İlişkisi. *Felsefe Dünyası*, 2(76): 135-157.
- Bars, M. E. (2017). Kültürel Değerlerin Aktarımında Halk Edebiyatı Ürünlerinden Yararlanma. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2): 217-228.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. (2006). İstanbul'un kadınları ve müzikal kimlikleri. *İTÜDERGİSİ/b*, 3(2): 3-19.
- Bilbaşar, K. (1940, Mart). Sanat ve Toprak. *Aramak (Güzeli- İyiyi- Gerçeği)*, 2(11): 1-2.
- Bilbaşar, K. (1952, Eylül 1). Kemal Bilbaşar'la Bir Konuşma. *Yeditepe- On Beş Günlük Fikir ve Sanat Gazetesi*.
- Bilbaşar, K. (1967, Aralık). Kemal Bilbaşar Anlatıyor. *Türk Dili*(195): 218-219.
- Bilbaşar, K. (1971, Ağustos). Kemal Bilbaşar Özeleştirisini Yapıyor. *Yeni Edebiyat Dergisi* , s. 3-7.
- Bilbaşar, K. (1981, Mart). Bilbaşar'ın Teşekkürü. *Yazko Edebiyat*, s. 99- 103.
- Bilbaşar, K. (2013). *Başka Olur Ağaların Düğünü*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2015a). *Yeşil Gölge*. İstanbul: Can yayınları.
- Bilbaşar, K. (2015b). *Kölelik Dönemeci*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2015c). *Bedoş*. İstanbul: Can Yayınları.

- Bilbaşar, K. (2015d). *Zühre Ninem*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2020). *Ay Tutulduğu Gece*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2021a). *Denizin Çağırışı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2021b). *Memo*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2022a). *Cemo*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2022b). *Yonca Kız*. İstanbul: Can Yayınları.
- Çetin, O. (2005). Ekofeminizm: Kadın doğa ilişkisi ve ataerkillik. *Sosyoekonomi*, 1(1): 61-76.
- Enginün, İ. (2004). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdem, A. R. (2015). Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitime Verdiği Önem. *Belgi Dergisi*, (9): 1266-1277.
- Gürbüz, A. (2022). Behçet Aysan Şiirinde Toplumcu Gerçekçi Ögeler. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (12): 133-160.
- Hali, S., Rencüzoğulları, S. (2017). İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6(17):425-437
- Hatırnaz, Beyza. (2021). Ekoturizm ve Kadın. *Ekoturizmi Anlamak* (ss. 324-387). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hesapçioğlu, M. (2009). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29(29): 121-138.
- Hızlan, D. (1983, Şubat). Kemal Bilbaşar. *Hürriyet Gösteri*, s. 22.
- İzgi, M. C. (2012). Şamanizm ve Şamanlara Genel Bakış. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 2(1): 31-38.
- Kaplan, M. (2005). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Koçak, A., Gündoğdu, S. K. (2018). Kahramanın Yolculuğunda Dişil Varlıklar: Karaçay-Malkar Nart Destanları Örneği. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1): 101-125.

- Korkmaz, Esat. (2005). *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Kurdakul, Ş. (1983). *Düşün ve Edebiyatımızda Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*. İstanbul: Bilpa Yayınları.
- Kurdakul, Ş. (2002). *Çağdaş Türk Edebiyatı 4*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Kurnaz, Ş. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/14.htm, (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2024).
- Moran, B. (2022). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Necatigil, B. (1979). *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Özkırımlı, A. (1983, Şubat). Kemal Bilbaşar, Yazarlık Yaşamında Bireyselin Ardındaki Toplumsalı Aradı Hep. *Milliyet Sanat Dergisi*, s. 24-25.
- Özkırımlı, A. (1987). *Kemal Bilbaşar* (Cilt 1). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Paliçko, E. (2021). Ölümcül Kadın İmgesi Bağlamında Peyami Safa'nın "Cânân"ı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4): 2519-2541.
- Şimşek, U., Küçük Turgut, B. ve Topkaya, Y. (2012). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*, 7(4): 2809-2823.
- Timuçin, A. (1993). Gerçekçi Sanat ve Toplumcu Gerçekçi Sanat. *Varlık 60. Yıl Seçkisi*, s. 245-247.
- Turğut, F. (2017). Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(1): 93-117.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.) Aile. İçinde *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: Nisan 16, 2024, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.) Hitap. İçinde *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: Nisan 10, 2024, <https://sozluk.gov.tr/>

- Türk Dil Kurumu. (t.y.) Kahraman. İçinde *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: Nisan 10, 2024, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.) Kültür. İçinde *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: Mayıs 10, 2024, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türköne M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ankara: Ark Yayınevi.
- Özel, S. (2019). Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın ve Aileye Verilen Önemin İncelenmesi. *Bilim Armonisi*, 2(2): 53-62.
- Yavuz, K., Ertem, A. (2021). Türk Toplumunda Kadının Statüsüne Genel Bir Bakış. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1): 69-82.
- Yılmaz, E., Tamam, L. ve Bal, U. (2015). Poligami ve Ruh Sağlığına Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(2): 221-228.

EKLER

EK 1.

ÖĞRENCİNİN AKADEMİK ÖZGEÇMİŞİ

Kişisel Bilgiler			
Adı ve Soyadı	Yıldız Erebak Demirel		
E-postası/Web Sayfası			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Uzmanlık Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği		
Öğrenim Bilgileri			
	Üniversite	Bölüm	Yıl
Lisans	Dokuz Eylül Üniversitesi	Türk dili ve Edebiyatı Öğretmenliği	2003/2008
Tez Başlığı	Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi		
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Sabahattin Çağın		
Akademik Eserler			
(Makale, kitap, kitap bölümü, bildiri, poster, sergi, konser vb. eserlerden kaynakça yazım kurallarına göre en fazla 10 eser yazılmalıdır.) Tezden üretilen yayınlar * ile işaretlenmelidir.			
Alanıyla İlgili Bilimsel Kuruluşlara Üyelikler			
Alanıyla İlgili Aldığı Ödüller			

Ek 2. Romanların Özetleri

Denizin Çağırışı

Deniz'in Çağırışı, ana karakterin beş yıl yaşadığı küçük kasabadan ayrılarak İzmir'e geldiği gece tren garındaki talihsizliklerini anlatmasıyla başlar. Beş saat rötarla İzmir'e varan ana karakter, onu almaya gelecek olan arkadaşını garda bulamayınca yaşadığı hayal kırıklığını anlatır. Aslında başka bir tanıdığı olsaydı görüşmeyi kesinlikle bir daha düşünmeyeceği bu arkadaşına hem kızmış hem de gece yarısı geldiği bu şehir onu korkutmuştur. Beş yıl yaşadığı kasabada içinden gelen çağrıyla yola çıkmaya karar verdiğinde aklına İzmir'den başka bir yer gelmeyen bu adam, içinde ölmeye yüz tutmuş olan taraflarını bu şehirle dirilteceğini düşünür. Küçük yaşlarda babasını kaybetmiş, annesinin çabalarıyla yokluk içinde büyümüş ve en büyük korkusu babasına benzemek olan -kendisi bunu tam tersi şekilde aktarır ve babası gibi karanlıktan ve denizden korkan biri gibi yaşamaya çalışır- Öğretmen, babasından aldığı özelliklerle yanlış bir karakter gelişimi sergilediğini düşünerek bu kişilik yapısından babasını sorumlu tutar. Eserin birçok yerinde bu davranış açıkça görülür. Başına gelen tüm olumsuzluklarda başkalarını suçlama ya da bahane üretme eğilimi karakterin en temel özelliğidir. Yaşayacaklarını önceden kafasında kuran ve bu kurdukları ile gerçekte yaşadıkları genellikle birbirini tutmayan bu adam, hayal kırıklığı içinde sürekli bir suçlu arar. Tren garında arkadaşı onu almaya gelmeyince kendini çaresiz hisseder ve zar zor bir araba bularak bir otele gelir. Bu otelde karşılaştığı sarışın bir kadından etkilenir ancak kadın onu otel hizmetlilerinden biri zannederek bahşiş verdiğinde hayal kırıklıklarına bir yenisi eklenir. Ardından arkadaşının çalıştığı yere giden ve öğretmen olduğu ilk kez burada söylenen ana karakter, arkadaşı Hamit aracılığı ile bir pansiyona yerleşir. Pansiyon sahibesi Öğretmen'i karşılarken büyük bir sıcaklık gösterir ve rahatı için ellerinden geleni yapacaklarını vaat eder. Tüm eser boyunca tüm karakterlerin konuşmaları Öğretmen'in ağzından dolaylı olarak ve kahraman anlatıcı bakış açısıyla zenginleştirilerek verilir. Pansiyonun sahipleri Hasan Efendi ve Pakize adındaki karısıdır. Zehra ise onların on altı yaşındaki kızıdır. Pansiyona yerleşen Öğretmen bir süre sonra mahalle baskısını hissetmeye başlar. Evde genç bir kızları olduğu hâlde bir yabancıyı pansiyoner olarak evine alan bu aile hakkında söylenenler oldukça çirkindir. Pakize Hanım'ın ve kızının birer hayat kadını olduğu söylentisi giderek yaygınlaşınca Öğretmen de bu dedikoduların merkezinde bulur kendini. Aşağılamalar artık erkekliği ile ilgili raddeye varınca bu düşünceleri çürütmek üzere Pakize Hanım ve ailesi ile birlikte sokakta samimi görünmeye çalışarak bir gezintiye çıkmaya karar verir. Bu gezinti sırasında kızını Öğretmen'e yamamaya

alışan Pakize'nin çabası dikkat çekicidir. Diğeryandan Öğretmen, Zehra'ya sarkıntılık eden bir genç ile kavga edince Pakize'nin niyeti daha görünür bir hâl alır. O günün gecesinde Öğretmen bavulundan bir defter çıkararak yazmaya başlar. Aradan bir süre geçtikten sonra bir gün eve döndüğünde bu deftere yazdıklarının altında *"Henüz geç kalmış değilsiniz!"* yazan bir not bulur. Utanma ve coşku arasında tekrar yazmaya başlar. O günden sonra bu defter Öğretmen ile Zehra'nın birbirlerine yazdıklarıyla bu oyunun aracı olur. Bir süre sonra Zehra ile nişanlanırlar. Ancak bu nişan tahmin edilenin aksine Öğretmen'in daha mutsuz, sıkışmış hissetmesine neden olur. Türlü bahanelerle Zehra'dan kaçmaya başlar. Zehra'yla gittiğı sinemada onunla aralarında aşılamayacak duvarlar olduğunu fark eden ve asıl istediğinin şehre ilk geldiğı gün gördüğü sarışın kadın olduğunu düşünen Öğretmen, bu düşüncelerle sinemadan kaçır gibi uzaklaşır ve kendini Bahri Baba Parkı'nda bulur. Orada ağlarken bir ayyaşla karşılaşır ve bu adam ona kendi hayat hikâyesini anlatır. Söylediğine göre eskiden arabacılık yapan bu adam her şeyini kaybettikten sonra kız kardeşinin eline bakar olmuştur. Her ikindi vakti bu parka uğrayan kız kardeşinin ona üç beş kuruş bıraktığını, kendisinin de bu parayla soluğu meyhanede aldığını anlatır. Tam bu sırada adamın bahsettiğı kız kardeş ortaya çıkar. Bu kadın -bir mucize eseri olarak- Öğretmen'in ilk gece gördüğü sarışın kadındır. Kadın, arabacının eline birkaç kuruş sıkıştırdıktan sonra arabacı oradan uzaklaşır ve sarışın kadın Adalet ile Öğretmen baş başa kalır. İlk bir haftayı Adalet'in evinde, onun yanı başında geçiren Öğretmen; tüm vicdan azaplarını susturmuş, yaşadıklarının keyfini çıkarmaktadır. Bir hafta sonra arabacı kapıya dayanır. Önce çok korkan Öğretmen, Adalet sayesinde sakinleşir. Adalet arabacıya onu pansiyoner olarak aldığını açıklar. Öğretmen de arabacıya biraz bahşiş vererek Zehra'nın yüzüğünü ve ev kirasını götürmesini ister. Akşam dönen Arabacı Mahmut yüzüğü götürdüğünü ancak Pakize'nin yüzüğü ve parayı fırlatıp attığını, arkasından Zehra'nın bir bohça fırlattığını ve kendisinin bunları alıp harcadığını anlatır. Harcadıklarını borç alarak aldığını, bir arabası olur olmaz borcunu ödeyeceğini söyler. Bir araba sahibi olmayı çok isteyen ve bu arabayı alırsa içindeki vicdan azabını yatıştırabileceğini, Adalet'e yaranabileceğini düşünen Öğretmen; arabayı alması için Mahmut'a para verir ancak Mahmut para ile birlikte ortadan kaybolur. Onun bu tavrına kızan Adalet türlü huysuzluklar çıkarır. Adalet'in huysuzluklarının artarak devam ettiğini gören Öğretmen; ağzını arayınca çok sıkıldığını, dışarı çıkmak istediğini ama giyecek pek bir şeyinin olmadığını öğrenir. Bu kez de onu mutlu etmek için delice alışveriş yapmaya başlarlar. Bir gün bir tezgâhtarın imalı bakışlarını yakalayan Öğretmen, Adalet'in bir hayat kadını, Mahmut'un da sevda tellalı olduğunu anlar. Bu tuzağı çok öfkelenir ancak onu mutlu eden bu kadını aşığılamanın doğru olmadığına kendini inandırarak Adalet'ten vazgeçmez. Günler sonra elindeki tüm parayı

tüketince Adalet ile olan güzel günleri de biter. Türlü hırçınlıklar ve hakaretlere maruz kalmasına, Adalet'in bazı geceler eve gelmemesine rağmen ondan kopamaz. Adalet onu buraya kendisinin çağırmadığını, isterse gidebileceğini söyler. Bu cümle Öğretmen'in kendisini çağıranın kim olduğunu sorgulamasına neden olur. Günlerce bu sorunun cevabını arar. Adalet'in evinin kapıları ona kapatıldığını ve onu başka bir adamın kolunda görünce Zehra'ya yaptıklarının cezasını çektiğini düşünür. Sokakta kalan Öğretmen, tekrar otele gider. Ertesi gün, verdiği eski elbiselerini istemek için Hamit'in yanına gittiğinde soğuk karşılanır ve kendisi yüzünden Zehra'nın hastalandığını, ailenin çevredekilerin baskısıyla evlerini yok pahasına satıp oradan uzaklaştığını öğrenir. Sonraki günlerde Öğretmen de artık parkta yatan işsiz güçsüz takımındandır. Kendisine yardım eden başka bir evsizle birlikte hayatta kalma mücadelesi verir. Hamallık yaptığı bir gün fabrika önünde Zehra'yı görür. Fabrika işçilerinden biri onu rahatsız etmektedir. Bunun üzerine adamı tartaklar. O an Öğretmen'i fark eden Zehra, fikir değiştirerek bu adamın koluna girip oradan uzaklaşır. İçinde hissettiği daralmayla birlikte o akşam deli gibi içen Öğretmen, kendisini çağıran bir ses duyar. Nafie yere sesin sahibini bulmaya çalışır. Ses, onu kapandığı bu dar çerçeveden dışarıya, denize çağırılmaktadır tıpkı babası gibi. O da Deniz Tanrıçası olduğunu düşündüğü bu sesin söylediklerine itaat eder.

Ay Tutulduğu Gece

Kemal Bilbaşar eserine, ana karakterin hava değişimi için gittiği kasabanın panoramasını vererek başlar. İlk satırlarda bir tablo gibi anlatılan kasaba, hemen ardından verilen ayrıntılarla bir harabeye dönüşür. Bilbaşar, bu yöntemi kasaba insanlarından bahsederken de kullanır. Kasabalılar onu önce sıcak karşılamış sonra bekâr olduğunu ve bir süre kasabada yaşayacağını öğrenince ondan kaçmaya başlamıştır. Ev bulması konusunda sadece nahiye müdürü yardımcı olur. Onu Ali Efe adındaki bir adamla Şarapçı Hidayet'in yanına gönderir ve eğer isterse Şarapçı Hidayet'in deniz kıyısındaki kulesinde kalabileceğini, yeni terhis olan ihtiyat zabiti olduğunu söylerse Hidayet'in onu geri çevirmeyeceğini söyler. Böylece ana karakter, subay emeklisi olan Hidayet'in yanına gider. Eskiden taş ocaklarında bakkallık yapan ancak şimdilerde işi olmayan Ali Efe, ona hizmetiyle ilgilenebileceğini söyler. Ana karakter, nahiye müdürünün öğüdünü tutmayarak Şarapçı Hidayet'e nafia ressamı olduğunu söyler. Hidayet ona kasabanın eski günlerini anlatırken Ali Efe'den de bahseder. Ali Efe'nin aslında taş ocaklarında çalışan işçilere kadın taşıdığını, işinin erbabı olduğunu, bir ihtiyacı olursa çekinmeden ondan isteyebileceğini de öğütler. Hidayet ona kalacağı kuleyi gösterip kulenin mahzenindeki şaraplardan istediği zaman içebileceğini de ekler. İlk zamanlar

sadece nahiye müdürü ve Şarapçı Hidayet ile arkadaşlık eder. Ali Efe de onun alışveriş, yemek yapma gibi hizmetleriyle ilgilenir. Kasabanın geri kalanı ise onu dışlar.

Kasabanın ileri gelenlerinden olan Halim Bey ile Kadir Ağa farklı siyasi görüşlere sahip olduklarından birbirine düşmandır. Kadir Ağa Halkçılardan, Halim Bey Demirkıratlılardandır. Şarapçı Hidayet bir sohbet sırasında, kendisiyle eğlendikleri Avcı Nuri'ye ana karakteri mühendis olarak tanıtır. Ana karakter de bu yalanı bozmayarak su mühendisi olduğunu ekler. O günden sonra Mühendis olarak tanınır. Bu durum kasabalının da tavrını değiştirince durumu bozmayarak bu yalana devam ederler. Avcı Nuri herkese kasabaya suyu onun getireceğini söyler. Mühendis, birkaç gün sonra Avcı Nuri sayesinde kasabanın su meselesi ile en çok ilgilenen Öğretmen Tevfik ile tanışır. Kasabanın yerlisi olan Öğretmen Tevfik, köylülerle el ele vererek bir bütün kooperatifi kurmuş, şimdi de zeytin kooperatifi kurma peşindedir. Mühendis ile Öğretmen Tevfik kısa sürede çok iyi anlaşır, hatta kasabanın suyu için de ellerinden geleni yapmaya başlarlar. Ali Efe bir gün Mühendis ve Tevfik için kasabadan iki kadın getirmeyi teklif eder. Onlar da kabul eder. İsimleri Naziye ve Hüsniye olan ve kocaları uzakta çalışan bu kadınlar, Mühendis ve Tevfik'in yanına geldiği gece basılma korkusu yaşar. Bu nedenle gece planlandığı gibi geçmez. Aynı gece Mühendis, Tevfik'in yanından ayrıldıktan sonra ayılmak için dolaşarak eve gitmeye karar verir. Tepedeki manastıra gelince bir kadın karaltısı görür. Yanına gittiğinde koşarak boynuna sarılan bu genç kız, Halim Bey'in yeğeni ve kasabalının tarifiyle akıllı zaman zaman gidip gelen Nemide'dir. Sabah uyanan Mühendis, gece kendisini dizlerinde yatıran bu kızın hayal mi gerçek mi olduğunu kestiremez. Boynuna bağlanmış ve üstüne "N" harfi işlenmiş bir tül bulunca gördüklerinin düş olmadığına karar verir ama üç gece üst üste manastıra gittiği hâlde bu kızla tekrar karşılaşamaz. Bir yandan da bu tülün o gece Ali Efe'nin getirdiği Boşnak kadınlardan biri olan Naziye'ye ait olduğunu da düşünmeden edemez. Sonra Ali Efe'den üstü kapalı olarak Halim Bey'in yeğeni ile ilgili bilgi almaya çalışır. Ancak onun anlattıklarıyla Nemide'nin o gece anlattıkları birbirini tutmaz.

Bu arada Mühendis bir arkadaşına mektup yazarak kasabanın su meselesini anlatmış, yardım istemiştir. Arkadaşı da kayıtsız kalmayarak bunun için ne zaman isterse usta gönderebileceğini vaat etmiştir. Kasabadaki su meselesi ciddi bir boyut alıp eyleme dönüşmeye başlayınca Tevfik, Mühendis'ten arkadaşını aramasını ister. Ayrıca gerekli malzemelerin alınması için İzmir'e gitmeleri gerektiğini, gitmişken bir gece kalıp eğlenebileceklerini de eklemeyi unutmaz. İzmir'e gittikleri günün gecesinde Mühendis ile Tevfik bir bara gider. Burada Suzan adında bir kadınla tanışır. Tevfik ona Havva Kız

demektedir. Tevfik'e yakınlık gösteren Suzan, aynı ilgiyi ondan göremez. Çünkü Tevfik hâlâ geçmişte yaşadığı ve ölümle sonuçlanan kısa aşkının acısını çekmektedir.

Mühendis, manastırda geçirdiği geceyi bir türlü aklından çıkaramaz. Bir gün Ali Efe'ye Naziye'yi tekrar çağırmasını söyler. Niyeti Halim Bey'in konağında çalışan Naziye'den laf alarak durumu aydınlatmaktır. Naziye'nin geleceği gün etrafa çeki düzen verirken öğrencilik yıllarını hatırlar. Kaldığı pansiyonun sahibesi Madam Satanik, kız arkadaşı Marika bir hayal gibi gözlerinin önünden geçer. Hatta bu hayali canlandırabilmek için Naziye'yi Marika gibi düşlemekten geri durmaz. Onunla güzel bir gece geçirir ancak istediği cevapları alamaz Naziye'den.

Mühendis ve Öğretmen Tevfik, tüm enerjisini artık su kanallarının yapımına ve zeytin kooperatifine vermeye başlamıştır. Zeytin işinde Kadir Ağa'dan çekindikleri için Halim Bey'i arkalarına almak isterler. Bu arada Naziye, Balıkçı İdris ile basılır. Tüm kasabalı ibret için Naziye'yi ve balıkçıyı meşalelerle kasabada dolaştırır. Mühendis ve Öğretmen Tevfik her ne kadar bu eziyete son vermeyi isteseler de kasabalılardan çekindikleri için harekete geçemezler. Olayın kanlı bitmesinden korkan nahiye müdürü, jandarmalar aracılığı ile onları kasabalının elinden alır ve tutuklu olarak ilçeye gönderir. Naziye'den bir daha haber alınamaz.

Bir gün kasabaya bir yat yanaşır. Nahiye müdürü, bu yattaki insanların dillerinden anlamadığı için Mühendis'i çağırır. İtalyan konsolosunun kâtabi ile iki kadının bulunduğu yata gider. Kadınlardan biri kâtabin eşi diğeri de baldızıdır. Yatın motoru bozulduğu için denizde kaldıklarını, İzmir'e gidip bir motor getirebilmesi için arabaya ihtiyaç duyduğunu ve kendisinin yokluğunda eşine ve baldızına refakat edilmesini rica eden kâtip, aldığı olumlu cevaba çok sevinerek onları birer kadeh içki içmek için yata davet eder. Tevfik ve Mühendis yata gittiklerinde onları karısı Lükseria ve baldızı Silvana ile tanıştırır. Kâtip, kendisine tahsis edilen araba gelince Tevfik ve Mühendis'ten eşini ve baldızını gezdirmesini rica eder. Kadınlar da bu fikri destekleyince Tevfik ile Mühendis onları bir kiliseye götürmeye karar verir. Yolculuk öncesi ve sırasında karşılıklı iltifatlarla bu kadınlarla iyice yakınlaşırlar. Adada geçirdikleri mutlu bir günün sonunda dönerken kasaba üzerinde bir sis tabakası fark ederler. Yaklaşınca bunun bir orman yangını olduğu anlarlar. Kıyıya vardıklarında yardım etmek için hemen yangının olduğu bölgeye giderler. Yangın iki gecede ancak söndürülür. İki uykusuz gecenin ardından dinlenmeye çekilen Mühendis, sabahın erken saatlerinde kapısının hızla çalınmasıyla uyanır. Gelen Tevfik'tir. Kapıda Silvana'nın giderken bıraktığı notu bulur. Alelacele yazılmış bu not sadece adadan ayrıldıklarını, onları bir daha göreceklerini ummadıklarını belirten birkaç satırdan ibarettir.

Yangından sonra çıkan dedikodular yangını Kadir Ağa'nın çıkarttığı ve böylelikle Halim Bey'in zeytinliklerine zarar vermek istediği yönündedir. Ancak Tevfik ve Mühendis'in çabaları ile zeytinlik fazla hasar görmemiştir. Halim Bey de teşekkür etmek için onları konağa yemeğe davet eder. Bu arada Havva Kız Tevfik'in yanına gelerek onu götürmek istemiş, Adana'daki çiftliğinde birlikte yaşamayı teklif etmiştir. Tevfik ise ona net bir cevap vermeden, şimdilik buralarda olacağını söyleyerek İzmir'e geri göndermiştir. Mühendis, Halim Bey'in konağındaki ziyafette Nemide ile karşılaşınca o gece gördüğünün düş olmadığını anlar. Ancak Nemide onu tanımaz. Nahiye müdürü bir çöpçatanlık hevesiyle açıktan açığa ikisini birbirine yakıştırır. Tüm olanları Tevfik'e anlatan Mühendis, Tevfik'in ısrarı ile bir deneme yapar ve kızı tekrar manastıra getirmeyi başarır. Kız, Mühendis'e hamile olduğunu söyler. Mühendis bunun doğruluğu konusunda emin olamaz ancak kıza karşı farklı duygular içindedir. Kızı istemeye karar verir. Kurban Bayramı'ndan bir gün önce su kanallarının yapımı tamamlanır. Bayramın ikinci günü açılış yapılır. Üçüncü gün Mühendis ile Nemide nişanlanır ve dördüncü gün Nemide'nin tedavisi için İzmir'e gitmek için yola çıkarlar. Son anda Tevfik de Havva Kız'a gitmek için onlara katılır. Hep birlikte İzmir'e giderler.

Cemo

Cemo, Değirmenci Cano'nun Cemo'yu anlatışı ile başlar. Ardından Cano, Cemo'nun annesi Kevi ile nasıl tanıştığını anlatır. Bu bölümde Cano anlatılırken Bilbaşar; Doğu Anadolu insanların coşkun, masalsı anlatımlarından faydalanır. Bir efsane kahramanı olarak çizilen Cano'nun Kevi'yi nasıl kaçırdığı, Cemo'nun doğumu, Kevi'nin ölümünün ardından Cano'nun Cemo'yu nasıl eğittiği anlatılır. Bu eğitim, yaşanan çevrenin kadınlara ve çocuklara bakış açısının çok dışındadır. Cano, Cemo'yu erkek gibi yetiştirerek yaşadığı coğrafyanın kadınlarından farklı olmasını, evleneceği erkeği kendisinin seçmesini ister. Bu arada Sorikoğlu denen zalim ağa da Cemo'yu almak istemektedir, hatta bir gün kaçırmaya kalkar ama Cemo ona ustalıklarla karşı koyar ve kurtulur. Cano'nun niyeti er meydanında Cemo'yu yenecek olanın onunla evlenmesidir. Bu yüzden kızını dövüşte çok hünerli yetiştirir ve Cemo'nun kendi istediği delikanlıya yenilerek aslında eşini kendisinin seçmesini planlar. Dövüş günü Cemo, karşısına çıkan adayları yener. Başka bir talip olup olmadığının sorulduğu sırada ormandan gelen bir ses Cemo'ya talip olur. Bu sesin sahibi çan ustası Memo'dur. Cemo, Memo'nun onu ata bindirip götürmesine hiç karşı koymaz.

İkinci bölüm Memo'nun Cemo'yu anlatışından oluşmuştur. Memo öncelikle kendi hikâyesini anlatır. Dokuz yaşında öksüz kaldığında dayısının yanına yerleşmiştir. Çan dökmesini, saz çalmasını ona öğreten, yiğit bir delikanlı olması için onu eğiten ve öğütler veren dayısıdır.

Şeyh Sait İsyanı'nda yer almadıkları için basılan köyde can vermiştir Memo'nun babası ve annesi. Memo ise samanlıkta gizlenerek kurtulmuştur bu baskından. On sekiz yaşına gelince dayısı Memo'ya artık yuvadan ayrılıp kendi ayakları üzerinde durmasını öğütleyince Memo dayısının aldığı çan dökme takımları ile köy köy gezmeye başlar. Aradan iki yıl geçer. Bir gün yine bir obaya çan pazarlamaya gittiğinde daha önce adını duyduğu, güzelliği dillere destan bir Şıh kızı olan Senem ile karşılaşır. Senem'i görür görmez ona âşık olur. Senem'i istemeye karar verir. Bu isteğini obadakilere açıp onlardan yardım istediğinde herkes bunun mümkün olmadığını ve Şıh'ın, kızını ona vermeyeceğini söyler. Kaçırmaya niyetlendiğini söyleyince oba halkı ona yardım etmeyi reddeder. Böylece Memo, öncelikle Şıh'tan kızı istemeye karar verir. Tahmin edildiği gibi Şıh, kızını vermeyince Memo tek başına Senem'i kaçırma planları yapar. Ancak bu kez de jandarmalar evini basarak Memo'yu asker kaçağı olarak tutuklar. Yolda jandarmalardan biri ile dostluk kurar. Jandarma Ali ona, birinin onu ihbar etmese bunların başına gelmeyeceğini söylediğinde Memo ihbar edenin Senem'in babası olduğunu düşünür. Memo'yu çok seven Ali onu şubeye götürmeden dayısının yanına götürür. Dayısının para ile Memo'yu kurtarabileceğini söyler. Ali, çok sevdiği bu insanlara karşı bir iyilik yapmak ister. Özellikle dayının hatırına Memo'yu bırakmayı teklif eder. Ancak dayısı bunun onların başına da dert açabileceğini düşünerek istemez. Ali nüfus memurunun tanıdık olduğunu, bu işi onunla halledebileceklerini söyler. Ertesi gün nüfus memuruna giderler. Nüfus memuru işi çözdüğünü söyleyerek paralarını alır ancak Memo'yu yirmi bir yaşında yazdırdığı için asker kaçağı sayılmasa da yine de askerlik yapması gerekmektedir. Askerlik şubesinde Memo'nun dayısı ile konuşan şube müdürü düşmanlarına karşı korunması için Memo'nun askerlik yapmasının onun için daha hayırlı olacağını söyler. Böylece Memo askere alınır. Askerdeyken çektiği türlü sıkıntılardan sonra söylediği türküden çok etkilenen bir bölük komutanıyla yakınlaşır. Bölük komutanı ona bir ay sıla izni verir. Dayısının yanına gittiğinde Senem'in yaşlı bir şıha satıldığını öğrenir. Kabına sığmayan Memo ne yapacağını şaşırır. Dayısının öğütlerine uyarak bu işten vazgeçer. Kalan günlerini komutanın atına bir çingirak yapmakla geçirir. Bölüğe döndüğünde komutanı onu seyis olarak yanına alır. Akşamları da komutanının isteği ile bölüğün gazinosunda saz çalıp türkü söyler. Bir gün bölük komutanı Memo'ya zengin bir ahabının sünnet düğününe gideceğini, Memo'nun da onunla beraber gelmesini emreder. Bu eğlence sırasında Senem'le karşılaşır. Senem'in evlendirildiği şıhın evinde olduklarını anlayan Memo'nun acısı tazelenir ve yatmak için izin isteyip bir odaya çekilir. Gece geç vakitte Senem hizmetindeki kızın yardımıyla – ilerleyen bölümlerde bu kızın Fato olduğu anlaşılır- Memo'yla buluşur. Başından geçenleri anlatır ve kaçmak için sözleşirler. Memo terhis olduğunda Senem bir yolunu bulacak, Diyarbakır'a gidecek ve oradan

Memo ile kaçacaktır. Terhisine yirmi gün kala dayısının ölüm haberini alan Memo, komutanın izniyle köye gider. Köyde dayısının ölümünden sonra malına sahip çıkmaya çalışanlarla mücadele eder ve dayısının bıraktıklarını yengesine vererek Senem’le buluşmak için Diyarbakır’a gider. Köyden ayrılmadan önce yengesinin eğer Memo da isterse töreye uyup onun eşi olabileceğini söylemesi üzerine Memo böyle çarpık bir töreye asla uymayacağını kesin bir dille söylemekle birlikte Senem’i almaya gittiğini de yengesine söylemek istemez. Terhis belgesini alacağını ve bir iş bulursa kalacağını söyleyerek ayrılır. Diyarbakır’a vardığında sözleştikleri handa Senem’i bekler. Ancak Senem yerine hizmetinde olan kadın Fato ile kocası gelir. Şıh’ın Senem’in izini bulduğunu, adamlarının onu alıp götürdüğünü, Senem’in giderken kendini Dicle’ye atarak intihar ettiğini anlatır. Dünyası kararan Memo günlerce Dicle kıyısında Senem’i arar. Sonra köyüne döner. Aylarca kendini bilmez hâlde kaldıktan sonra bir gün kendine gelir ve dayısının döküm odasında çanlarını hazırlayarak satmaya karar verir. Bu arada yengesi ona köyden farklı farklı kızlar bulup evlendirmek için uğraşmaktadır. Bu önerilerin hiçbirine olumlu bir karşılık vermeyen Memo, çanlarını satmak için köy köy gezerken Senem ile karşılaşır ve ilk görüşte âşık olur. Gizlice onu izler. Onu takip ederek değirmene gelir. Değirmende Cano ile konuşur. Cano’ya başlık parasını vererek kızını ister. Cano, başlık parasıyla işin bitmediğini, eğer kızı istiyorsa karın yağdığı ilk gün Cemo’nun tüm taliplerini alt etmesi gerektiğini söyler. Memo’ya ısınan Cano, kızının gönlünü etmesini de öğütler. Bunun üzerine Memo, Cemo’yu takip eder. Keçisiyle birlikte bir kayanın başında durduğunu gördüğünde heybesinden meyini çıkarıp üflemeğe başlar. Önce keçi gelir yanına sonra da Cemo. Birbirlerine yakınlaştıkları sırada keçinin Memo’yu tekmelemesiyle neye uğradığını şaşırان Memo’ya gülmeye başlayan Cemo, tepedeki mağaraya doğru koşar. Ardından giden Memo ile mağarada yakınlaşan Cemo, onunla birlikte değirmene döner. Onların geldiğini gören Cano keyifle yerinden kalkar, Cemo babasının elini öper, Memo başlık parasını vererek Cemo’yu da alır ve köye döner. Eserin bu bölümünü romandaki iki karakter de farklı anlatır. İlk bölümde kızını dövüş meydanında Memo’yla gönderen Cano’nun anlattığı hikâye ile Memo’nun anlattığı hikâye birbirinden farklıdır. Bilbaşar, Cemo’nun giriş bölümünde okuyucuyu bu konuda uyarır. Bu iki farklı anlatımın nedenini açıklar. Kızını çok seven Cano, onu bir efsane kahramanı gibi tanıtırken Memo, Cemo’yla birlikte kendisini de efsaneleştirir. (Bilbaşar, 2003: 9) Cemo’nun kahraman anlatıcı bakış açısıyla yazılmış olması ve anlatıcı karakterlerin coşkun bir hayal gücüne sahip olması eser karakterlerini daha gerçekçi kılmaktadır. Hem köylü hem de yengesi tarafından hoş karşılanmayan Cemo, bir yandan bu zorluklarla baş etmeye çalışır diğer yandan da yayla kızı olduğu için bilmediği köy ve ev işlerini öğrenmeye çalışır. Üstelik köylü kızların Kızılbaş olduğunu öne sürerek ettiği

hakaretlerle savaşıır. Memo'nun yengesi de izni ve bilgisi olmadan eve bir gelin getirilmesinden rahatsızdır. Evliliklerinin on beşinci günü Cano haber göndererek Memo ve Cemo'yu çağırır. Sorikoğlu denen zorba ağa köye ve değirmene el koymuştur. Gerçekten buraları satın alıp almadığını öğrenmek için Memo'dan şehirdeki tapuya gidip öğrenmesini ister. Memo ertesi gün birkaç köylüyle şehre varır ancak tapuda işlerin karışık olduğunu öğrenir. Köy ve değirmen Sorikoğlunun aldığı topraklar içindedir. Ancak bu işte hile olup olmadığını anlamak için buraların eski sahibine bir mektup yazmaya karar verirler. Onlara yardımcı olan avukat aynı zamanda vali ile görüşüp durumu anlatmalarını da öğütler. Valinin yanına giden Memo, köyün Sorikoğlu'na satıldığına emin olarak döner. Haberi köye ulaştırdığında köyün bir kısmı Sorikoğlu'nun ağalığını kabul etmekten başka çare olmadığına inanır bir kısmı da başka bir ağanın yanına göçmeye karar verir. Memo'da askerdeki bölük komutanına bir mektup yazarak ondan akıl alacağını söyler. Ertesi sabah köylülerin bir kısmının gitmeye karar verdiğini duyan Sorikoğlu değirmene gelir ve Cano'dan onları kalması için ikna etmesini ister. Cano zaman kazanmak için görünürde bu teklifi kabul eder. Memo ile Cemo evlerine döndüğünde evlerinin talan edildiğini görürler. Ertesi gün mecburen tekrar Cano'nun yanına dönerler. Bir süre sonra komutandan beklenen cevap gelir. Komutan onlara hazine arazisinden bir yer verileceğini, bir arkadaşının da onlara yardım edeceğini ve yine de ihtiyaçları olursa kendisini bilgilendirmelerini haber verdiği bir mektup göndermiştir. Bu habere çok sevinirler. Memo ertesi gün komutanın bahsettiği arkadaşına gider. Askerlik şubesi müdürü olan Fahri Bey, onlara terkedilmiş bir mezra vereceğini, toprağı ekip biçmeleri için bankadan destek sağlayacağını söyler. Kısacası artık hiçbir ağaya kulluk etmeyecek, kendi topraklarının ağası olacaklardır. Obaya dönüp bu durum anlatıldığında göç etmeye karar verenler bu habere sevinmekle beraber ağasız nasıl yaşanacağını kestiremediklerinden bir süre bocalarlar. Verilen toprağın paylaşılmasında, ekilip biçilmesinde sorun yaşayacaklarını düşünürler. Bu noktada Cano toprağın bölüştürülmemesini, herkesin emeğini ortaya koymasını ve nihayetinde elde edilenlerin eşit olarak paylaşılmasını teklif eder. Bilbaşar romanın bu bölümünde bir yandan "Cumhuriyet"ın bireye sağladığı hakları eserine ustaca yerleştirmiş diğer yandan sosyal devlet anlayışını ve kişinin emeğinin karşılığını alması gerektiği düşüncesini olay örgüsü içinde sunmuştur. Ertesi gün Sorikoğlu olanları öğrenince gidecek olanlara eziyet eder. Onları kırbaclar ve mallarını ellerinden almaya kalkışır. Bu itiş kakış sırasında Cemo elindeki silahıyla Sorikoğlu'na karşı durur. Yaptıklarını durdurmazsa onu vuracağını söyler. Gözü korkan Sorikoğlu adamlarını toparlayıp tehditler savurarak oradan ayrılır. Gitmeye karar verenler hemen o gün eşyalarını toparlayıp kendilerine verilen Çakalgediği mezrasına giderler. Oraya vardıklarında Fahri yarbayın askerleriyle karşılaşılır.

Fahri yarbay gelecekler için askerlerini gönderip çadır kurdurmak istemiştir. Gelenler de yardım edince kısa sürede çadırlar kurulur. Ertesi gün Fahri yarbay da mezraya gelir. İhtiyaçları olan her konuda yardım edeceğine söz verir ve eder de. Sorikoğlu'nun hışmından korkanlardan biri bu konuda da yardım isteyince asla devlete karşı gelinemeyeceğine ve onun gözünü korkutacağına söz verir. Gerçekten de Sorikoğlu bir daha onlara yanaşamaz. Kısa zaman içinde mezraya yerleşen ve işlerini yoluna koyan köylüler rahat bir nefes alır. Bu arada Cemo bir çocuk sahibi olmayı çok ister ama bir türlü hamile kalamaz. Kocasından onu Veysel Karani'ye götürmesini ister. Memo kabul eder. Dönüşte Cemo annesini ziyaret etmek ister. Bu sırada Sorikoğlu ile kalan köylülerle karşılaşan Memo onlara yaşadıklarını anlatır. Sorikoğlu'nun zulmünden bunalan köylüler ondan yardım isterler. Memo da istedikleri zaman onları Fahri yarbaya götürebileceğini, onun yardımının olabileceğini söyler. Memo ile Cemo bir gün konuşurken Memo işini özlediğini söyler. Cemo, bu işin kendisinden ayrı kalmasına sebep olacağını söyleyerek pek yanaşmaz. Hamile kaldığını anladığında ise Memo'ya para kazanması gerektiğini, ayrılığa dayanabileceğini söyler. Hem baba olacağına hem de eskisi gibi çan satacağına sevinen Memo hemen işe koyulur. Ancak Cemo, günler geçtikçe kâbuslarla uyanıp kocasının başına bir iş gelmesinden korktuğunu anlatır. Nitekim Memo çan pazarlamaya çıktığında Sorikoğlu'nun tuttuğu iki adam tarafından pusuya düşürülür. Birini öldüren Memo diğerini yakaladığında ölen adamın aynı zamanda dayısının katili olduğunu öğrenir. Öğrendikleriyle şaşkına dönen Memo'nun bu durumundan yararlanan adam eline bir taş alarak Memo'nun kafasına indirir. Ardından hançerle yaralayıp kanlı gömleğini alarak kaçar. Senem'in adamları Memo'yu bulup obaya getirirler. Uzun süre kendine gelemeyen Memo. Ayıldığında Senem'i karşısında görünce çok şaşırır. Senem'e Cemo'yu anlatır. Senem de başından geçenleri anlatır. Komutanın adamı diye Memo'yu öldürmekten çekinen Şıh, Senem'le ilgili bir yalan söylemiş ve Memo'yu da bu yalana inandırmak için adamlarını göndermiştir. Memo'ya ulaşmak isteyen Senem, Şıh'ın gözü pek adamlarından birini ayartıp onu kendi obasına ağa edeceğine söyleyerek kaçmayı başarmıştır. Kendi obasına döndüğünde Senem'in babası para verip bu adamdan kurtulmak istemişse de adam karşı durmuş, Senem'in babasını ve kardeşini öldürmüştür. Ardından babasının adamları da bu adamı öldürmüştür. Cenazelerin ardından oba halkı ağasız kaldığı için Senem'den kendine bir eş seçmesini istemiş, Senem bir eşi olduğunu karnında Memo'nun çocuğunu taşıdığını söylediğinde ise her yerde Memo'yu aramış fakat bulamamışlardır. Adamlar Memo'yu yaralı olarak getirdiklerinde Senem'in oğlu bir yaşına basmıştır.

Oba halkı Memo'ya biat ederek onu ağalığa getirir ancak Memo Cemo'yu görmek istediğini, yaşadığını haber vermeyi ister. Bu yüzden döneceğine söz vererek yola çıkar. Yolda

köylülerinden Cemşido ile karşılaşır ve yokluğunda Sorikoğlu'nun mezrayı dağıttığını, türlü hilelerle komutanı sürgün ettirdiğini, köylünün bankaya olan borcunu kendi üzerine alarak onları kendisine borçlandırıldığını, Cemo'nun karnındaki bebeğini düşürmesine neden olduğunu öğrenir. Tüm bu olaylardan sonra Sorikoğlu'nun konağını basan köylülerden hayatta kalanlar ve kaçıp saklanamayanlar ise tutuklanmıştır. Cano da tutuklananlar arasındadır. Cemo ise hastanede yatmaktadır. Memo adamlarını göndererek Cano ve Cemo'nun durumunu öğrenmek ister. Adamlarından biri Cemo'nun iki gün önce taburcu olduğunu ve kaymakam vekili tarafından alıkonulduğunu öğrenir. Cemo'yu aslında Sorikoğlu'nun alıkoyabileceği ihtimalini düşününce hemen o gece baskın vermeye karar verirler. Bu sırada Sorikoğlu'nun adamlarından birini eline geçiren Cemşido sayesinde Memo Sorikoğlu'nun yerini öğrenir ve adamı da kılavuz olarak kullanır. Sorikoğlu'nun Cemo'yu karşısında oynatarak kaymakam vekili ile âlem yaptığı eve gelir. Sorikoğlu ve kaymakam vekilini yakalar. Tam öldüreceği sırada Cemo bu işi ona bırakmalarını söyler. Sorikoğlu ile dövüşerek onu öldürür. Kaçmaya yeltenen kaymakam vekili ise karanlıkta uçuşurken görmeyerek düşer ve öylece can verir.

Memo

Memo, beş bölümden oluşan bir eserdir. Kahraman anlatıcı bakış açısıyla oluşturulmuş bu eserde ana karakter ve anlatıcı konumunda olan Senem'in, başlangıçta çok güzel bir hayatı vardır. Dersim ağalarından Şih Abdo'nun tek çocuğu olarak dünyaya gelen Senem'in doğumu da kendisi gibi sıra dışı bir olaya dayandırılır. Doğu'nun masalsı unsurlarını ustalıkla eserine yerleştiren Bilbaşar, bu bölümde de Alevi toplumlarca kutsal kabul edilen Hızır'dan bahseder. "Alevi-Bektaşî düşüncesinde Hızır, bütün olanakların tükendiği ve çarelerin sona erdiği durumlarda yardıma çağrılan ve çağrıldığında mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip semavi bir kurtarıcı olarak görülür." (Korkmaz, 2005: 148-149) Senem'in annesi Şih Abdo'nun dördüncü karısıdır ve ilk üçünden çocuğu olmamıştır. Senem'in annesi de ilk on yıl çocuk sahibi olamaz ancak Seyit Raşo kız kardeşinin de çocuğu olmazsa ona zarar vermemesi için Şih Abdo'yu tehdit eder. Senem'in annesi bir gün uyku ile uyanıklık arasında Hızır'ı görür ve ondan yardım diler. Bu olay üzerine hamile kalır. Hamile kaldığını kocasına söylediği gün obalarında konuk olan Diyarbakırlı Şih Abuzer bu sevinçten faydalanarak kız olursa oğluna alacağını erkek olursa kızını vereceğini söyler. Bu coşku içerisinde daha doğmamış Senem'in sözü kesilir. Senem doğduğunda babası aşireti emanet edecek bir oğlu olmadığı için Senem'i erkek gibi yetiştirir ve eğer bir oğlu olmazsa aşiretine Senem'i varis olarak bırakacağını söyler. Senem yedi yaşına geldiğinde Şeyh Sait isyanı patlak

verir. Şeyh Sait isyan için tüm Dersimlileri arkasında toplamak ister. Ancak Şih Abdo katılmak istemez. Şeyh Sait isyanı bastırıldıktan sonra bir bölük asker gelip Şih Abdo'yu da götürmek ister. Çünkü Şeyh Sait'in marabaları kendilerini onun marabası olarak tanıtip ağalarının kendilerini isyana sürüklediğini söylemişlerdir. Bu sebeple suçsuz yere Şih Abdo da Şeyh Sait ile birlikte asılır.

Yalnız kalan Senem'in annesi kardeşinden yardım ister. Seyit Raşo da aşireti başsız bırakmamak ve bu aşireti de haraca bağlayabilmek için haraç aldığı ve hısımlı olan Şih Persin'e satar. Sonradan öğrenilir ki Şih Abdo'nun asılmasına neden olanlar onun adamlarıdır ve böylece hem aşiretin başına geçmeyi hem de asılmaktan kurtulmayı planlamıştır. Şih Persin kısa zamanda tüm aşirete eziyet etmeye başlar, Senem'in yetiştirilme tarzına karşı çıkarak kendisine rakip olmaktan çıkarmaya çalışır. Ancak Şih Persin'in bu davranışlarını duyan Seyit Raşo ona göz dağı verince biraz durulur, aşiret rahat bir nefes alır ve Senem de eski günlerine kavuşur. Senem'in bir erkek kardeşi olunca Şih Persin Senem'den kurtulmaya çalışır. Bu yüzden Senem'i okutmak bahanesiyle Elazığ'a göndermeye çalışır. Ancak obanın ileri gelenlerinin karşı çıkmasıyla bu tasarısını gerçekleştiremez.

Bir gün Senem, Memo ile karşılaşır. İlk görüşte âşık olur. O gün obada konaklayan Memo, ertesi gün obadan ayrılır. Bir sonraki gelişinde yapılan eğlencede Şih Persin'in en iyi adamı Hamido'ya karşı üstünlüğünü kanıtlayan Memo, Senem'e talip olduğunu belli edince obadan kovulur. Şih Persin ayrıca aşiretine iyi görünmek için iki adamını öldürerek suçu onun üzerine atmaya çalışır ve Memo'yu devlete isyankârlık ettiği iftirasıyla jandarmaya ihbar eder. Kısa zamanda Memo'nun tutuklandığı ama Jandarma Ali'nin yardımıyla hapsedilmediğini ancak askere alındığı haberi duyulur. Şih Persin'in eziyetleri artınca aşiret tekrar Seyit Raşo'dan yardım almak için yola çıkmaya karar verir. Ancak Şih Persin de bir plan yapmış ve Seyit Raşo'dan kurtulmak için yeni yasaların ardına sığınarak aşiretin toprağını satın almış ve istemeyen varsa çekip gitsin diye tehdit etmiştir. Aşiret üzerindeki baskısını artıran Şih Persin daha sonra Senem'i de doğmadan sözü kesilen Diyarbakırlı Şih'a satar. Böylece Senem Diyarbakır'a doğru yola çıkarılır. Diyarbakır'a geldiğinde Senem, kendisiyle sözü kesilen Seyit Vehhab'ın Senem'i beklemekten usanarak babasıyla bir pazarlık yaptığını, babasının kendisi için getirdiği Lübnanlı bir kızla Senem'i değiştirdiğini öğrenir. Yani Senem Seyit Vehhab yerine babası Şih Abuzer'in haremine kuma olarak katılır. Senem'in gelin gittiği ilk gün yapılan eğlencede Abuzer'in eşlerinden biri Senem'i vurmaya kalkışır ancak Seyit Vehhab'ın durumu fark etmesi ve Senem'e kendini siper etmesiyle Senem kurtulur. Seyit Vehhab yaralanır. Durumunun kötüye gitmesi üzerine doktorlar hava değişimi önerince

Vehhab, ilk günden beri Senem'in hizmetine verilen Fağfure'nin refakatinde Lübnan'a gönderilir. Bu kez Fato adında bir kız Senem'in hizmetine bakmaya başlar. Şih Abuzer ile birlikte olmamak için elinden geleni yapan Senem, türlü eziyetlere maruz kalır. Ancak hizmetlisi eğer itaat etmezse başına gelecekleri anlattığından Memo'yla kavuşamayacağı korkusuyla soğuk durmaktan vazgeçer. Bu arada Şih Abuzer'in eşlerinden biri olan Hacer başka bir adamla yakalanınca recm edilir. Bu olay kan davasına yol açar. Şih Abuzer tekrar evlenir. Halep'ten on üç yaşında bir kız getirir. Bu evlilik Senem'in rahat bir nefes almasını sağlar.

Bir gün Senem'in hizmetinde olan Fato'nun Ökkeş dayısı gelir konağa. Bu adam daha önce Diyarbakır kışlasında bulunduğundan Senem Memo'dan haber alabileceği ümidiyle heyecanlanır ve bileğini burkmuş gibi yaparak Çıkıkçı Ökkeş dayıyla görüşmeyi planlar. Ökkeş dayının Memo'yu tanıdığını öğrenir ama ona bir şey diyemez. Sonrasında başından geçenleri Fato'ya anlatır ve ağzını sıkı tutmasını tembihler. Fato bir gün Memo'nun sünnet düğünü için konağa geleceğini öğrenir ve Senem'e söyler. Duaları kabul olan Senem Memo geldiğinde o gece gizlice Fato'nun yardımı ile Memo'yla buluşur. Memo terhis olunca kaçmak için bir plan yaparlar ve Senem bunun için Fato'dan yardım ister. Fato, kocası ve Ökkeş dayının yardımı ile sözleştikleri tarihlerde Fato kılığında kaçır ve Diyarbakır'a gelir. Sözleştikleri handa Memo'yu beklerken Seyit Vehhab gelir. Senem'de gözü olan Vehhab eğer onunla birlikte olmayı kabul ederse onu babasının zulmünden koruyacağını, onu kaçırıp babasına intihar ettiğini söyleyeceğini anlatır. İçinde tekrar kaçabilme umudu uyanan Senem bu teklifi kabul eder. Seyit Vehhab, Sofi denen adamıyla Senem'i gece kaçırır. Kendisi de Senem'in kendini Dicle'ye attığını söyleyerek babasının adamları ile Senem'in cesedini arıyormuş gibi yapar. Bu arada Senem, Sofi'yi kandırıp kendi obasına dönmeyi planlar. Sofi'ye Seyit Vehhab'ın niyetinin ne olduğunu, eğer onu obasına götürürse nikâhını bozdurup onunla evleneceğini, onu aşiretine ağa yapacağını vaat eder. Sofi, önce Senem'in Seyit Vehhab'la ilgili anlattıklarına inanmaz ama söylediklerinin doğru olduğunu ve Vehhab'ın onun canına da kast edeceğini anladığı sırada Vehhab'ı öldürerek Senem'in teklifini kabul eder. Senem'i de alarak Dersim'e gider. Şih Persin'in son hamlesi üzerine aşiretten ayrılan aşiretin ulularından Huso ile Senem'in seyisi Halo'nun yanına giderler. Sofi ağalık postuna oturmak için Şih Persin'i öldürmeyi de aklına koymuştur. Ancak Şih Abuzer'in uyarması ile planını gerçekleştiremez ve orada olan Şih Abuzer'in adamları tarafından öldürülür. Senem oba halkına yaşadığını haber verince büyük kutlamalar yapılır ve Senem'e biat ederler. Senem'in hamile olduğunu fark eden Huso, çocuğun babasını sorar, Senem de Memo olduğunu söyler. Bunun üzerine Memo'yu bulmaya karar verirler. Senem'in yaşadığı haberini

alan dayısı Seyit Raşo da hemen onu görmeye gelir. Şih Persin'e kinlenen Raşo, Senem'e yapılanları öğrenince daha da sinirlenir, hemen oracıkta Senem'in nikâhını bozarak onu koruyacağına söz verir. Bu sırada Şih Persin'in adamı da gelerek Senem'i götürmek ister. Raşo engel olur. Şih Persin'in obasında kalanlar da birer birer Senem'in etrafında toplanmaya başlar. Şih Persin bu kez baskın verip Senem'i kaçırmaya kalkar ama başaramaz. Arkasından Senem, dayısı ve sığındıkları aşiretin ağası Şih Cebail'in yardımıyla Şih Persin'e baskına gider. Şih Persin Senem'in annesi de alıp kaçır. Senem, aşiretinin kadınlarını göçmeye çağırır ama kadınlar Şih Persin'in kocalarını köprü inşaatında çalıştırmak için Osmanlı'ya kiraladığını, eğer giderlerse acısını eşlerinden çıkaracağını söyleyerek gelmek istemez. Senem ele geçirdiği ganimetin bir kısmını bu kadınlara ayırarak geri kalanıyla Şih Cebail'in obasına döner. Günler geçer ama Memo'dan haber alınamaz. Aşiretin ileri gelenleri Senem'in evlenmesi gerektiğini söylese de Senem yanaşmaz. Sonunda eğer erkek doğurursa seçiminde serbest olacağını ama kız doğurursa evlendirileceğini söyleyerek uzlaşırlar. Senem bir erkek dünyaya getirir ve adını Memo koyar. Günler geçtikçe Dersim'e yapılan köprüler, şehrin adının değiştirilip Tunceli olması ve Ankara'ya bağlanması halkın içine kuşku düşürür. Şih Persin'in de para uğruna köylülerini müteahhitlere kiralaması, Osmanlı zabitleriyle anlaşması hem Huso'yu hem de Raşo'yu çok kızdırır. Ortalıkta söylenenlere Raşo da inanır ve Mustafa Kemal'e düşman olur. Şimdilik en azından aşireti Şih Persin'den kurtarmak için Senem'in güçlü bir ağa ile evlenmesine ve Şih Persin'e başkaldırmasına karar verir. Senem'in kendisine eş seçeceği gün Memo çıkagelir. Böylece Senem evlendirilmekten kurtulur ama yine de şenlik düzenlenerek bir yarışma yapılır. Artık ödül Senem değil Senem'in beyaz atıdır. Yarışmaların tümünü Memo kazanır ve Seyit Raşo orada onların nikâhını kıyar ve herkesin orada olmasını fırsat bilerek aşiretleri Osmanlı'ya karşı birlik olmak için ant vermeye çağırır. Tüm aşiretler kabul eder. Dönüşte pusuya düşürülürler ama kurtulurlar. Memo, bunun Sorikoğlu'nun işi olduğunu söylediğinde Senem, bu adamın kim olduğunu sorar. Şih Persin'den aşağı kalmayan bir zalim olduğunu öğrenir. Huso ise bu pusuyu Şih Persin'den bilir. Memo yolda Seyit Raşo'nun verdirdiği andın aslını astarını sorar ve Dersim'in Mustafa Kemal'e düşman olmasını anlamlandıramadığını, söylenenlerin doğru olduğuna inanmadığını belirtir. Obaya vardıklarında Memo'nun dönüşü ve evlilik şerefine eğlence düzenlenir. Memo başından geçenleri Senem'e anlatır. Bu arada Cano adında bir kızla evlendiğini de söyler. Eğer onu istemezse gidebileceğini de ekler. Memo'dan ayrılmayı göze alamayan Senem onu affeder ve Cano'yu da alıp getirmesini söyler. Memo ise onu ve oğlunu huzura kavuşturmadan ayrılmayacağını söyler. Ertesi gün Senem'in miras hakkını soruşturmak için Elazığ'a gitmeye karar verir ama Senem'in ısrarı ile birkaç gün erteler. Bu arada Şih Persin'in aşiret toprağını

bir Osmanlı'ya sattığı haberi gelince Senem'in yanındaki aşiret halkı Şih Persin'e baskın vermek için ayaklanır. Memo onları yatıştırarak silah zoruyla bu işi halledemeyeceklerini, Şih Persin'den topraklarını almak için onların da yasalara başvurup Senem'in miras hakkına talip olması gerektiğini anlatır ve onları ikna eder. Senem de seyisi ile birlikte Memo'yla Elazığ'a gider. Şih Persin'e dava açar. Duruşmaya Senem'in öldüğüne şahitlik etmesi için Şih Persin'in korkuttuğu Senem'in annesi de getirilir. Korkutulan kadın Senem'i karşısında görünce dayanamaz ve kızı olduğunu söyleyince kadının huzurunda Şih Persin'in adamları tarafından vurulur. Kargaşadan yararlanan Şih Persin ve adamları kaçır. Artık kaçak olan Şih Persin, devlete karşı da bir asi olmuştur. Paraya doyurduğu karakol komutanının yardımıyla sürekli kaçmayı başarır. Bir yandan da Osmanlı'ya karşı olan Dersimlilere kendini mazlum göstererek aşiretlerden yardım almayı planlar. Memo, Şih Persin yakalanmadıkça rahat yüzü göremeyeceklerini bildiğinden komutanının yanına giderek durumu anlatır ve Şih Persin'in yakalanmasını kendilerine bırakırlarsa Şih Persin'in Dersim'de fitne çıkarmasına engel olacaklarını söyler. Paşa'dan bunun için izin istemesini rica ederler. Paşa kabul eder ve silah yardımı yapacağını da söyler ancak başaramazlarsa cezalarını çekeceklerini de ekler. Bu habere çok sevinen Memo söz verir ve silahlarla birlikte dönerler. Bu arada Seyit Raşo'dan yardım istenir. O sırada Şih Persin de ondan özür dileyip sığınma ve Osmanlı'ya karşı birlik olma talebinde bulunduğundan Seyit Raşo bu bahaneyle sezdirmeden onu yakalayabileceğini söyler. Her ihtimale karşı onların da hazırlıklı olmasını öğütler. Böylece Raşo ile Persin'in bu buluşması için hazırlıklar tamamlanır ve verilen baskınla Şih Persin yakalanır. Ancak oba halkı onun Elazığ'a teslim edilmesine izin vermez ve Şih Persin onların elinde can verir. Memo'nun yiğitliği ise Raşo'nun ona seyitlik vermesi ile kutsanır. Senem ve aşireti kendi toprağına kavuşur. Kendi obasında uyandığı ilk sabah Hızır'a dua ederken Senem'i gören Memo ona Hızır'ı sorar Senem de Hızır'ın menkıbesini anlatır ona. Ardından iki kervan dizilir. Biri Şih Persin'in naaşını Elazığ'a götürecektir diğeri obayı toprağında misafir eden Şih Cebrail'e teşekkür edecektir. Paşa, Senem ile Memo'yu huzuruna çağırıp Memo'ya teşekkür eder ve armağanlara boğar. Bunu fırsata çeviren Memo, Şih Persin'in Osmanlı'ya kiraladığı oba erkeklerinin obaya dönmesi için izin ister. Paşa izin verir ama onları o gün geri göndermez. Memo ve Senem adına bir şölen verilir. Memo dönüşte komutanının öğüdüne uyup toprağı köylüye dağıtmaya karar verir. Obanın ileri gelenleri önce karşı koysalar da kabul ederler. Obaya gelen Seyit Raşo ise bu haberi olumsuz karşılar, tehditler savurarak gider. Aşiret halkı günlerini obayı onarıp kışa hazırlamakla geçirir. Bu arada Senem'in seyisi Halo evlenmeye niyetlenir. Memo, bu evlilik için kendisine verilecek ağalık hakkını almayınca obada evlenmek isteyen erkeklerin sayısı artar.

Senem'in, annesinin mezarını ziyaret ettiği bir gün dönüş yolunda silahlı biri yollarını keser. Memo, bu adamın Cemo'nun obasından Cemşido olduğunu görünce çok sevinir. Ona obadakileri sorar. Memo'nun yokluğunda Sorikoğlu'nun eziyetini artırdığını, obayı satın alarak jandarmalarla obayı basıp bazılarının ölümüne bazılarının da hapse girmesine neden olduğunu, Cano'nun da hapiste olduğunu ve Cemo'nun bebeğini düşürmesine neden olduğunu anlatır. Bunun üzerine Memo, Senem'in de teşvikiyle yola çıkar. Cano'yu kurtarır, Cemo'yu da hastaneden çıkartır ama Cemo, Cemşido'dan Memo'nun Senem'le evlendiğini duyunca yanına gitmekten vazgeçer. Cano da kızını yalnız bırakmaz. Memo obaya döndüğünde perişan ve mutsuzdur. Ağalık düzenine de yaşadıklarına da lanet eder. Hayatındaki tüm acıların sebebinin bu ağalar ve şıhlar olduğunu bilir. O günden sonra tüm ağaların karşısında daha bir nefretle durur. Senem de onun bu davasında yanında olmaya söz verir. O günden sonra belaların arkası kesilmez. Önce vergi memurları gelir. Beş yıllık yol vergisi borçlarının olduğunu ödemezlerse erkeklerin yolda çalışmak zorunda olduklarını söyler ve yüz on iki kişiyi kazma ve kürekleriyle önlerine katarak götürürler. Aşiretin kadınları ağıt yakmaya başlayınca Senem Elazığ'a gidip haklarını arayacaklarını söyleyerek onları yatıştırmaya çalışır. Bu verginin düzmece oyunlarla, kanunların arkasına sığınarak alınmak istendiğini öğrenen Memo, çareyi komutanından yardım istemekte bulur. Ancak Elazığ'a vardığında ne komutanına ne de Elazığ Paşa'sına ulaşamaz. Yine de borçlanarak oba erkeklerini geri getirmeyi başarır. Bu arada bu işin içinde Seyit Raşo da olmak üzere Dersim ağalarının parmağının olduğunu öğrenen ve Dersim üzerinde dönen planları öğrenen Memo, oba oba dolaşıp bu oyuna gelmemeleri için halkı uyarmayı planlar. Memo'nun yokluğunda aynı işte parmağı bulunan zalim Tursun onbaşı obaya gelerek silah arama bahanesiyle evleri dağıtır, insanlara eziyet eder. Birkaç gün sonra da küçük bir kızı alıkoydukları bahanesiyle obaya tekrar gelip bu kızı ve kocasını tutuklayıp götürürler. Kızı karakolda alıkoyarlar. Bunun üzerine kızın babası karakolu basıp kızını ve damadını kurtarır. Bir süre ortalarda gözükmeyen Tursun onbaşı daha sonra ormandan odun kesen iki köylüyü yakalayarak kendince cezalandırır. Köylüler uzun bir süre ormana gitmez. Ancak yakacak odunları kalmayınca köyün kadınları Munzur deresinin sürükleyip getirdiği çalı çırpıyı toplamaya başlar. Bir gün yine odun toplarken Tursun onbaşıya yakalanırlar ve onbaşı hepsini karakola götürerek alıkoyar. Silahlanıp kadınları kurtarmaya gidecek olanlara Senem engel olur ve öce işin rüşvet vererek çözülmesini denemeyi önerir. Ancak bu plan işe yaramaz. Huso'nun ölümüne sebep olan onbaşidan intikam almak ve eşlerini kurtarmak isteyen oba halkı harekete geçer. Onbaşının yaptıklarının bu hadde varması her seferinde köylüleri yatıştıran Memo'nun bile sabrını taşırır. Baskın zorlu geçse de jandarmalar Memo'nun öğüdüne uyup onbaşığı bağlayıp

teslim etmeye karar verirler. Oba erkekleri eşlerini sırayla almaya başlar. Sıra Halo'ya geldiğinde bağlarından kurtulan on başı Halo'yu vurur. Bu olayla köpüren oba erkekleri tekrar çatışmaya başlar, karakolun Dersim'le bağlantısını sağlayan köprüyü de yıkarak oradan ayrılırlar. Yaşadıklarından sonra obada barınamayacaklarını anlayan Memo, Senem ve oğlunu Cemşido'ya emanet ederek yengesinin yanına göndermeye karar verir. Kendisi de oba erkekleri ile kalıp mücadeleyi sürdürecektir. Senem'e oğlunu âşık yetiştirmesini ve hakikati öğretmesini öğütleyerek saziyle birlikte onları yolcu eder. Cemşido yengenin kaçtığını öğrenince Senem'in isteğiyle onu Cemo'nun yanına götürür. Senem oğlunu, kocasının sazını Cemo'ya emanet ederek mücadele için Memo'nun yanına döner. Eserde sonsöz olarak ayrılan bölümde bir jandarma asteğmeninin Dersim Ayaklanması ile ilgili anılarına yer verilir. Dersim ayaklanmasının özetlendiği bu anıların sonunda Memo ile Senem'in öldüğü anlaşılır.

Yeşil Gölge

Bilbaşar beşinci romanı Olan *Yeşil Gölge*'ye anlatacağı kasabayı tanıtarak başlar. Kasaba üç büyük semtten oluşur ve burada yaşayan insanlar da semtlere göre farklı ve birbirinden ayrı bir yaşam sürmektedir. Kışla mahallesi kasabadan uzak ve dağ yamacında bir mahalledir. Halkın çoğu göçmendir ve kendi hâllerinde, kasabadan uzak bir hayat sürerler. Çarşı semti, Kışla Mahallesi ile Gülbucağı arasındadır ve Hükümet Konağı, çarşı, pazar, cami burada bulunduğundan buranın sakinleri kendilerini gerçek kasabalı sayar ve diğer semtlerdeki insanlara köylü gözüyle bakar. Ancak Gülbucağı, bahçeli evlerinden yükselen şen kadın kahkahalarıyla daha çekici bir yerdir.

Bilbaşar, B.. kasabası ve insanlarını genel olarak tanıttıktan sonra çarşı merkezinde yer alan Müezzinoğlu'nun Cevizli Bahçe'sini tanıtmaya başlar. Bu bahçe kasabanın en yeşil ve en canlı yeri olarak tarif edilir. Bir kapısı çarşı meydanına açılan bahçenin diğer ucu ırmağa kadar uzanır. Müezzinoğlu bir sandal yardımıyla kolaylıkla çarşıdan geçmek zorunda kalmadan Gülbucağı'na gider. Ancak Cevizli Bahçe iki yıldır derin bir yasa bürünmüştür. Çünkü Müezzinoğlu hastalanmıştır ve bu yüzden İstanbul'a gitmek durumunda kalmıştır. Bu durum için başlangıçta bütün kasaba halkı üzölmüştür ama daha sonra Müezzinoğlu'nun yanlış davranışları birer birer ortaya dökölmeye başlanmıştır. Bunları ortaya dökenlerin başında da Nalbur Hacı Raif Efendi gelir. Başta Hacı Raif Efendi olmak üzere kasabada onun aleyhinde konuşanlar Müezzinoğlu'nun başına gelenleri mazlumların çıkan ahı olarak görür. Kasabanın bir kısmı ise Müezzinoğlu'nun yasını tutmaya devam eder. Bunların başında da Güllü Hacer

gelir. Güllü Hacer, iki yıl boyunca Müezzinoğlu'nun yasını tutar. Bir gün ırmaktan su almaya indiğinde köşkün camlarını temizleyen hizmetçi kadınları görünce gözlerine inanamaz. Müezzinoğlu'nun geleceği haberini aldığı anda ise sevinçten bayılır. Müezzinoğlu kasabada büyük gösterilerle karşılanır. Arkasından konuşan Nalbur Hacı Raif Efendi bile Müezzinoğlu kasabaya girdiğinde ayaklarının önünde damadına bir kurban kestirir. O gün köşk çok kalabalıktır. Müezzinoğlu'na 'Geçmiş olsun!' demeye gelenlerle dolup taşmaktadır. Mevritler okunur, ilahiler söylenir. Diğer yandan Güllü Hacer de hizmetçisi Ayşe Bacı ve evlatlığı Kevser ile kendi evini temizleme işine girer. Müezzinoğlu için her an hazır beklemek niyetindedir. Bu temizlik sırasında Saniye gelir. Saniye Müezzinoğlu'nun içkili ziyafetlerinde Güllü Hacer'e yardım eden başka bir yosmadır. Bir yandan da Müezzinoğlu'nun düşmanı Hacı Raif'e haber taşımaktadır. Güllü, Saniye ile konuşurken Kevser'den yakını. İyice serpilip güzelleştiğini ancak rahat durmadığını söyler. Saniye de eli ayağı düzgün kız çocuğunu hizmetçi olarak evinde bulundurmasının kendisine zarar vereceğini söyler. Güllü de Müezzinoğlu'nun dönüşünden sonra Kevser'den korkmuştur. Müezzinoğlu'nun Kevser'i gördüğünde pabucunun dama atılacağını düşünür. Bu yüzden Kevser'den kurtulmak ister. Bu konuşmalar sırasında evi Çarşı Mahallesi'nde, dükkânı Gülbucağı'nda olan Hacı Kadir gelir. Şarap dükkânı vardır. Bu yüzden her iki semt de kendinden sayar onu. Dört eşi vardır ancak yine de gözü dışarıdadır. Hem Güllü ve Saniye'ye sarkıntılık eder hem de Kevser'e. Hacı Kadir'in bu hâlini görünce Saniye'nin aklına bir fikir gelir. Kevser'i Hacı Kadir'e vermeye karar verirler. Güllü bu işin çok zor olduğunu, Hacı Kadir'in eşlerinin onu eve sokmayacağını söylese de bu planı gerçekleştirmek için yine de ellerinden geleni yaparlar. Hacı Kadir'in hemen ardından oğlu Ahmet gelir. İkisi de birbirlerinden saklanırlar. Güllü Ahmet'i görünce planını uygulamaya başlar. Ahmet'e Kevser'i alıp götürmesini söyler. Ahmet bunu yapamayacağını söylediğinde bir oyun çevireceklerini ve onun da buna ortak olmasını ister. Ahmet'e Kevser'i kendisi ile gelmesi için ikna etmesini, daha sonra Hacı Kadir'i kandırarak Kevser'i evlatlık olarak almasını sağlayacağını söyler. Ahmet'in hemen arkasından Müezzinoğlu gelir Güllü'yü görmeye. Güllü'ye iltifatlar ettikten sonra işlerin çok karıştığını, onları düzeltmesi gerektiğini, Cevizli Bahçe'nin olduğu yerden demiryolu geçireceklerini duyduğunu anlatır. Güllü kahve yapmak için içeriye gittiğinde fırsattan istifade Kevser kuyudan su çekmek için bahçeye iner. Müezzinoğlu'nu görmemiş gibi davranır. Müezzinoğlu yaklaştığında korkmuş gibi yaparak elindeki testiye düşürür. Bunu gören Güllü Kevser'i azarlar, Müezzinoğlu onu yatıştırır ve Kevser'in kim olduğunu sorar. Güllü sevabına yanına aldığı bir öksüz olduğunu ancak kendisini pişman ettiğini söyler. Olmadık iftiralarla ve

hastalıklarla Kevser'i kötüler. Müezzinoğlu akşam tekrar uğramak üzere kalkar, kapıda Hacı Kadir ile karşılaşır. Konuşma sırasında Güllü, Hacı Kadir'i Müezzinoğlu'na över.

Müezzinoğlu gittikten sonra Güllü Hacı Kadir'e yanaşarak dertli gözükür. Hacı Kadir neyinin olduğunu sorduğunda ise Kevser için endişelendiğini söyler ve ondan yardım ister. Kevser'i besleme diye alıp kendi evine götürürse kızı her türlü kazadan, beladan kurtarmış olacağını söyler. Hacı Kadir başta şaşırarak karşı koyar ancak Güllü onu ikna etmek için uğraşmaya devam eder. Hacı Kadir, Gülbucağı'ndan kız alıp götüremeyeceğini söylediğinde ona da bir kılıf bulur köyden getirdiklerini söylemesini öğütler. Daha sonra eğer bunu yaparsa Müezzinoğlu ile konuşacağını ve oğlu Ahmet'i fabrikaya kâtip olarak aldıracağını, üstelik eğer isterse Hacı Kadir'i de belediye reisi yapmak için elinden geleni yapacağını ekler. Bu duruma çok sevinen Hacı Kadir yumuşamaya başlar.

Müezzinoğlu konağa geldiğinde çağırdığı fen memurunu karşısında bulur. Niyeti kasabadan geçecek demiryolunun yerini önceden öğrenip çevresindeki arazileri satın almaktır. Ancak fen memuru tren yolunun Cevizli Bahçe'den geçeceğini söylediğinde dünyası başına yıkılır. Fen memuru bu işi halledebileceklerini söyler. Çeşitli dilekçeler, evraklar ve rüşvetle demir yolunun geçeceği güzergâhı değiştirmenin mümkün olduğunu anlatır. Bunları duyunca rahatlayan Müezzinoğlu, geceyi Güllü'nün evinde geçirmek için oraya gider.

Müezzinoğlu kasabada söz sahibi ve zengin bir adamdır. Tüm belediye çalışanlarını emrine almış bir ağa gibidir. Herkesin açığını bilir ve her mevkiye işine yarayacak adamları yerleştirilmiştir.

Bilbaşar, eserinin bu noktasında karşı güç olarak Nalbur Hacı Raif Efendi'yi kasasında sakladığı yeşil sarığı ile sahneye çıkarır. Hacı Raif Efendi yirmi yıla yakın zamandır bu yeşil sarıklı fesini gizli ibadet eder gibi sadece akşamları evde giyer. Bu sarığın tekrar itibar kazanması için sürekli Allah'a yalvarır. Çünkü bu sarığın itibar kazanması Cevizli Bahçe'nin gölgesinin Kadı Konağı'nın üzerinden kalkması demektir. İçinde farklı bir düzenin özlemi ile yaşayan Hacı Raif Efendi, bunu çevresine belli etmez; aksine halk evlerine bağışlarda bulunur, parti başkanlarına devrimci görünmeye çalışır. Babası Kurtuluş Savaşı'nda Anzavur taraflısı olarak asıldığı zaman servetini de itibarını da kaybetmiştir. Bu yüzden bir yandan korkmakta diğer yandan eski günlerin özlemini içinde taşımaktadır. Korkusundan Şapka Kanunu ile birlikte ilk şapkayı takan o olmuştur, kendisi hattat olduğu hâlde millet mekteplerinden yeni Türk alfabesini ilk öğrenen de Hacı Raif'tir. Şimdi de İkinci Dünya Savaşı onda eski günlerine kavuşma umudu uyandırmıştır. Bir akşam yine bu şekilde dua ederken damadı Fahri gelir.

Hacı Raif ve damadı da Müezzinoğlu gibi el altından her şeyin haberini önceden alan kişilerdir. Fahri, Müezzinoğlu'nun belediye çalışanlarına konakta bir ziyafet vereceğini söyler. Bu ziyafetin ardında yatanları önceden sezerler. Müezzinoğlu, işlerini yürütmek ve Cevizli Bahçe'yi kurtarmak amacıyla istediği kişiyi belediye reisi seçtirmenin planlarını yapar. Bu ziyafeti de bunun için düzenler. Fahri, Hacı Kadir'in belediye reisi olmasını onuruna yediremez ancak Hacı Raif onu temkinli olmaya davet eder. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasının ardından ortalığın karışacağını ve kendilerine gün doğacağını anlatır. Fotoğrafçı olan Fahri'ye Hacı Kadir'in belediye reisi olmasının aslında kendi işlerine yarayacaklarını, ipliğini pazara çıkaracaklarını anlatır. Fahri'den sonra Paşa İsmail Hacı Raif'in yanına gelir. Hacı Raif bir yandan da Paşa İsmail'in oğlu ile Arnavut muhtarın kızını evlendirme peşindedir. Paşa İsmail de Hacı Raif gibi gizliden gizliye eski günlerin özlemini duymaktadır. Bu anlamda ikisinin arasında geçen konuşma cumhuriyet devrimlerini sindiremeyen kesimin niyetlerini gün yüzüne çıkarması bakımından oldukça önemlidir. Hacı Raif ve Paşa İsmail el ele vererek Müezzinoğlu'nun kasabada kurduğu hakimiyeti yıkacak, gelecek seçimlere kadar taraftar toplayacak, cumhuriyet yanlısı gibi gözükmeye devam edip el altından özlemini duydukları şeriat düzeninin gelmesi için çaba sarf edeceklerdir. (Bilbaşar, 2015: 100-101)

Hacı Kadir'in oğlu Ahmet fabrikaya kâtip olur ancak fabrika kasabadan biraz uzaktır. Bunun için biraz direktse de kabul eder. Hacı Kadir, Kevser'i alarak eve gelir. Kevser'in yetim ve öksüz olduğunu, belediye reisi olduğu için bu kimsesiz kıza sahip çıkmak istediğini ve eşlerine yardım etsin diye eve evlatlık olarak getirdiğini söyler. Gece geç saatlerde eve gelen Ahmet, babasının Kevser'i eve getirdiğini babasının en küçük eşi Hatice'den öğrenir. Hatice oldukça kederlidir. Çünkü bu kızın kendisine kuma getirildiğini düşünür. Ahmet kızın kendi yavuklusu olduğunu söyleyince Hatice çok sevinir. Ahmet, babasına bir oyun ettiğini ve kızı bu eve sokmayı başardığını ancak fabrikaya gitmek zorunda olduğu için çok üzülüğünü söyler. Onunla kızı buluşturmasını ve kızla nikâh kıymasını mecbur hâle getirmesi için yardım etmesini ister. Hatice kabul edince Ahmet gönül rahatlığı ile fabrikaya döner. Bu arada Hatice, Ahmet'in annesi Fatma'nın aklına girip Kevser'le Ahmet'in birbirine çok yakıştığını söyleyerek onu Kevser'i gelin olarak kabullenmesi için gizliden gizliye hazırlamaya çalışır. Yumurtacıların oğlu ile Arnavut muhtarın kızı Nadire'nin düğün günü için herkes bir hazırlık yarışına girmiştir. O gün Kevser hasta olduğunu bahane ederek evde kalmak ister. Hacı Kadir'in üçüncü eşi Nazife, Hatice'ye düşmandır. Çünkü Hatice onun üzerine kuma olarak gelmiştir. Hacı Kadir'in bu geceyi değerlendirerek Kevser'in yanına geleceğinden şüphesi yoktur. Bu yüzden neşeli bir şekilde düğüne hazırlanır. Hatice de kurduğu planla Ahmet ile Kevser'i baş başa bırakacağı ve Kevser'i bir tehlike olmaktan çıkaracağı için neşe içerisinde

düğüne hazırlanır. Kadınlar evden ayrılınca Ahmet Kevser'in yanına gelir, bu arada Hacı Kadir de eve gitmek için yola çıkar. Gürültü çıkarmadan eve girer ve Kevser'in odasına doğru ilerler. Gelen sesler üzerine kapının anahtar deliğinden içeriye bakar ve oğluyla Kevser'i bir arada görür. Kan beynine sıçrar. Ahmet can havliyle kaçmaya çalışır. Hacı Kadir eline geçirdiği kızgın sacayağı ile kaçan Ahmet'i yakar. Ahmet ile Kevser korkuyla Saniye'nin yanına sığınır. Aynı gün Müezzinoğlu evinde kaymakam için bir yemek verir. Güllü ve Saniye de hizmet etmek ve eğlendirmek için oradadır. Müezzinoğlu'nun amacı Cevizli Bahçe'yi kurtarmak için kaymakamın yardımını sağlamaktır.

Birkaç gün süren düğün eğlencesinin sonunda Paşa İsmail'in oğlu Osman, gelini almak için gelir. Gelin çıkarma merasimi sürerken yüzü peçeli biri konağı ateşe verir. Gelin, damat ve on iki kadınla on altı çocuk ezilerek can verir. Geline âşık olan Recep'in ise intihar ettiği söylenir. Müezzinoğlu Cevizli Bahçe ile ilgili olarak iyi haberler almış ve rahatlamıştır. Bir zaman sonra güzelliği dillerde dolaşan Kevser'e tutulur. Saniye'nin evinde kalan Ahmet ile Kevser hâlâ saklanmaktadır. Ahmet babasından öç alma peşindedir. Saniye ise Kevser'i Müezzinoğlu'na ayartmak için uğraşır. Bu arada Müezzinoğlu, Hacı Kadir'i kasabaya rezil etmek için Güllü'den yardım ister. Güllü Ahmet'in de hevesini görünce Hacı Kadir'e bir oyun oynar. Bu oyun sırasında Saniye de kendi planlarını devreye sokacak ve Kevser ile Müezzinoğlu'nun arasını yapacaktır. Saniye Kevser'i ikna etmiştir ve Güllü ile oynayacakları oyuna Kevser'i de dahil eder. Kevser'in amacı kendisine eziyet eden Güllü'den intikam almaktır. Güllü bu oyunun kendisi ile ilgili olan tarafından habersizdir. Sadece çok sevdiği Müezzinoğlu'nun isteklerini yerine getirmektedir. Hacı Kadir Saniye'nin evine gelir. Kevser, Hacı Kadir'den yalandan özür diler. Bu arada Müezzinoğlu'nun kıskırttığı kasabanın delikanlıları Saniye'nin evini basar. Ahmet de aralarında. Saniye Hacı Kadir'e fırının içerisine saklanmasını, Kevser'e de yatağına yatmasını ve Hacı Kadir'in şapkasının yanına koymasını söyler. Babasının şapkasını Kevser'in yanı başında bulan Ahmet deliye döner. Hacı Kadir'in nerede olduğunu söylemeleri için Saniye ile Kevser'i zorlar, onları konuşmazlarsa fırında yakmakla tehdit eder. Fırını tutuşturmak için ellerindeki çalı yaprağını attıklarında Hacı Kadir korkuyla dışarı fırlar. Delikanlılar Kevser'le Hacı Kadir'i kol kola bağlar, meşaleleri tutuşturur ve onları kasabada ibretiâlem için gezdirir. Bu arada Hacı Kadir'in eşlerinden Ayşe ile Arap Müezzini de yine Müezzinoğlu'nun oyunuyla yakalanır. Hacı Kadir'i tüm kasabaya rezil eden Müezzinoğlu, karısını oracıkta boşayan Hacı Kadir'e bu durumun çabuk unutulacağını ve eşlerini alıp eve dönmesi gerektiğini söyler. Kâhyasına Kevser'i konağa götürmesini, artık kızın başına bir iş gelmesini istemediği için onu himayesine aldığı söyler.

Müezzinoğlu Cevizli Bahçe'nin istimlak edileceğini öğrendiği zaman felç geçirir. Müezzinoğlu felç geçirince tüm işlerin idaresi Arap Müezzîn'e kalır. O da bu durumdan faydalanarak konağa yerleşir. Diğer yandan Hacı Raif de boş durmaz. Müezzinoğlu'nun tutunduğu tek dalı da kırmak için Arap Müezzîn'e kasabadan ayrılırsa tüm ihtiyaçlarını karşılayacağını söyler. Teklifi kabul eden Arap Müezzîn konakta kaldığı süre içinde yakınlığı Kevser'le kasabadan ayrılmaya karar verir. Arap Müezzîn ile Kevser'in kaçacağı gün, kızının Müezzinoğlu yüzünden öldüğünü düşündüğünden intikam amacıyla konağı yakar. Arap Müezzîn kapıyı ikisinin üzerine kilitler ve bu yüzden muhtar da Müezzinoğlu ile yanarak ölür. Güllü de yangını duyup konağa gidince çöken kalasların altında can verir. Kevser ile Arap Müezzîn kaçır.

Yonca Kız

Yonca Kız Bilbaşar'ın 1971 yılında yayımlanan ve çocuklar için yazdığı toplumsal içerikli bir eserdir. Küçük bir kızın yaşadığı serüveni dile getiren *Yonca Kız*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilköğretim öğrencileri için tavsiye ettiği yüz temel eser içerisinde yer almaktadır.

Yonca Kız, eserin ana hatlarının verildiği on altı başlıktan oluşan bir çocuk romanıdır. Gurbetçiler başlığı ile başlayan eserin daha ilk satırlarında okuyucuyu bir göçün beklediği hissettirilir. Yazar, ilk satırlarda ana karakter olan ve romana adını veren Yonca Kız'ın yaşadığı Kale kasabasını tanıtır. Bu çorak ve harabe kasaba, dışarı ile bağlantısı zayıf ve zamanın çok gerisinde yaşayan bir yerdir. Kasabanın erkeklerinin çalışmak için uzak şehirlere gittiği, kadın ve çocukların ise kasaba dışına çıkmadığı, tüm günü dokuma tezgâhlarının başında geçirdiği bir yerdir. Çocuklar; başka yerlerin çocukları gibi oyun oynamayı bilmesede annelerine yardım ettikleri için masur sarmayı, mekik atmayı, tarak kullanmayı çok iyi bilmektedir.

Kış sonu dünyaya gelen Yonca Kız'a ismini babası Mehmet Torlak -annesinin adının da Gonca olmasından yola çıkarak- verir. Kızını çok seven Mehmet, yaşadığı her güzel şeyin kızının uğurundan kaynaklandığını düşünür. Doğumunda kasaba civarında açılan şantiyede çalışan Mehmet, kızının uğuru ile uzak diyarlara gitmek zorunda kalmamış ve aile üç yıl boyunca daha rahat bir hayat sürmüştür. Yonca Kız üç yaşına geldiğinde şantiyedeki işler biter, evler tamamlanır. Kasabalı bu evlerin devlet tarafından kendilerine dağıtılacağını zannetse de evler ancak taksitle alınabilecektir. Ancak kasabalının böyle bir maddi gücü olmadığından bu evlere taşınıp daha insanca yaşama hayalleri de böylelikle söner. Mehmet Torlak ailesinin daha fazla bu sıkıntılara katlanmasını istemediği için İzmir'e gidip iş bularak

ailesini de yanına almaya karar verir. İzmir’ e gittikten bir zaman sonra aniden kasabaya döner. İzmir’de daha önce tanışmadığı çok zengin bir teyze oğlu olduğunu öğrenmiş, onunla görüşmüş ve ailesini almak için dönmüştür. Aynı gün alelacele toparlanıp yola çıkarlar. İzmir’ e vardıklarında teyze oğlu İbrahim Bey’in mağazasına giderler. İbrahim Bey onlarla kısa bir konuşma yaptıktan sonra çalışanlarından birine onları çarşıda güzelce giydirdikten sonra eve götürmesini emreder. Evde onları evin emektarı Sultan Bacı karşılar. Daha sonra İbrahim Bey’in eşi, kızı ve annesi ile tanışır. İbrahim Bey’in eşi ve kızı onları küçümser ancak Mehmet’in teyzesi çok sıcak davranır. Teyzesi onları alt katta hizmetçiler için ayrılmış bir odaya yerleştirdikten sonra dinlenmeleri için gider. Akşama İbrahim Bey, teyze oğlunun karşıdaki apartmanda kapıcı olacağını, Gonca Ana’nın mutfak işlerine yardım edeceğini, Yonca Kız’ın da kendi kızı Şehvar’la arkadaşlık edeceğini söyleyerek bu aile ile ilgili kararını bildirir. Böylece konaktaki yaşamları başlar ama hiçbirisi mutlu değildir. Teyze oğlunun kapısında kul olmak Mehmet Torlak’a çok ağır gelir. Evdeki durum da hiç iç açıcı değildir. Hem Şehvar hem de annesi sürekli Yonca Kız’ı azarlar. Bir tek Ayşe teyzeleri onlara şefkatle yaklaşır. Bir gün Şehvar’ın bebeklerinden birini oynamak için eline alan Yonca Kız, Şehvar’ın gazabına uğrar. Gürültüye koşan ev halkı bebeği parçalanmış olarak bulunca evin hanımı olan biteni Yonca’dan bilerek sinirle küçük kızın saçlarını keser. Bu olay bardağı taşıran son damla olur ve Mehmet ailesini de alarak evden ayrılmaya karar verir. Ertesi gün hemşehrisi Rıfat’a giderek olanları anlatır ve yardım ister. Rıfat oturdukları aile evinde boş bir oda olduğunu, oraya yerleşebileceklerini, ona ve karısına çalıştığı fabrikada iş bulabileceğini söyler. Böylece evden ayrılan Yonca ve ailesi için başka bir hayat başlar. Bu yaşam her ne kadar zor olsa da daha huzurludur. Bir gün Mehmet Torlak aldığı bir haberle bambaşka bir işin peşine düşer. Millet malı arsalardan birini çevirip gecekondu yapmaya karar verir. Bu işle ilgili bilgi almaya çalışırken bir işçinin teyzesinin oğlu ile ilgili söyledikleri onu çok şaşırtır. İbrahim Bey’in onun teyze oğlu olduğunu bilmediği için işçi, onunla ilgili ileri geri rahatça konuşur. Bu konuşma sırasında teyze oğlunun annesinin mirasına konduğunu öğrenir. Durumun aslını öğrenmek için Ayşe teyzesinin yanına gider ama cesaret edip soramaz. Sadece gecekondu için borç para ister. Ertesi gün İbrahim Bey onu yanına çağırır ve güler yüzle karşılayarak hem para hem de işlerini halletmesi için bir hafta izin verir. Ancak Mehmet’in hayalleri gerçekleşmez. Gecekondu için çıkan yer kavgasında bıçaklanarak öldürülür. Onun ölümü Gonca Ana’ yı derinden sarsar. Mehmet’in ölüm haberini alan Ayşe Teyze çok üzülür. Gelini yüzünden Gonca ve Yonca’yı tekrar yanına alamayacağını bildiğinden kardeşi Hatice Hanım’a durumu anlatan bir mektup yazar ve onlara yardım etmesini ister. Hatice Hanım haberi alır almaz onları kendi elleriyle götürmek için gelir. Gonca başta istemese de Ayşe teyzenin ısrarı

ile kabul eder. Böylece Yonca ve annesi Bursa'ya, Hatice Hanım'ın konağına taşınır. Hatice Hanım'ın yanında oldukça rahat eden anne kız nihayet huzura kavuşur. Yonca Kız anaokuluna başlar. Okulda da öğretmeni ve arkadaşları tarafından kısa zamanda sevilir.

Yonca Kız ilkokul yaşına gelir ancak kimliği yoktur. Onu çok seven Hatice teyzesi bu durumdan yararlanarak nüfusuna geçirmeyi ve mirasını ona bırakmayı tasarlar. Bu kararını bir tek kardeşi Ayşe'ye söyler ve onu da kimseye söylememesi için tembihler. Buna çok sevinen Ayşe Hanım sevincini ailesi ile paylaştığında gördüğü karşılık onu çok üzer. Bunca mirasın Şehvar yerine Yonca'ya bırakılmasına çok kızar hatta engel olmadığı için Ayşe Teyze'yi suçlarlar. Bu durum karşısında çok incinen Ayşe Teyze, Sultan Bacı ile bir süre Hatice Hanım'ın yanına sığınmaya karar verir. Onların gelişi ile ev daha da şenlenir. Gezmeye gittikleri bir gün Uludağ'ı çok beğenen Ayşe Teyze'yi gören Hatice Hanım, yazın bir ay kalmak üzere otelden yer ayırtır. Otelde Yonca Kız, her gün Sultan Bacı'yla beraber gidip küçük bir çobandan taze süt alır. Bir gün Sultan Bacı hastalanır hastaneye kaldırılır, tedavi edilir ama Uludağ'a dönmesi sakıncalı bulunduğundan eve gönderilir. Onun yokluğunda canı sıkılan Yonca, çoban çocuğun yanına giderek onun keçilerini sevmek ister. Kimseye söylemeden otelden ayrılır. Bir çingene tarafından kaçırılır. Çingene onun kıyafetlerini kana bulayıp ormanın içinde bırakır. Yonca Kız'ı her yerde arar ancak bulamazlar. Sonunda kanlı elbise parçalarını bulunca öldüğüne hükmederek derin bir yasa gömülürler. Hatice Hanım elbiselerin bulunduğu yere anıt bir mezar yaptırır, mevlitler okutur.

Konak onun yasını tutarken Yonca kız kendini bambaşka bir hayatın içinde bulur. Onu kaçıran adam önce bir çergeye götürür ardından tüm eşyalar toplanarak oradan uzaklaşılır. Kapalı bir arabanın içinde eli kolu bağlı günlerce yol alan Yonca Kız, bir değirmene vardıklarında arabadan indirilerek değirmenin içine götürülür. Onu kaçıran kara suratlı adam az sonra Yonca'nın çok sevdiği hayvanları olan Kara (köpek) ile Beşir'i (maymun) getirir. Onları görünce çok sevinen Yonca, bir süre onlarla oyalandıktan sonra uykuya dalar. Kara suratlı adamın bağırmasıyla uyanır. Çerge Hasan adındaki bu adam kırbacıyla ona vurarak adının bundan sonra Asiye olduğunu söyler. Yonca Kız korkuyla yeni adını, ana babası sorulduğunda kimlerin ismini söyleyeceğini elinden gelen işleri nasıl sıralayacağını öğrenir. Çergi Hasan ve karısı Cevriye; Yonca Kız'a sepet örmeyi, göbek atmayı, bakla atıp fal bakmayı öğretmek için günlerce çalışırlar ve sonunda Yonca Kız kırbaç zoruyla tüm bunları ve çingene gibi konuşmayı öğrenerek Asiye olur. Hasan; Kara ve Beşir'i de türlü eziyetler kullandığı metotlarla eğiterek panayırlarda gösteri yapacak hâle getirir. Bu hayata daha fazla dayanamayan Yonca kaçmaya karar verir. Bir gece panayır dönüşü gizlice bir kamyonetin

kasasına biner. Saatler sonra şoförün mola vermesini fırsat bilerek arabadan iner ve bir tepe arkasında gördüğü kasabaya doğru yürür. Kasabada bir süre dolaştıktan sonra çimlerin üzerinde uyuyakalır. Uyandığında Kezban adında bir kadın ona yardım etmek ister. Ancak Yonca, kimsesi olmadığını söyleyince çocuk hasretiyle yanıp tutuşan bu kadın onu evine götürür. Kısa zamanda ona çok bağlanır. Kocasını Ali'nin karakola gitmesine engel olan Kezban, aslında kızın gece sayıklamalarından bir şey sakladığını sezer ama ondan ayrılma korkusuyla bu olayı hiç kurcalamaz. Bir gün, kasabaya kurulan panayırda Yonca, Hasan ile karşılaşır. Korkuyla Ali'ye sığınarak oradan gitmek için yalvarır. Yonca'yı fark eden Hasan, kaçmaya yeltense de bir terslik olduğunu anlayan Ali peşinden koşar. Kovalarken bağırmasıyla birlikte jandarmaların yardımıyla Hasan yakalanır ve karakola götürülür. Karakolda her ne kadar reddetse de Yonca'nın tüm olanları anlatması ile tutuklanır. O gece her şeyi itiraf eder ve bu kaçırma olayının arkasında İbrahim Bey'in olduğu ortaya çıkar. Komiser olayı aydınlatmak için Yonca'ya ailesinin yerini sorar. Adresi tarif edemeyen Yonca gittiği anaokulunun adını söyler. Kezban, Ali ve polis eşliğinde okula gittiklerinde öğretmeni onu görünce gözlerine inanamaz. Daha sonra köşke giderler. Öğretmeni birdenbire Yonca'yı görmenin yaşlı kadınları kötü etkileyebileceğini düşünerek önden gidip onları hazırlar. Yonca'ya kavuşan aile eski neşeli günlerine geri döner. Hatice Hanım onu torununa kavuşturan Ali ve Kezban için de elinden geleni yapar. Kezban'ı anne olabilmesi için tedavi ettirir. Yapılan soruşturmalar sonucunda Yonca'nın ve babasının başına gelenlerin sorumlusunun da İbrahim Bey olduğu ortaya çıkınca İbrahim Bey ve karısı tutuklanır. Yonca Kız ile Şehvar okula başlar. İkisi de kısa zamanda terbiyeleri ve başarılarıyla dikkat çeker. O yıl 23 Nisan şenliklerinde yapılan yarışmayı Yonca ve Şehvar kazanır.

Başka Olur Ağaların Düğünü

Başka Olur Ağaların Düğünü, Bilbaşar'ın kasaba ve köy hayatını gelenekler, inançlar, kişisel çıkarlar çerçevesinde yer yer eleştirel bir gerçekçilikle anlattığı ve mizahi unsurlarla desteklediği renkli bir eserdir. Eserinin hemen başında savaştan sonra çekilen geçim sıkıntısı nedeniyle bunu fırsata çeviren karaborsacıların, vurguncuların şehirdeki insanları zenginleştirdiği gibi köylerdeki ağaları, esnafı da zenginleştirdiğini söylenir. Demokrat Parti'nin kılavuzluğu, Marshall yardımları ve Truman Doktrini sayesinde oldukça bereketli olan bu topraklara saldıranlar, kısa zamanda zengin olurlar. Bilbaşar eserindeki hikâyeye

geçmeden önce anlatacağı olayın böyle bir kasabada geçtiğini söyleyerek okuyucu hazırlar ve roman ana karakterlerden biri olan Osman Ağa'nın tanıtımı ile eserine başlar. Osman Ağa beş bin dönüm toprağı ile kasabanın en zengin ağalarından biridir. Babası odun ticareti yaparken iflas edip köye sığınmış olmasına rağmen savaş yıllarında vergi memurlarıyla anlaşarak, şehirli karaborsacılarla ilişki kurarak toprak almaya başlamış ve Marshall Yardımları sayesinde kısa zamanda hızla hatırı sayılır bir köy ağası hâline gelmiştir. Kısa zamandaki bu yükseliş onu şımartmış, kendisini tüm hemşehrilerinden üstün görmesine sebep olmuş ve onlardan farklı olduğuna kendisini bile inandırmıştır. Bu nedenle giyim kuşamı bile kasabadakilerden farklıdır. Menekşe adında on beş yaşında bir kızı vardır. Bu kız köyün en güzel kızıdır. Bu nedenle köyün tüm kızları onu kıskanmaktadır.

Bir gün Osman Ağa, köyde terzilik yaparak oğlunu okutmaya çalışan Fatma Bacı ile karşılaşır. Ona oğlunu sorar. Tam bu sırada bucağın emektar postacısı Fatma Bacı'ya bir telgraf getirir ve müjde ister. Fatma Bacı oğlundan telgraf geldiğini duyunca çok sevinir ve hemen açıp okumasını söyler. Topal Mehmet telgrafı açıp okuyunca Murat'ın mezun olduğu ve köye döneceği haberini verir. Doktor olup köye gelecek olan Murat ile ilgili Osman Ağa küçümser bir tavır takınır. Doğramacının oğlu Murat'ın doktor olması bile Osman Ağa'yı onu küçümsemekten alıkoymamıştır. Osman Ağa'nın bu tavrına sinirlenen Fatma Bacı arkasından biraz söylendikten sonra hemen yanı başındaki komşusuna haberi verir. Komşusu da diğer komşusuna haber verince kısa zamanda tüm kasaba Murat'ın gelişini duyar. Osman Ağa da kendini bu telaşa kaptırmıştır. Kahveye her zamankinden hızlı gider ve Hüseyin Ağa'dan önce kasabalıya bu haberi vermeyi planlar. Her konuda olduğu gibi bu konuda da Hüseyin Ağa ile yarışır durumdadırlar. Hüseyin Ağa kasabada, toprak olarak olmasa da para bakımından başta gelen zenginlerdendir Osman Ağa ile birbirlerini hiç çekemezler, farklı partilerdendirler. Osman Ağa Halk partilidir, Hüseyin Ağa ise Demokrat partilidir. Ancak bu ikisi birbirleriyle çekişmekten zevk duyarlar. Osman Ağa tam haberi verecekken Hüseyin Ağa lafı onun ağzına tıkar ve Murat'ın doktor olup geldiğini söyler. Her işte olduğu gibi burada da yavaş kaldığını söyleyerek onu iğneler. Bu duruma çok sinirlenen Osman Ağa söylediklerinin doğru olmadığını motor yarışında her zaman onu yendiğini ekler ve yine şehirli olduğunu ileri sürdüğü soyuyla övünür. Kahvedeki bu tatlı çekişmeden sonra Hüseyin Ağa kahveden ayrılır. Telaşlıdır. Doktor Murat'ın kasabaya dönüşü onu tedirgin etmiştir. Çünkü amacı oğlu ile Osman Ağa'nın kızı Menekşe'yi evlendirmektir. Menekşe evin tek çocuğudur ve beş bin dönüm toprağın tek mirasçısıdır. Bu fırsatı kaçırmak istemez. Hüseyin Ağa'nın oğlu Tahir'in kendisini istediğini bilen Menekşe ise ondan hiç hoşlanmaz.

Aynı gün köy çeşmesinden su almaya giden Menekşe, köyde kızların fısır fısır konuştuklarını görür. Kızlar Doktor Murat'ın geleceği haberini almış ve heyecanlanmışlardır. Hatta biri Fatma Bacı'nın evinden Doktor Murat'ın fotoğrafını aşırıştır. Fotoğraf tüm kızların elinde dolaşır. Hepsi de Murat'ı çok beğenir ama Menekşe'yi gördükleri zaman şanslarının olmadığını düşünürler. Tahir'in kız kardeşi Hüsnîye ise Menekşe'ye dil uzatmamalarını yakında gelinleri olacağını söyler. Kızların bir kısmı çeşme başını boşaltınca Menekşe de Murat'ın fotoğrafına bakar, çok beğenir ve fotoğrafı kızın elinden alarak çeşmeden uzaklaşır. Öğlen herkesten önce Doktor Murat ile tanışmak için dere kenarına iner ve boğulma taklidi yapar. Doktor Murat onu kurtarır ve motoruyla köye getirir. Bu arada Hüseyin Ağa'yla kâhyası plan yapmaktadır. Fazla uzatmadan Menekşe ile Tahir'i evlendirip Menekşe'nin servetine konmak niyetindedir Hüseyin Ağa. Tam bu sırada Menekşe ile Doktor Murat'ın köye geldiğini görürler ve daha çok telaşlanırlar. Bu yüzden Hüseyin Ağa kâhyasından Arabacı Süleyman'ı bulup Osman Ağa'yı doktordan soğutacak ne varsa yapmasını ister. Aynı gün Doktor Murat Menekşe'yi kontrol etmek için tekrar gider. Bu sırada Tahir ile karşılaşır. Tahir ona hiç yüz vermez ve elindeki çiçeklerle Menekşe'nin ziyaretine gider.

Doktor Murat, geldiğinin ertesi günü hemen işe koyulur ve evin bir odasını muayenehane hâline getirir. Tam tabelasını duvara asacakken iki çocuğun ilgiyle tabelayı okumaya çalıştığını görür. Köyün alt tarafında oturan ve eşini kaybetmiş Huriye'nin çocukları olan bu çocuklar, doktora annelerini de iyileştirip iyileştiremeyeceğini sorar. Murat çocuklara akşama gelip kendisini evlerine götürmelerini söyler. Bu sırada Hüseyin Ağa'nın kâhyası Kadir Efendi gelir. Kâhya Hüseyin Ağa'nın eğer Murat da isterse çarşıdaki evi ona vereceğini ve kendisine muayenehane yapabileceğini söyler. Murat kabul etmez. Kâhya uygun bir zamanda Hüseyin Ağa'nın kızını muayene etmek için kendisini beklediğini söyler. Murat kâhya ile beraber Hüsnîye'yi muayene etmeye gider. Hüseyin Ağa'nın niyeti, doktor ile Hüsnîye'nin arasını yapmaktır. Murat ile Hüsnîye baş başa kalınca Hüsnîye babasının niyetini açık açık söyler. Çünkü Hüsnîye nalbantın oğluna âşıktır ve ondan başkasıyla evlenmeyecektir. Akşam üzeri Murat, Huriye'nin oğlu Hasan'la birlikte Hasan'ın annesini muayene etmek için gider, muayeneden sonra bir ilaç verir. Bu arada Menekşe, Murat'ı tekrar görmenin yollarını aramaktadır. Bunun için hizmetçisi Güllü ile konuşur ve bir plan yaparlar. Bahçeden arı yakalayarak ayak bileğini sokturur. Ayağı iyice şişen Menekşe böylece Murat'ı tekrar görmenin yolunu bulmuştur. Bu arada Huriye gelir ve Murat'ın kendisini iyileştirdiğini söyleyerek teşekkür eder. Huriye, bu haberi bütün köye anlatmanın derdindedir. Bu sırada Osman Ağa'nın kâhyası Ferhat Efendi gelir ve Menekşe'ye bakması için Murat'ı çağırır. Kâhya ayrıldıktan sonra Fatma Bacı oğluna artık kızlardan birini seçmesi gerektiğini yoksa köyün

kızlarının birbirine gireceğini söyler. Murat annesini geçiştirerek Menekşe'yi muayene etmek için Osman Ağa'nın evine gider. Yolda kahvenin önünden geçince şahit olduğu konuşmalar canını sıkar. Osman Ağa'nın kardeşi Recep Dayı'ya sataşan Hüseyin Ağa, Menekşe'nin dile düşeceğini, Osman Ağa'nın kızını hemen evlendirmesi gerektiğini, kendisinin de oğlu için talip olduğunu söyler. Doktor Murat, Osman Ağa'nın evine gelince Menekşe'nin hizmetine bakan Güllü, Menekşe'nin annesini onların yanından uzaklaştırmaya çalışır. Bu arada Süleyman Efendi de Osman Ağa'yı kışkırtmaya çalışır. Herkesin Menekşe ile Murat arasında bir şey olduğunu konuştuğunu söyler. Hemen arkasından gelen Recep Dayı da Osman Ağa'yı iyice sinirlendirir ve Osman Ağa'ya kızın evlendirmesi gerektiğini söyler. Lafı evirip çevirip Tahir'e getirir ve Menekşe'yi Tahir ile evlendirmenin iyi olacağını söyler. Osman Ağa, Hüseyin Ağa'nın pintiliğini öne sürerek bu teklife yanaşmaz. Menekşe'ye doğru düzgün bir düğün bile yapmayacağını, kızını evlendirecekse sadece köyde değil şehirde de düğün yapılmasını istediğini söyler. Hüseyin Ağa'nın cimriliğini bilen Süleyman ile Recep Dayı umutsuzlukla birbirine bakar.

Hüseyin Ağa her ne kadar Doktor Murat ile Osman Ağa'nın arasını açmış olsa da yine de içi rahat değildir. Ne yapıp edip Menekşe ile oğlu Tahir'i evlendirmek ister. Hüseyin Ağa bu düşünceler içinde kıvranırken gelen Arabacı Süleyman, bir çare bulduğunu söyler. Osman Ağa'nın Alman malı bir traktör satın aldığını ve bununla her yerde övündüğünü anlatır. Osman Ağa'nın bu durumundan faydalanıp onu ödüllü bir motor yarışına ikna etmesini söyler. Ödülün de Menekşe olması ile Menekşe'yi Tahir'e alabileceklerini anlatır. Tabii bunun için kendisinin de bir komisyon alacağını ekler. Sonraki cuma günü Osman Ağa'nın aldığı yeni traktör gelir. Osman Ağa havasını atmak için Arabacı Süleyman'ı bulup getirttiğinde Süleyman fırsattan yararlanarak artık Hüseyin Ağa'nın traktör yarışını ağzına alamayacağını söyleyerek onu kışkırtır. Osman Ağa yeni traktörünü kullanmak için bir de makinist dediği İsmail'i işe almıştır. Bu arada Arabacı Süleyman yeni gelen makinistten hiç hoşlanmamıştır. Çünkü Osman Ağa'nın evindeki hizmetçi kız Güllü'de gözü vardır. Bu makinistin Güllü'yü kandıracağını düşünür. Akşamüstü Osman Ağa Arabacı Süleyman ile birlikte içki sofrasına oturur. Süleyman Osman Ağa'yı akşam kahveye gitmeden önce kışkırtarak iyice hazırlar. Hüseyin Ağa ile yapacakları traktör yarışında çok büyük bir ödül istemesi gerektiğini söyler. Kahvedeki atışma sırasında Hüseyin Ağa ile Osman Ağa iddialaşır. Yarışmayı Hüseyin Ağa kazanırsa Menekşe'yi oğlu Tahir'e alacaktır. Eğer Osman Ağa kazanırsa üç yüz dönüm tarla verecektir. Böylece pazar günü traktörleri yarıştırmak için sözleşirler. Bu haber, kısa sürede bütün köye yayılır. Cumartesi günü Süleyman Efendi makiniste, birlikte yemek yiyip kafayı çekmeyi teklif eder, makinist de kabul eder. Yemek sırasında Tahir'in Menekşe'yi çok

sevdiğini, eğer Tahir'e yenilirse Tahir'in hem sevdiği kıza kavuşacağını hem de ona yüklü miktarda para ödeyeceğini söyler. Makinist hem Osman Ağa'nın vereceği maaştan olmak istemediğini hem de bu gece kendisini çağıran Güllü'yü kaçırmak istemediğini söyleyerek başlangıçta kabul etmez ama sonra ikna olur.

Kendisi üzerine bahse girildiğini öğrenen Menekşe çok üzülür ve ağlamaya başlar. Sonra Murat'a kaçmaya karar verir. Gece, Güllü annesinin hastalandığı bahanesiyle Doktor Murat'ı çağırır, yolda türbenin yakınlarında Murat'ı durdurur ve biraz beklemesini söyler. Ardından Menekşe koşarak Murat'ın yanına gelir kendisi üzerine girilen bahsi anlatır. Murat'ı sevdiğini söyler. Murat karşı koyar ve Menekşe'yi reddeder. Menekşe çaresiz eve döner.

Bu arada Arabacı Süleyman Efendi ile makinist İsmail anlaştıkları için gece yarısı makinist kasabayı terk eder. Arabacı Süleyman da makiniste buluşmak için söz veren Güllü'yü elde etmek için makinistin kıyafetleri ile Güllü'nün yanına gider hile ile Güllü'ye sahip olur. Yaptıklarına çok pişman olan Murat, ertesi gün Osman Ağa'nın makinisti kaçtığı için traktörü kullanmaya talip olur. Üç bölümden oluşacak yarışma başlar. İlk yarışmayı Tahir, ikinci yarışmayı Murat kazanır. Üçüncü yarışmayı şansa bırakmak istemeyen Arabacı Süleyman, Hüseyin Ağa'nın kâhyasıyla iş birliği yaparak Murat'ın kullandığı traktörün deposuna su katar. Yarışmayı kaybeden Murat traktörden inerek olanca hızı ile kaçır. Düğün hazırlıklarına başlanır. Osman Ağa, Hüseyin Ağa'ya masraf yaptırmak için köyde de bir düğün yapılmasını ister. Nikâh kıyıldıktan sonra şehirdeki düğünü yapmak üzere yola çıkarlar. Düğünün yapılacağı otele gelinir, düğün merasimi başlar. Bu arada köydeki yarış kaybeden Murat da utancından kaçmıştır ve o gece aynı otelde kalmaktadır. Oteldeki eğlencenin ardından Hüseyin Ağa, Osman Ağa'dan -sürekli şehirli olduğunu söyleyerek caka sattığı için hazır şehirdeyken- bir ağalık yapmasını ve onları daha çok eğlenebilecekleri bir yere götürmesini ister. Osman Ağa kabul eder ve giderler. Kadınlar, barda çalışan diğer kadınları gördükleri zaman büsbütün şaşırırlar. Hem bu kadınları hem de kocalarını kınamaya başlarlar. Bu sırada Menekşe de bir içki ister. Her ne kadar annesi tarafından azarlansa da bu rezilliğe başka türlü katlanamayacağını söyler. Pavyonda çalışan kadınlardan biri striptiz yapmaya başlayınca Tahir'in davranışlarına sinirlenen Menekşe elindeki kadehi Tahir'e doğru fırlatır. Bu olay üzerine otele dönmek zorunda kalırlar. Tahir'in ayakta duracak hâli yoktur, sendeleyerek kanepenin üzerine yığılır. Bu arada o geceki eğlencede Tahir'in okuldan arkadaşı olan ve otelde garsonluk yapan Bekir, Tahir tarafından aşağılanmış ve hakarete uğramıştır. Bu yüzden Tahir'e karşı hırslanmış ve intikam almak istemektedir. Bu intikamı nasıl alacağını düşündüğü sırada Menekşe'nin odadan çıkıp lavaboya gittiğini, odayı şaşırmamak için kapı koluna havlu

astığını görür. Havluyu alarak o gece hikâyesini dinlediği Doktor Murat'ın kapısına asar. Döndüğünde kendi odasına değil Murat'ın odasına giren Menekşe, sabah uyandığında yanındakinin Doktor Murat olduğunu fark edince gecenin sarhoşluğu ile yanlışlıkla onun odasına girdiğini anlar ve bu durumu fırsata çevirir Avaz avaz bağırmaya başlar ve tüm ailesini çevresine toplar. Murat'ın onu odasına kaçırdığını söyler. Murat her ne kadar inkâr etse de Menekşe ortalığı velveleye verir. Gürültüye kalkan Tahir, olanları duyunca Menekşe'yi artık karısı olarak kabul etmediğini söyler ve hakaret eder. Her şeyden çok kendisine “Oduncu” denmesine sinirlenen Osman Ağa ise kızını onlara verdikleri için asıl suçlunun kendisi olduğunu söyler. Bu arada Recep Dayı araya girer ve Murat'a yaklaşıp bu olaylardan sonra bu işi temizlemenin kendisine düştüğünü söyler. Murat sevinçle kabul eder. Hüseyin Ağa, tüm masraflar ödenmeden oğlu ile Menekşe'nin boşanmasına izin vermeyeceğini söylediğinde Murat bu masrafları da üstlenir. Böylece Osman Ağa'nın gözüne iyice girer. Bu arada Osman Ağa'ya yaranmak isteyen Arabacı Süleyman da Hüseyin Ağa'nın tehdit etmesine fırsat vermeden yarışmada yaptıkları hileyi anlatır ve af diler. Recep Dayı her ikisine de el öptürdükten sonra kardeşine başına gelenlerden ders alması ve soyluluk taslamaması gerektiğini söyler Osman Ağa da pişman olmuştur O yüzden üzerindikleri çıkararak köylü kıyafetleri giyeceğini söyler. Bir kenarda bekleyen Bekir de Murat ve Menekşe'yi tebrik ederken Murat'a çorbada tuzu bulunduğu için çok mutlu olduğunu fısıldar. Bu yanlış zıfâf gecesinden sonra Hüseyin Ağa'nın işleri ters gider, Tahir köyde barınamaz, Hüsnîye bohçasını kaparak sevdiği adama kaçır, Tahir ile Menekşe boşanır ve Menekşe Doktor Murat ile evlenir. Düşün gecesini tanımadıkları bir adam gelir. Üstü başı sırlıdır ve arabanın arkasından bir kız indirir. Kendisini yeni bucak müdürü olarak tanıtan bu adam, yanındaki kızı derede boğulmak üzereyken kurtardığını söyler. Bu kız bir zamanlar Murat'ın resmini Fatma Bacı'nın evinden çalan kızdır. Osman Ağa kızı tanıyınca gülümseyerek kasabadaki kızların Menekşe'nin izinden gittiğini söyler.

Kölelik Dönemeci

Kölelik Dönemeci baba tarafından Çerkez olan Bilbaşar'ın titiz bir çalışma sonucu ortaya koyduğu oldukça hacimli bir eserdir. Karakterlerini yaşadığı dönemin ve çevrenin özelliklerine göre konuşturan Bilbaşar, farklı bir coğrafyayı anlattığı bu eserin başından sonuna kadar dil ve üsluptaki tutarlılığını korumayı başarmış ve ortaya titiz bir okunmayı hak eden tarihi bir roman çıkarmıştır.

Kölelik Dönemeci, eserin başında ve sonunda verilen Soğucak Seferi'nin öncesi ve sonrasını anlatan iki bölüm ile her birine Çerkezçe bir başlık verilen dokuz bölümden

oluşmaktadır. Soğucak Seferi'nin başlangıcını anlatan giriş bölümünde Bilbaşar; dönemin İstanbul'unda paşaların, vezirlerin ve halkın genel panoramasını vermeyi ihmal etmez. Bu görüntü içerisinde sahip olduğu dirlik arazilerini bir naibe teslim ederek İstanbul'a yerleşen, israf içinde yaşayan, hanımlarının sadece kıyafetleri, mücevherleri, arabaları ve kayıklarıyla övündüğü ulema takımı ve bu yaşayışa özenen halk ile devletin gelir kaynaklarını sömüren naipler ve mütesellimler yer alır. Osmanlı'dan yardım isteyen Çerkezler söz konusu olduğunda ise yaşadıkları hayatı bırakmak istemeyen bu ulema takımı kurnazlıkla Ferah Ali Paşa'yı bu görev için öne sürer.

Birinci bölüm Şılka (tokma köleler üretmek için yapılan çiftleştirme töreni)'dir. Bu bölümde Pşi Dole (Jana aşireti beylerinden, tokma köle ve cins at yetiştiricisi, Satanya'nın kocası) bir Şılka sabahı törenden önce esir Kazak erkeklerle çiftleştireceği esir kızları kontrol etmek için onların kaldığı koğuşa gider. Pşi Dole'nin babası Şılka ile Aytar Şöleni'ni (döl bereketi verdiğine inandıkları çoban tanrı adına düzenlenen şölen) aynı güne aldığından beri Şılka aynı zamanda Çerkez kadınlarının da eşleri için hazırlandığı bir güne dönüşmüştür. Kadınlar bugün için hazırlanır ve erkek evlat için dua ederler. Diğer yandan tüm kadınlar Şılka'yı izleyen kocalarının bir köleyi beğenip kendisine canboyluk (kuma) olarak almasından oldukça korkmaktadır. Köle kızların kaldıkları koğuşun idaresi ise Pşi Dole'nin teyzesi Diğe'dedir. Pşi Dole'nin annesi oğlu istemediği bir evlilik gerçekleştirince obadan ayrılmıştır. Bu yüzden teyzesi Diğe de bunun intikamını almak ister ve elindeki köle kızlardan birini Pşi Dole'ye beğendirmek için elinden geleni yapar. İlona adı verilen bu kız bir taraftan Şılka adı verilen bu insanlık dışı törenden kaçmak istediğinden diğer taraftan hamile kalsa da kalmasa da başına gelecekleri bildiğinden bu oyunun bir parçası olur.

İkinci bölüm Yehoj (takas)'dur. Genellikle kış aylarında yapılan yağmalarla ve tokma üreticiliği ile geçinen Çerkezler bu yağmalarda elde ettikleri ganimetler ve köleler ile nisan ayında Bozdok Liman Panayırı'na katılır ve ellerindekini takas yoluyla satar. Bu bölümde Çerkezlerin inançlarına da değinilir. Hemen her konuda doğayla ilişkilendirdikleri tanrıları olan Çerkezlerin ayrıca bu tanrılara karşı uyguladıkları farklı ritüeller vardır. Örneğin her kervan geçişinde kervandan birini kendine almadan rahat etmediğine inandıkları Zızlan'ı (ırmak, su perisi) yatıştırmak için suyu kamçılamarı dahası bunun işe yaramadığını düşündüklerinde bu tanrılara beddua edebilmeleri oldukça ilginçtir. Yine hastalıkların kaynağının tanrılarla açıklanması ve çarenin efsunlarla sağlanabileceğine inanılması da bunlardan biridir: Hasta olduğu için panayır kervanına katılan Şiri Ana çareyi Afsuncu Agunda Nine'de arar. Agunda Nine, Şiri Ana'ya Çukurtat'ın (bataklıkta yel perisi) dadanmış

olduğunu söyler ve kurtulması için onu efsunlar. Şiri Ana, Satanya'nın annesidir. Agunda Nine ise bir zamanlar Satanya'ya âşık olan Şefsi'nin ninesidir. Satanya, Şefsi ile evlenmeyince Şefsi kendini dağlara vurmuş, Agunda Nine ise torun hasretiyle yanmaktadır. Bu arada Satanya'nın korktuğu başına gelmiş ve kocası Şılka'da Zızlan (su perisi) adını taktığı İlona'yı canboyluk almıştır.

Üçüncü bölüm Kışkırık (bağlık yerlerde sesle, haykırıyla yapılan haberleşme)tır. Bu bölümde Satanya'nın erkek kardeşi Şardan'ın kız istemeye gidişi anlatılır. İlk tevuesine (kola çıkmak; insan, hayvan ve eşya talanı için baskın) çıktıktan sonra er meydanında yiğitliğini kanıtlayan Şardan'ın önünde artık evlenmesi için bir engel kalmamıştır. Şapsıh Beyi Perit Hajan'ın kızı Sine'yi istemek için yola çıkar. Kışkırık bu yolculuk sırasında kız istenilecek obanın gelen yabancıları görünce kendi aralarında uyarı niteliği taşıyan haberleşmeleridir. Vase yağması denilen kız isteme ritüelinde damat adayı oba halkına ve gelin adayının yakınlarına hediyeler sunmak zorundadır. Şardan Perit Hajan'ın evine konuk olur ve niyetini anlattıktan sonra Sine ile konuşma fırsatı yakalar. Sine yaşının Şardan'dan büyük olduğunu bahane ederek bu teklife yanaşmaz. Aslında çocukluğundan beri hayalini kurduğu “Sultan” olma özleminin Ferah Ali Paşa'nın gelişiyle beraber gerçekleşme ihtimalinin artması Şardan'ın teklifini geri çevirmesine neden olmuştur. Bu durum karşısında çok üzülen Şardan, Sine'ye zaman tanır. Eğer Sine fikrini değiştirecek olursa kendi eliyle işlediği çevreyi Şardan'a ulaştıracaktır ve Şardan o zamana kadar onu bekleyecektir.

Dördüncü bölüm Hoşapsu (Hoş Geldiniz!) dur. Bu bölümde Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Limanı'na ulaşması ve burada gördüğü manzara uzun uzun anlatılır. Ferah Ali Paşa'nın İstanbul'da gördüğü manzaranın sonuçları buraları da etkilemiştir. Devleti soymaya çalışan birtakım insanların eli burada yaşayan üç beş kişinin istihkakına kadar uzandığından kalede yaşayanlar açlık ve hastalıkla boğuşmak durumunda kalmış, ölmek üzereyken Ferah Ali Paşa yetişmiştir. Aşçı başı Mustafa ile karısı Ayşe Bacı son anda kurtulur. Ferah Ali Paşa bir yandan durumu toparlamak için işe koyulur bir yandan Mustafa ile karısı Ayşe Bacı aracılığı ile Çerkezleri tanımaya çalışır. Çerkezlerin genel özelliklerini anlatan Mustafa Efendi'den sonra karısı Ayşe Bacı, Ferah Ali Paşa'ya eğer Çerkezlerin güvenini ve dostluğunu kazanmak istiyorsa bir Çerkez ile evlenmesini ve emrindeki askerlerin de Çerkezlerle evlenmelerini sağlamasını öğütler. Böylece hem Çerkezlerin güveni sağlanacak, barış ortamı kurulacak hem de Çerkezlerin Müslüman olmalarına ortam hazırlanacaktır. Ferah Ali Paşa birçok Bektaşî halifesi gibi mücerret ikrarı vermiş yani evlenmemeye ant içmiştir ancak girdiği bu büyük cihat uğruna her şeyi göze alır. Ayşe Bacı ayrıca Ferah Ali Paşa'ya Çerkezlerin

örflerine saygı gösterirse kazançlı çıkacağını da hatırlatır. Osmanlı'dan yardım isteyen Zanoğlu, Ferah Ali Paşa'yı ziyarete gelir ve o da Çerkezler hakkında benzer öğütler verdikten sonra Şahin Giray'ın Kırım tahtından indirilmesi ile ilgili planlarını anlatır. Zanoğlu'nun ardından Ferah Ali Paşa'nın gelişine kuşkuyla bakan Jana ve Şapsıh aşiretlerinin beyleri bir bahaneyle kendileri gelmeyip elçilerini göndererek selam ve armağanlarını iletirler.

Beşinci bölüm Tin (Armağan)'dır. Bu bölümde Satanya'nın kardeşi Şardan annesinin hastalığı sebebiyle ablasını kendi obasına götürmek için gelir. Şılka gününden beri ormanda İlona ile kalan Pşi Dole, İlona ile daha iyi vakit geçireceğini düşünerek bu habere çok sevinir. Şardan obaya gelirken gelenek üzere Satanya'ya, yeğenlerine, eniştesine ve oba halkına türlü hediyeler sunar ve hasta annesinin kızını ve torunlarını görmek istediğini söyler. Pşi Dole'nin izin vermesiyle yolculuk hazırlığına başlanır. Pşi Dole, kayınbiraderi için bir eğlence düzenler. Bu eğlencede Satanya'yı oynarken gören İlona onu çok kıskanır. Aynı gece kocası geceyi İlona'nın yanında geçirince Satanya'nın kalbindeki son kapı da kapanır.

Altıncı bölüm Kıphe (tuzak) dir. Bu bölümde Şahin Giray'ın sütkardeşi Çopsun Beyi Timgan Giray'ın Osmanlı askerlerine hazırladığı tuzak anlatılır. Ormanda ağaç kesen Osmanlı askerlerinden birkaçını kaçırarak, suçu Şapsıhlılara yıkacak ve Osmanlılarla arasını bozacaktır. Bunun için oğlu Narçu'yu görevlendirir. Narçu yiğitlik yarışmasında Şardan'a yenildiğinden beri babasının gözüne tekrar girebilmek için her şeyi yapmaya hazırdır. Bunun için bu isteği heyecanla karşılar ve tanınmamak için kadın kıyafetleri ile Osmanlı askerlerini ayartıp kaçırmayı planlar. Her ne kadar bu planlarını gerçekleştirseler de Ferah Ali Paşa bu kaçırılma olayının Şapsıhlılardan değil Çopsunlulardan geldiğini tahmin ederek tedbirli davranır. Diğer yandan Şahin Giray'ın hassa subayı Mesut Mirza, olanları Timgan Giray'dan öğrendiğinde bu davranışını doğru bulmaz. Çünkü bu davranış hem Şapsıhlıları Çopsunlulara düşman edecek hem de Perit Hajan ile Zanoğlu'nun yakın arkadaşlarının yanında pur (eğitilmek üzere bir aile yanında besleme olarak kalan çocuk) olarak kalan hanın en küçük oğlu Bora Giray'ı tehlikeye atacaktır. Bu yüzden bu planlara Purgaşe'ye kadar ara verilir.

Yedinci bölüm Purgaşe (han çocuklarının babalıklarından ayrılıp ata ocağına dönerken düzenlenen uğurlama töreni)'dir. Bu bölümde Bora Giray için düzenlenen Purgaşe alayının yanı sıra Satanya'nın kendi hikâyesinden hareketle kardeşi Şardan'a Sine'den vazgeçmesini öğütleyişi, Satanya'nın Şefsi'yi reddetmesinden duyduğu pişmanlık, Agunda Nine'nin torunu Şefsi'yi evlendirmek için uğraşması ancak Şefsi'nin bunu kabul etmeyişi, Şefsi'nin Satanya'yı kaçırmak isteyişi, kölelerin evlendirilme şartları, Ferah Ali Paşa'nın

Bozdok beylerine Kırım hanlarının içten planlarını anlatması, Çerkez töreleri gibi pek çok konuya değinilmiştir.

Sekizinci bölüm Gaşo (büyük düğün, eğlence)dur. Bu bölümde Tatar, Çerkez, Taman ve Nogay Türklerinin Şahin Giray'ı tahttan indirip yerine Bahadır Giray'ı tahta çıkardıkları seferin dönüşü ve bu seferde şehit olan Şardan anlatılır. Şardan, bu seferde Sine'nin Paşa ile sözlendiğini duyunca her tehlikeye gözünü karartarak girmiş ve şehit olmuş, kanının bulaştığı çevreyi ise Sine'ye göndermiştir. Şardan'ın ölümünden kendini sorumlu tutan Sine kendini cezalandırmak için bir yol arar ancak bulamaz. Babasının onu Paşa'ya sattığını duyunca layık olduğu cezaya çarptırıldığını düşünür çünkü gelişiyile Şardan'ı geri çevirmesine ve sonunda ölmesine neden olan Paşa'dan nefret etmektedir. Bununla birlikte Zanoğlu'ndan sonra Perit Hajan da Müslüman olmaya karar verir ve Hasan Bey olur. Böylece biri Soğucak'ta diğeri de Anapa'da güç ve söz sahibi olacaktır. Ardından Ferah Ali Paşa ile Sine evlenir. Sine Müslüman olarak Muhsine adını alır. Ferah Ali Paşa Ayşe Bacı'dan ona yardım etmesini ve dillerini, törelerini, abdest almayı ve namaz dualarını öğretmesini ister. Kendi istemedikçe Muhsine'yle ayrı odalarda kalacaklarını bildirir. Muhsine Paşa'nın bu yaklaşımından dolayı onu suçladığına pişman olur.

Dokuzuncu bölüm Yuksek (İğdişleme)'tir. Bu bölümde Çerkezler arasında yayılan çiçek salgını ve Paşa'nın bunu önlemek için çabalayışı, Çerkezlerin bu hastalığı efsunlama yoluyla atlatma çabaları, küçük yaşta evlendirilen kızlar, Şahin Giray'ın yeniden tahtı ele geçişi, kölelik anlayışı, Satanya'nın hamile kalışı gibi pek çok konu anlatılır. Bu konulardan en ayrıntılı olarak anlatılanı ise Satanya'nın hamile kalışı ve sonrasında yaşananlardır. Şefsi, Satanya'nın aşkıyla kendini dağlara vurmuş ve bir mağarada yaşamaktadır. Mağaranın duvarlarına ise Satanya'nın tasvirlerini çizmiştir. Satanya bu tasvirlerden haberdar olunca görmek için mağaraya gider ve orada uyuyakalır. Bu sırada Pşi Dole'nin Satanya ile gönderdiği Kazak köle Astakov, Satanya'yı hamile bırakır. Bir süre sonra hamile olduğunun farkına varan Satanya, bir mucize eseri olarak o mağarada Şefsi'den hamile kaldığını düşünmeye başlar. Bunu bir tek Agunda Nine'ye anlatır çünkü yirigeçten (evli kadının zina ile suçlanıp baba evine geri gönderilmesi geleneği) korkar. Agunda Nine Satanya ile Şefsi'yi kaçırmayı planlar ancak Pşi Dole'nin isteği ile evine dönmek zorunda kalan Satanya'nın hamile olduğu anlaşılır. Pşi Dole'nin obasında kurulan divanda Satanya yargılanır ve Pşi Dole yirigeçin uygulanmasına ve Şefsi'nin cezalandırılmasına ant içer. Yirigeç yerine getirilince Satanya'nın kızları ile köle olarak yabancı bir esirciye satılmasına karar verilir. Bu arada Astakov yaptığından pişmanlık duyup itiraf etmeyi planlarken Şefsi'nin suçlamayı kabul

etmesi üzerine babası da oğlunu reddeder ve o da köle olarak Pşi Dole'ye verilir. Çerkezlerde köleye eziyet etmek yasak olduğu halde Şefsi'ye yol boyunca türlü eziyetler eden Pşi Dole hırsını alamayıp onu iğdiş ettirir. Soğucak'a vardıklarında esir pazarında Şefsi ile küçük kızlar birine, Astakov ile Satanya başka birine satılır. Sonrasında Satanya, Zonoğlu tarafından alınıp Haşim Efendi'ye hediye edilir. Haşim Efendi de onu Ferah Ali Paşa'ya, Paşa da karısı Muhsine'ye bağışlar. Muhsine (Sine) ile Satanya karşılaştıklarında Muhsine onu koruyup kollayacağına böylece Şardan'ın ruhunu huzura kavuşturacağına söz verir. Diğer yandan İlon a tüm bu yaşananlara çok üzülür ve intikam almak isterken bir kadının mahvına sebep olduğunu fark ederek buna bir son vermek üzere obasına dönen Pşi Dole'nin oba yakınında bir göllette arınma ayini yapmasını fırsat bilerek onu su perisi Zızlan gibi suyun derinliklerine çeker.

Eserin son bölümü Mehmet Haşim Efendi'nin tezkeresinden uyarılma ile Soğucak Seferi'nin sonudur. Başarısızlıkla sonuçlanan bu seferde Ferah Ali Paşa tüm çabalarının karşılıksız kaldığını ve Osmanlı'nın da yanında olmadığını anladığında yerine bir vekil ister. Çerkezya'yı kurtarmak isterken asıl kurtarılması gerekenin İstanbul olduğunu acıyla anlar. Son zamanlarına geldiğini anlayınca kendisine mütevazı bir türbe yaptırır. Ferah Ali Paşa'nın vefatından sonra yerine gelen vekilin gözünü mal ve para hırsı bürüdüğünden orada tutunamaz ve Kâtip Efendi oradan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Anapa'dan kovulur.

Bedoş

Bedoş, Bedia'nın Arnavut kökenli annesi Başı Hanım ile Çerkez kökenli babası Memduh Bey'in evlilik hikâyesi ile başlar. Adana'da başlayan bu renkli hikâyede Bilbaşar, kişilerini Arnavut, Çerkez ve Türklerden seçerek hem eserini canlı tutmuş hem de dönemin kozmopolit yaşayışına ışık tutarak gerçekçiliğinin altını çizmiştir. Türkçe bilmeyen kızını bir Türk'e verip mutsuz olmasından korkan Adana Kadısı Nimetullah Metin Roşı, kızının yaşının henüz evlilik çağına gelmediğini (Başı bu sıralarda on beş yaşındadır) öne sürerek tüm önerileri geri çevirir. Ne var ki herkesi hayran bırakan Memduh da Başı'yu görür görmez âşık olmuştur. Kadı Efendi, Memduh'un annesi Gülendaml Hanım'ı da geri çevirince Gülendaml Hanım bir plan yapar, Memduh'un Başı'yu kaçırmasını sağlar ve evlenirler. Başı'nun babası kızıyla yüzleştikten sonra dayanamaz ve istifasını vererek Adana'dan ayrılır. Bu duruma çok üzülen Başı'yu Memduh'un annesi ve kızları teselli eder. Hatta Gülendaml Hanım ona Türkçe öğretir. Evliliklerinin ikinci yılında Bedoş dünyaya gelir. Bedoş'un doğduğu gün Makedonya özgürlüğünü ilan eder. Adana'da ortalığın karışacağından korkan aile İstanbul'a gitmek için

hemen hazırlanmaya başlar. Bedoş'un adı Adana-İstanbul yolculuğunda Toroslara bakıp hayran kalan ve "Hey Tanrım! Bunlar dağ değil, bir yaradılış bediası..." diye haykıran dedesi tarafından konur. İstanbul'daki zorlu mücadeleler ve geçim sıkıntılarının ardından Memduh polis olarak işe başlar ve karısıyla ayrı bir eve taşınır. Memduh'un kız kardeşlerinden Firdevs, Memduh'un polis arkadaşı Sadık Efendi ile evlenir. Diğer kardeşi Tevhide ise Hızır Reis adında varlıklı bir kaptanla evlendirilir. Çocukları evlendikten sonra Gülendâ Hanım ve Halit Bey iki ay arayla vefat eder. Sadık ve Firdevs Bursa'ya yerleşir. Başo'nun ev sahibi olan emekli öğretmen onları çocukları gibi bağrına basar ve Başo'yu her konuda eğitmek için elinden geleni yapar. Dış buğdayında Bedoş'un önüne konulanlardan kitabı seçmesi üzerine Hocanın çok mutlu olur ve her fırsatta bu güzel kızın okuyup öğretmen olacağını söyler. Ailesinin hasretine sürekli üzülen Başo Hanım, bir gün Bedoş ve kocasıyla birlikte onlardan af dilemeye gider ve kendisini affettirir. Dönüşte annesinin verdiği para ve kendi biriktirdikleriyle Fatih'te üç odalı bir ev alıp yerleşirler. Hocanın'dan ayrılan Bedoş çok üzülür. Memduh kayınbabasının tavsiye mektubuyla polislikten ayrılır ve daha yüksek maaşlı bir memuriyete girer. Ancak arka arkaya gelen Balkan ve Birinci Dünya Savaşı nedeniyle askere çağrılır. Önce gizlenir ancak bulunduğu askere gitmesi kesinleşir. Onu çok seven bir komutanının yardımıyla telgraf memuru olarak muhabere bölüğüne alındığından cepheye gitmekten kurtulur. Bu arada Bedoş'un Leman adında bir kardeşi olur. Başo'nun ablası Fato da çocuğu olmadığı için üzerine kuma getirilmeye çalışılınca kocasından ayrılır ve Bayram Ağa adında bir celep tüccarı ile evlenir. Evlendiği yıl bir erkek çocuk dünyaya getirir. Bayram Ağa'nın da önceki eşinden Nadire adında bir kızı Ahmet adında bir oğlu vardır. Kardeşi Fato'nun evindeki değerli eşyaların birer birer kaybolması ile Başo'nun evine yeni eşyalar alınması yakın tarihlere rastlayınca Başo iftiraya uğrar ve hırsız bulmaya ant içer. Hırsız yakaladığında hırsızın evin oğlu Ahmet çıkması üzerine Bayram Ağa oğlunu evlatlıktan reddeder. Ahmet işçi olarak Romanya'ya gitmeye karar vermiştir ve bu hırsızlığı da babasının davranışları yüzünden gerçekleştirmiştir. Yolculuğunda sıkıntı çekmemesi için Fato ve Başo ona maddi olarak yardım eder. Birgün Memduh Enver Paşa'nın konağına çağrılır ve telefonunu tamir etmesi istenir. Memduh bu görevi layıkıyla yerine getirince Paşa tarafından izinle ödüllendirilir ve Paşa'nın mutfağından paketlenen yemekleri evine götürür. Bu duruma en çok Bedoş sevinir. Ardından Enver Paşa'nın emriyle Memduh'un görev yeri değişir ve bu yeni görev ona çok para kazandırır. Oturdıkları evi satıp Fato'ya yakın iki katlı bir ev satın alırlar ve eşyalarını yenilerler. Bir gün ansızın Memduh Efendi'nin Suriye cephesine atandığı haberi gelir. Ayrılık acısıyla her gün ağlayan Başo'nun kederi, Bayram Ağa'nın kızı Nado'nun düğün hazırlıklarıyla biraz dağılır. Nado'yu isteyen zengin aile ona görkemli bir düğün yapar.

Birgün Fatih'te büyük bir yangın çıkar ve Memduh Bey'in yeni aldığı ev de yanar. Başo'nun eşyalarını bir zamanlar Bedoş'un yolunu keserek onunla evleneceğini söyleyen, Bedoş tarafından terslenen Kastamonulu Recep ve üç arkadaşı kurtarır. Bedoş bu durumu görünce Recep'i terslediği için vicdan azabı duyar. Başo, Recep'in halasının bir odasını kiralar ve orada yaşamaya başlarlar. Recep'in halası Emine Hanım Başo'ya dikiş öğretmek para kazanmasını sağlar ve onu korumak için elinden geleni yapar. Recep bir gün at arabasının altında kalarak vefat eder. Bu arada Memduh Efendi'nin Suriye'den gönderdiği hediyeler gelir. Subay kılığında bir adam bunlara el koymaya kalkar ama Başo uyanık davranıp kaptırmaz. Bedoş okula başlar. Memduh Efendi Suriye'de hastalanır ve ölümden döner. Önce kolera zannedilir ancak dizanteri olduğu anlaşılır. Hava değişimi için evine gönderilir. Tanıdığı bir hekim aracılığı ile çürüğe çıkarılıp terhis edilir ve karakolda kayıt memuru olarak çalışmaya başlar. Bu arada Bayram Ağa kızını evlendirdiği için çok pişmandır. Çünkü kocası verem olmuştur. Nadire kocasının hastalıktan kurtulamayacağını öğrendiğinde kendisi de hasta olmak için elinden geleni yapar ama başaramaz. Kocası ölünce baba evine gönderilir. Evdeki hayatı ağır gelince yeniden evlendirilmesi için teyzesine yalvarır ve bu kez bahçıvan Kadri Efendi diye biriyle evlendirilir. Bedia üçüncü sınıfa geçince babası onu hediye olarak tiyatroya götürür. Burada gördüğü kantoculara hayran kalan Bedia evde gizli gizli taklitler yaparak çocukları eğlendirir. Bedoş'un bu hevesi Blanş adındaki ünlü kantocuyla tanışıp durumunu gördükten sonra kırılır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul işgal edilince birçok kişi evlerini satıp Anadolu kentlerine yerleşmeye başlayınca ev fiyatları düşer ve Memduh Efendi de Bayram Ağa'nın yardımıyla Şehremini'de bir ev satın alır. Okulu çok uzak olmasına rağmen Bedoş okulu çok sevdiğinden ayrılmak istemez ve onu çok seven Muhsine Müdire Hanım'la gidip gelmek koşuluyla eski okuluna devam eder. Muhsine Hanım'ın Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra nasıl direneceklerini konuşmak için gittiği Darülmuallimat'taki toplantı Bedoş'un bu okulu dışarıdan ilk gördüğü ve hayran olduğu gündür. Bu toplantı Halide Edip'in Sultanahmet mitinginin hemen öncesindeki toplantıdır. Ertesi gün okul yolunda Muhsine Hanım, bu mitingi Bedia'ya anlatırken okula yaklaştıklarında okulda yangın çıktığını öğrenirler. Bir süre evde kalmak zorunda kalan öğrenciler sonraları geçici olarak bir konakta eğitim alır. Ertesi yıl Muhsine Hanım'ın da çok uzak bir okula gideceğini söylemesi ve Bedoş'un Darülmuallimat'ın arkasındaki okula kayıt yaptırmasının iyi olacağını önermesi üzerine Bedoş'un okulu değişir. Bedoş, bu okulda kısa sürede çalışkanlığı ile kendini tanıtır ve sevdirebilir. Ardından Bedoş'a ikinci bir kardeş dünyaya gelir. Adını Fethi koyarlar.

Mustafa Kemal Ankara’da yeni bir hükümet kurma hazırlıkları yaparken Memduh Bey ve eniştesi Sadık Bey kaymakam olma hayaliyle Anadolu’ya geçmeye karar verir. Ancak orada tutuklanırlar. Kapatıldıkları hücreden tesadüfen gördükleri Memduh Bey’in kız kardeşi Tevhide’nin kayınbiraderi Binbaşı Ferit Bey sayesinde kurtulurlar. İstanbul’a gönderilirler. Bir süre evden çıkmayarak gizlenen Memduh Bey, Bayram Ağa aracılığı ile affedilir ve Lapseki’ye jandarma komutanı olarak tayin olur. Okulundan ayrılmak istemeyen Bedoş, İstanbul’da teyzesinin yanında kalmaya başlar. Daha fazla ayrılık acısına dayanamayan Başo Hanım, Bayram Ağa’ya yalvararak kocasının tekrar İstanbul’a gönderilmesini rica eder. Aile İstanbul’a döndükten bir süre sonra Bedoş uzun süren bir bağırsak hastalığı geçirir. Hava değişimi ve toparlanması için Nadire ablasının yanına gönderilir. Bu sırada Lozan Barış Antlaşması imzalanır. Bedoş geri döndüğünde Darülmuallimat sınavına bir hafta kaldığını öğrenir. Gizlice kayıt yaptırır. Sınav sonuçlarının açıklanacağı gün subaylık sınavını kazanan babasına durumu anlatır. Babası sınav sonuçlarını heyecanla paylaşır kızıyla. Bedoş sınavı kazanmıştır ve öğretmen okulunda okuyacaktır. Bu arada Bayram Ağa tüm servetini yitirmiş ve kendine acır duruma gelmiştir. Bir gün yine kara kara düşünürken postacı kapıyı çalar ve adına yüklü bir para havale edildiğini söyler. Para, Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu öğretmenlerinden Bedia Memduh’tan gelmektedir. İlk maaşını Bayram Ağa’ya gönderen Bedia, bu davranışıyla öğretmen okuluna gitmesine engel olmaya çalışan eniştesini utandırmıştır. Eser Bayram Ağa’nın Bedia için ettiği duayla son bulur.

Zühre Ninem

Eser Balkan Savaşları’nın yaşandığı bir dönemde Selanik’te sıradan bir öğleden sonrayla başlar. Ancak Bilbaşar esere giriş yapar yapmaz savaşın getirdiği değişim ve sıkıntıların içine alır okuyucuyu. Önce saat kulesinin gongunun Batı saat ayarına göre yapılarak on değil dört kez vurduğunu söyleyerek Selanik’in artık Osmanlı toprağı olarak görülmediğinin sinyallerini verir. Ardından Naim Bey’in ağabeyi Abdülazim Bey’in çarşafı içinde gizlice gelerek Naim Bey’i uyarmak istemesi ve Selanik’i terk etmelerinin zorunlu olduğunu bildirmesi anlatılır. Böylece Bilbaşar, okuyucusunu savaşın zorlu şartları içine aniden sokar.

Zühre Ninem, savaş ve göç olgusunun yoğun olarak işlendiği bir romandır. Selanik’te başlayan eserde yer yer geri dönüşler yapılarak Zühre Nine’nin gençlik yıllarına da gidilerek bitmeyen savaşların yarattığı tüm olumsuzluklar gözler önüne serilir. Selanik’te bir öğleden sonra ile başlayan romanda aynı gün Naim Bey’in şehit olmasıyla tüm hayatları altüst olan Zühre Nine, Nuriye Hanım ve çocuklarının zorlu yaşam mücadelesi başlar. Bulgar, Sırp ve

Yunanlıların Selanik’i sahiplenme kavgasında Selanik’in Osmanlı kalacağını haykıran Naim Bey çıkan çatışmada şehit olduğunda Kemal bir buçuk yaşındadır. Bu olaydan sonra Fransız konsolosunun yardımıyla aile Naim Bey’in eski görev yeri olan Çanakkale’ye kaçar. Burada onlara sahip çıkan tek kişi Kemal’in ebesi İmrozlu kadındır. Nuriye Hanım, kocasının ölümünü bir türlü kabullenemediği için çocuklar ile Zühre Nine ilgilenmek zorunda kalır. Bu çocuklar arasında en çok ilgilendiği ise Kemal’dir. Kemal’in kız kardeşi Mükerrerrem bağırsak hastalığından vefat eder. Kemal de aynı hastalığa yakalanır ama kurtulur. 1915’te savaşın şiddetinin artmasıyla aile bu kez İstanbul’a kaçar. İstanbul’da Kemal ‘in amcası onları eve götürmek ister ama Nuriye Hanım, zamanında büyük oğlu Burhan’ı merdivenlerden iten yengesine güvenemediğinden kabul etmez ve amca tarafından çoğunlukla göçmenlerin kaldığı bir hana yerleştirilirler. Zor koşullar içinde yaşamaya çalışan aile bu kez de Burhan’ın ayrılığı ile sarsılır. Amca Burhan’ı Darüşşafaka’ya yerleştirmek ister. Zühre Nine her ne kadar karşı çıksa da engel olamaz. Daha sonra amcanın tavsiyesi ile Zühre Nine’nin kız kardeşi ve birçok göçmenin yerleştiği Eskişehir’e göç edilir, Burhan İstanbul’da kalır. Zühre Nine ailesini bir araya toplama içgüdüleriyle oğulları Mustafa ve İsmail’i Eskişehir’e çağırır. Dayıları gelen Kemal’in hayatı biraz olsun renklenir. Zühre Nine’sinden sonra en çok vakit geçirdiği kişiler dayısı Mustafa ile yengesi Hatça’dır. Zühre Nine’nin diğer oğlu İsmail ise her fırsatta annesinden para koparmaya çalışan ve kardeşi bile olsa başka insanların varlığında gözü olan bencil bir tiptir. Salep satıcılığından sonra arabacılık yapmaya başlayan ve geliri artan ağabeyini kıskandığı için asker kaçağı olarak ihbar eder ve Mustafa askere çağrılır. Askerdeyken Mustafa’nın bir oğlu olur. Zühre Nine her ne kadar ısrar ederse de gelini Hatça’yı birlikte yaşamaya ikna edemez. Çanakkale Zaferi’yle Sarıkamış’a sevk edilen Mustafa burada şehit olur. Haberi alan karısı oğlu ile birlikte ortadan kaybolur. Oğlunun acısına, gelini ve torunuyla yeterince ilgilenememenin vicdan azabına dayanamayan Zühre Nine yetmiş sekiz yaşında vefat eder.

